

Obsah

Předmluva	11
KAPITOLA PRVNÍ	
Jak přežít	
<i>Antropologie bydlení</i>	13
Člověk a podnebí	13
Stavební materiál a jeho zpracování	15
Tady zůstaneme. Volba tábořiště	24
Diktát ekonomie	26
Sociální vztahy, nadpřirozený svět	30
KAPITOLA DRUHÁ	
Pohled do minulosti	
<i>Počátky</i>	33
Kořeny architektury	33
Nejstarší evropské nálezy	39
Fenomén ohně	47
Stavěli si neandertálci obydlí?	48
<i>Lovci mladého paleolitu</i>	53
Dolní Věstonice, naleziště unikátních objevů a inovací v gravettienu	54
Vigne Brun	59
Rusko a Ukrajina	64
Překvapivé nálezy z Jižní Ameriky	88
Antropologický pohled	90
Magdalénští lovci sobů	97
<i>Poslední lovci, první zemědělci</i>	105
Mezolit	105
Západní Sibiř	105
Lepenski Vir	107

Mt. Sandel	110
Příchod neolitu a Sahara	113
Kamenná architektura Sahary	115
Blízký východ	124
Antropologický pohled	131
Nejstarší neolit	134
Mladý mezolit a počátky neolitu v severní Evropě	136
<i>Obydlí konce doby kamenné</i>	141
Dlouhé domy starého neolitu střední Evropy	141
Antropologický pohled	151
Neolitické domy z jihozápadní Francie	156
Staroneolitické sídliště Darian	159
Domy tripolské kultury	160
Iluze „nákolních“ staveb	165
<i>Středoevropský latén a konec pravěku</i>	171
<i>Kultovní a monumentální architektura</i>	177
<i>Rondely</i>	177
<i>Megality</i>	181
Dolmeny	184
Barnenez	191
Newgrange	198
Gavrinis	205
Saharské a kavkazské dolomeny	210
Menhiry	214
Carnac	217
Černovaja	218
Stonehenge	221
<i>Středomoří</i>	226
<i>Odkaz pravěku</i>	243
KAPITOLA TŘETÍ	
Mizející svět	
<i>Poslední lovci-sběrači</i>	245
<i>Dobyťí severu</i>	245
Paleoeskymáci	245
Fjord Varanger – nejzazší evropský sever	259

Eskymáci	261
Laponci – nejsevernější obyvatelé Evropy	271
Jak žijí divocí sobi	278
<i>Lovci studených oblastí</i>	281
Jukagirové	281
Korjaci	295
Ainové	301
<i>Lovci pásma lesů a prérií</i>	307
Prérijní indiáni	307
Indiáni severozápadního pobřeží	318
Pajutové	331
<i>Lovci na jižním „konci světa“</i>	333
<i>Lovci aridních oblastí</i>	337
Domorodí Australané	337
Křováci	341
<i>Lovci deštných pralesů</i>	344
Pygmejové	344
Sémangové	348

Poslední nomádi

Počátky nomádství	353
<i>Stanová architektura</i>	359
Černý stan	359
<i>Obydlí z rohoží a kožené stany</i>	398
Rohožové chýše	398
Svědectví z pravěku Sahary	399
Tuaregové a jejich obydlí	402
Obydlí Tebů, nomádů v pohoří Tibesti	412
Východní hamité	416
<i>Jurta</i>	419

Zamyšlení na závěr

<i>Použitá literatura</i>	444
<i>Rejstříky</i>	449
<i>Ediční poznámka</i>	460

Jan Jelínek

Střecha nad hlavou

KOŘENY NEJSTARŠÍ ARCHITEKTURY A BYDLENÍ

1996–2006
10 LET
NAKLADATELSTVÍ
VYSOKÉHO
UČENÍ
TECHNICKÉHO
V BRNĚ

Lektoroval: prof. PhDr. Jiří A. Svoboda, DrSc.

Jan Jelínek

Střecha nad hlavou

KOŘENY NEJSTARŠÍ ARCHITEKTURY A BYDLENÍ

Vysoké učení technické v Brně
Nakladatelství VUTIUM
2006

Kniha vychází s laskavou podporou společností IMOS a UNISTAV

© 2006 Jan Jelínek a dědicové

© 2006 Vysoké učení technické v Brně

© 2006 Editor Alena Mizerová

© 2006 Foto Jan Jelínek, Marta Dočkalová, Richard Jeřábek, Peter Pickford,
Ludmila Píchová, Jiří A. Svoboda, Michal Tůma

© 2006 Ilustrace Jan Jelínek, Jan Dungel, Magdalena Chumchalová,
Jan Klimeš, Marek Latzmann, Jan Modlitba, Ludmila Píchová,
Viera Postníková

© 2006 Grafická úprava Eva Lufferová

ISBN 80-214-2367-6

Tuto knihu věnuji mému synu Janovi a jeho ženě Mirce

Poděkování

Chci poděkovat nejprve všem, kteří mně byli při přípravě knihy nápomocní a bez nichž bych nemohl předložit veřejnosti řadu skutečností v dnešní podobě. Děkuji kolegům za poskytnutí pramenů, podkladů k ilustracím i k rekonstrukcím, zvláště Vladimíru Podborskému, Ivanu Rullerovi, Dagmar Glosové, Dietrichu Maniovi, Zygmuntu Krzakovi. Rád jsem spolupracoval s Janem Klimešem, mým studentem z Fakulty výtvarných umění brněnské techniky, na mnoha rekonstrukcích a kresbách.

Velký dík patří paní ředitelce nakladatelství technické univerzity VUTUM Aleně Mizerové, bez jejíž pomoci, trpělivosti a zaujetí pro tuto tematiku by se vydání knihy nemohlo nikdy realizovat.

Poděkování rovněž jejím spolupracovníkům, Evě Lufférové, Zdeňku Beránkovi, Ludmile Píčové, Michalu Tůmovi.

Největší dík patří mé ženě Květě, která nejenže mnohé cesty podnikala se mnou, ale stála u této knihy od jejího zrodu až po vydání navzdory mnoha obtížím.

Obsah

Předmluva	11
KAPITOLA PRVNÍ	
Jak přežít	
<i>Antropologie bydlení</i>	13
Člověk a podnebí	13
Stavební materiál a jeho zpracování	15
Tady zůstaneme. Volba tábořiště	24
Diktát ekonomie	26
Sociální vztahy, nadpřirozený svět	30
KAPITOLA DRUHÁ	
Pohled do minulosti	
<i>Počátky</i>	33
Kořeny architektury	33
Nejstarší evropské nálezy	39
Fenomén ohně	47
Stavěli si neandertálci obydlí?	48
<i>Lovci mladého paleolitu</i>	53
Dolní Věstonice, naleziště unikátních objevů a inovací v gravettienu	54
Vigne Brun	59
Rusko a Ukrajina	64
Překvapivé nálezy z Jižní Ameriky	88
Antropologický pohled	90
Magdalénští lovci sobů	97
<i>Poslední lovci, první zemědělci</i>	105
Mezolit	105
Západní Sibiř	105
Lepenski Vir	107

Mt. Sandel	110
Příchod neolitu a Sahara	113
Kamenná architektura Sahary	115
Blízký východ	124
Antropologický pohled	131
Nejstarší neolit	134
Mladý mezolit a počátky neolitu v severní Evropě	136
<i>Obydlí konce doby kamenné</i>	141
Dlouhé domy starého neolitu střední Evropy	141
Antropologický pohled	151
Neolitické domy z jihozápadní Francie	156
Staroneolitické sídliště Darian	159
Domy tripolské kultury	160
Iluze „nákolních“ staveb	165
<i>Středoevropský latén a konec pravěku</i>	171
<i>Kultovní a monumentální architektura</i>	177
<i>Rondely</i>	177
<i>Megalithy</i>	181
Dolmeny	184
Barnenez	191
Newgrange	198
Gavrinis	205
Saharské a kavkazské dolomeny	210
Menhiry	214
Carnac	217
Černovaja	218
Stonehenge	221
<i>Středomoří</i>	226
<i>Odkaz pravěku</i>	243
KAPITOLA TŘETÍ	
Mizející svět	
<i>Poslední lovci-sběrači</i>	245
<i>Dobytí severu</i>	245
Paleoeskymáci	245
Fjord Varanger – nejzazší evropský sever	259

Eskymáci	261
Laponci – nejsevernější obyvatelé Evropy	271
Jak žijí divocí sobi	278
<i>Lovci studených oblastí</i>	281
Jukagirové	281
Korjaci	295
Ainové	301
<i>Lovci pásma lesů a prérií</i>	307
Prérijní indiáni	307
Indiáni severozápadního pobřeží	318
Pajutové	331
<i>Lovci na jižním „konci světa“</i>	333
<i>Lovci aridních oblastí</i>	337
Domorodí Australané	337
Křováci	341
<i>Lovci deštných pralesů</i>	344
Pygmejové	344
Sémangové	348
<i>Poslední nomádi</i>	
Počátky nomádství	353
<i>Stanová architektura</i>	359
Černý stan	359
<i>Obydlí z rohoží a kožené stany</i>	398
Rohožové chýše	398
Svědectví z pravěku Sahary	399
Tuaregové a jejich obydlí	402
Obydlí Tebů, nomádů v pohoří Tibesti	412
Východní hamité	416
<i>Jurta</i>	419
<i>Zamyšlení na závěr</i>	429
<i>Použitá literatura</i>	444
<i>Rejstříky</i>	449
<i>Ediční poznámka</i>	460

Předmluva

Každoročně jsem býval požádán, abych přednesl studentům architektury brněnské techniky úvodní přednášku o nejjednodušších architektonických formách. Snad to bylo zapříčiněno tím, že moji kolegové věděli, že jsem během svého života jako antropolog, zabývající se vývojem člověka, cestoval více nežli většina z nich. Jednoduchá architektura je soustředěna do populací s loveckou ekonomikou, případně do populací se znalostí počínající domestikace rostlin anebo zvířat. Takové populace se ovšem dnes vyskytují již jen na velmi těžko přístupných místech a ne každý je může spatřit na vlastní oči. Myslím, že to byl hlavní důvod opakovaného pozvání k přednášce a také důvod její oblíbenosti, neboť se z polohy především technické posunula spíše do polohy antropologické.

Antropologický pohled totiž ve většině technických a také architektonických pramenů schází. Dlouhodobě jsem to cítil jako nedostatek a přednášky dávaly možnost soustředění takového materiálu. Nešlo jen o vztah člověka a okolní přírody nebo člověka a podnebí, s nímž je pochopitelně svázáno také téma člověk a stavební materiály. To, co mne vždy překvapovalo, bylo, že mnohé učebnice architektury začínaly Egyptem a Mezopotámií, jako by si předtím lidé nestavěli svá obydlí, nechránili se před nepřízní podnebí nebo proti útočným sousedům. Jako by zde nebyly starší otázky a problémy sociální, různá architektura pro různé obřady a ceremonie, nebo jako by zde nebylo povědomí nadpřirozeného světa, sakrálních oblastí a bytostí, které člověk vzýval ke své pomoci anebo na druhé straně se jich obával a snažil se před nimi chránit. Jakou úžasnou roli zde hraje například kult předků, pohřební architektura v pravěku, dobře známá z monumentálních staveb megalitů!

Stejnou potřebu monumentality nalezneme u různých obětišť, posvátných míst. Monumentality, která nám ještě dnes často bere dech.

Mnohý badatel se v minulosti snažil shrnout toto široké téma pod pojem primitivní architektura nebo spíše jen primitivní umění. Nešlo o primitivismus, to slovo se snažíme podsouvat my jiným populacím, které nám nejsou zcela srozumitelné. Uvědomil jsem si obrovskou šířku

tématu i to, že není v mých silách, abych je nějakým způsobem encyklopedicky obsáhl. Opakovat snahu některých kulturních antropologů po sepsání obecné a všeobjímající antropologie se mi zdálo nad síly jednotlivce, ba dokonce i nešikovně jako příručka pro studenty nebo jakéhokoliv zájemce.

Jde tedy o neúplný obraz, zdůrazňující oblasti a populace, které jsem znal z autopsie, a s představou, že bych knize více ublížil nežli prospěl, jsem vynechal celé rozsáhlé oblasti, jakými jsou Jižní Amerika, Oceánie a mnohé jiné. Musím vlastně říci, že podobně jako mé přednášky také tato publikace je úvodem pro ty, kteří se o téma zajímají – pro zájemce o architekturu, o umění přírodních národů, o archeologii, kulturní antropologii a podobně.

Knihou soustřeďuje ve své první části podmínky ovlivňující, ba i určující, vývoj lidského obydlí, podmínky přírodního prostředí, podmínky ekonomické i sociální. Ve druhé části pak předkládám čtenáři stručný pohled do minulosti – od nejstarších způsobů bydlení až po dobu historickou, kde již prostý materiální doklad je stále více nahrazován písemnou nebo obrazovou zprávou. Ve třetí části jsem využil prameny, které nám poskytují různé, většinou mimoevropské populace. Jejich způsob života a bydlení ukazuje podobná nebo i odlišná řešení, než jaká známe z naší minulosti. Rozbor jednotlivých příkladů i jejich srovnávání nám ukáže šířku možností lidské adaptability promítnuté do různých typů obydlí v různých kulturních tradicích. Obydlí a architektura jako součást kulturní tradice ilustrují zajímavým způsobem nejen dramatický zápas člověka o přežití, ale i o seberealizaci a o sociální uplatnění a uznání. Architektura a tvorba obydlí jsou také součástí takového hledání a objevování, takové tvořivé činnosti, kterou my dnes nazýváme uměním.

Nevytkl jsem si také jiný zvláštní cíl nežli ukázat neuvěřitelnou variabilitu lidského chování, především snahy po úspěšném přežití. Uvědomil jsem si, že oportunismus v tom lepším slova smyslu stojí u kořene každé lidské snahy zlepšit si svoji životní situaci. Abych ukázal prospěšnost dobře směřovaného oportunismu, kdy člověk může obstát v neuvěřitelných podmínkách severských ledových pustin stejně jako tropických pralesů nebo pouští, soustředil jsem se na počátky našeho kulturního zápasu. Snad není nutné používat vždy nejsložitější cesty, kterých jsme schopni. Snad je dobré se čas od času zastavit, pohlédnout zpátky, abychom získali přehled, odkud a kam kráčíme. V architektuře tomu není jinak nežli v ostatních oblastech našeho chování.

Splní-li kniha tuto moji snahu, nemohl jsem si přát více.

Člověk a podnebí

Při studiu a srovnávání různých typů lidských obydlí nám zřetelně vyplyne, že jedním z hlavních činitelů ovlivňujících stavební činnost člověka je podnebí. Od pravěku sloužily i ty nejjednodušší příbytky jako ochrana proti nepříznivým podnebným činitelům.

Slunce, sluneční svit i teplota byly v některých oblastech naší planety člověkem vyhledávané a žádoucí, jinde naopak byly přílišné, nežádoucí i obávané. A tak, jestliže zaměříme naši pozornost například na orientaci jeskyní, vyhledávaných evropskými lovci ve starší době kamenné, tedy v chladných klimatických podmínkách poslední doby ledové před 10 až 30 tisíciletími, zjistíme, že tito naši předkové dávali přednost jeskyním, které měly nejen vyhovující velikost a tvar, ale které orientací svého vchodu k východu, jihovýchodu nebo k jihu poskytovaly nejvíce slunečního svitu a tepla. Je to pochopitelné, představíme-li si, jak bylo příjemné po chladné noci pobýt a ohřát se na slunci před jeskyní. Ano, tam v jeskynním vchodu a hlavně před ním se odehrávala většina táborového života. V jeskyni samé nebylo ani v nejchladnějších zimních údobích tak zima jako venku v otevřené krajině. Proto bylo jeskynní obydlí zvláště výhodné v chladných klimatických podmínkách. Ale jakmile se objevilo slunce a ohřálo krajinu, bylo místo obrácené k němu zvláště vítané. A to nejen v zimě. V našich evropských podmínkách lidé jen zřídka vyhledávali stín a chládek jako ochranu před sluncem. Během roku je i dnes mnohem více takových dnů, kdy vyhledáváme sluneční teplo, a není to jen v zimních měsících. Lidé, jejichž život je více spjat s přírodou, a ne s pobytem ve městech, tuto skutečnost dobře znají.

Ale čím více se z Evropy přesunujeme k rovníkovým krajinám, tím více nám bude nadbytek slunce na obtíž a tím více se také před ním budeme chránit. A tak v tropech, tam, kde je rok rozdělen na období dešťů a období sucha, se u některých přírodních národů obydlí v období sucha omezí třeba jen na pouhý jednoduchý přístřešek vrhající stín. Člověk

v takových podmínkách ani víc od svého obydlí nežádá. V celé historii lidského rodu citlivě reaguje na nedostatek nebo nadbytek slunečního tepla. Těmto odlišným situacím přizpůsobuje především svoje obydlí.

Podobně je tomu také s větrem. I ten může mít různou podobu – od příjemně osvěžujícího vánku až po nežádoucí, ba zhoubné vichřice. Různí nomádi, lovci nebo pastevcí chránili v minulosti sebe i svůj ohýnek proti větru jednoduchým přístřeškem. Podobně i dnes pastevcí ovcí vyhánějí svá stáda v létě na pastvu do hor, kde u nich často tráví noci a jednoduchý přístřešek chrání je i jejich oheň před větrem. Tam, kde je vítr nejen příliš častý, ale i silný, vidíme, že ochrana proti němu bývá ze solidnějšího materiálu, nejčastěji z kamene. Jsou to různé druhy zídek, a celá obydlí jsou jak kamenným materiálem, tak i válcovým nebo kuželovým tvarem stavěna tak, aby byla co nejodolnější. Nejvýraznější ochranu proti studeným větrům vidíme v polárních oblastech, kde je většina vchodů do obydlí tak nízká, jak jen je to možné, nejlépe mají-li podobu podzemních nízkých tunelů, aby byl obytný prostor proti větru zcela bezpečný.

Další faktory, které byly ve větším množství pro člověka nežádoucí a obtížné, představuje voda a vlhkost. V takových případech bylo nutné budovat lidské příbytky tak, aby využívaly všech kladů vodního živlu a současně aby chránily proti jeho nadměrnosti. Voda použitelná pro základní denní potřebu byla odpradáвна nutností. Proto lidé vyhledávali pro svá sídliště místa v blízkosti vodních toků a pramenů, nejlépe tam, kde se menší tok vléval do většího, tam, kde byla vyhovující horizontální plocha vhodná pro vybudování tábořiště. Větší toky byly obvykle také součástí komunikační sítě a menší tok sloužil pro denní potřebu tábora nebo osady. A oba dohromady hrály často i určitou ochrannou roli. Někdy spíše jen v psychologickém smyslu, avšak v pozdějších dobách se běžně stávaly součástí promyšleného obranného systému. Tato potřeba ochrany proti vnějšímu nebezpečí, především proti napadení jinou nepřátelskou skupinou, vedla někdy k umístění obydlí i celé osady do vody, do prostředí jinak pro bydlení zcela nevhodného, ale slibujícího větší bezpečnost. Tak vznikly nákolní osady nad vodou, v pobřežním pásmu nebo nad bažinou. Je pochopitelné, že takové zvláštní umístění s sebou neslo i použití zvláštního materiálu, dřeva a rákosí, materiálu, který vyhovoval a který byl po ruce. V oblastech a v místech, kde během roku docházelo k nadměrné klimatické vlhkosti, k velkým srážkám, například v údobí dešťů, bylo někdy nutné zvednout podlahu obydlí alespoň o něco nad provlhlou půdu, aby lidé nežili a nespali ve vlhku. Z téhož důvodu se někdy setkáme s jednoduchou dlažbou z donesených kamenů nebo s jakousi roštovou konstrukcí z větví nebo z trámů, která zabraňuje přímému kontaktu s provlhlou zemí. Jindy byly zvednuty alespoň spací plošiny, třeba jen 10 až 20 cm nad zem, aby lidé

strávili alespoň noc v suchu. Známe ovšem i nákolní stavby zbudované nad bažinou nebo nad pobřežní hladinou. Do tématu ochrany proti vlhkosti patří i ochrana před deštěm, včetně nejrůznějších druhů střešní krytiny. Na bezpočtu míst na světě a od pradávných dob dodnes najdeme spoustu příkladů, jak se lidé chránili před vlhkem. Museli chránit sami sebe a také své potravní zásoby, měli-li nějaké. Proto je zajímavé sledovat nejen podobu vlastního obydlí, ale i různých seníků, komor, zásobních jam, jak i tyto byly zajišťovány před vlhkem. Tak třeba najdeme různé typy sýpek, zvednutých jen na několik kamenů nad zem. I zde je bezpočet příkladů lidské vynalézavosti. Uvědomíme si, jak je tato vynalézavost téměř bezmezná. Můžeme ji přiřadit k adaptabilitě, ke schopnosti přizpůsobit se, která, vyvinutá u člověka v nebyvalé míře, mu umožňuje žít, přežít a rozvíjet se téměř v jakýchkoliv podmínkách.

Je charakteristické, že se s touto lidskou vlastností, s překvapující adaptabilitou, setkáváme hned na prvních stránkách naší knihy. Bude nás totiž provázet stále jako jeden z hlavních impulzů lidské existence po celém tématu bydlení, budování příbytků i architektury, bez ohledu na dobu nebo místo lidského pobytu.

Zde však není naším záměrem vyčerpat příklady působení hlavních přírodních živlů, teploty, větru a vody, na člověka a na jeho způsoby, jak se proti nim chránil, nebo proč je naopak vyhledával. Spíše chceme upozornit na to, že od svých velmi časných počátků jsme byli schopni bránit se nepřízni přírodního prostředí a později bránit se i proti vlastnímu druhu, proti jiným lidským skupinám různými promyšlenými obrannými strukturami, nejprve jednoduchými, pak ale stále více zdokonalovanými, podle toho, jak se vyvíjela naše společnost, naše kultura i technologie.

Stavební materiál a jeho zpracování

Úlohu, kterou hrálo ve vývoji bydlení přírodní prostředí a především podnebí, dobře zobrazuje obydlí tradičních regionálních populací. Podnebí ovlivnilo nejen tvar a celkovou podobu krajiny, ale také rostlinstvo a živočišstvo příslušné podnebné oblasti. To také určovalo materiál, který mohl člověk při osídlování různých oblastí naší planety použít ke své ochraně před nepříznivým prostředím a podnebí.

Zaměříme-li svou pozornost na nejnehostinnější podnebné pásmo sněžných a ledových pustin na severu Severní Ameriky, Grónska a severní Eurasie, zjistíme, že tato oblast byla osídlena jako jedna z posledních a v celkovém pohledu jako poslední vůbec. Snad je třeba zdůraznit, že podmínkou přežití v těchto nehostinných pustinách byl oheň, ať už

ze dřeva většinou vyplaveného mořem a pocházejícího z jižnějších krajin, kde přece jen mohly existovat vyšší dřevité porosty, i když ne vždy v podobě větších lesních celků, anebo z tuku ulovených mořských savců, což byl sám o sobě jedinečný, ba až neuvěřitelný vynález či inovace. Podobně bylo obtížné vybudování dobrého obydlí v krajinách chudých na vhodný stavební materiál. Ale člověk našel řešení. V krajním případě dokázal použít ke stavbě příbytku i sníh a led. Ze sněhových bloků tak vzniklo kopulovité iglú, jak je známe od některých eskymáků severní Kanady. K uzavření vrcholku kopulovité klenby, případně tam, kde

Kulovitý tvar iglú umožňuje jeho obyvatelům maximální využití prostoru. Eskymáci jsou velmi společenští a tato vlastnost často ovlivňuje dispozici jejich sídel.

potřeboval, aby alespoň trochu denního světla proniklo do sněžného příbytku, umístil eskymácký lovec ledový blok. V letních měsících, kdy bylo podnebí přece jen mírnější, a on se tak snadněji vypravoval na lov a na cesty na větší vzdálenost, budoval si lehké stanové příbytky ze zvířecích kůží kryjících jednoduchou kostru z naplaveného dřeva, často doplněnou kostmi ulovených zvířat. Ovšem životní prostředí eskymáckých i paleoeskymáckých lovců mělo podobu ledových pustin jen v dlouhém zimním údobí. Po jarním tání se den prodloužil a krajina se na krátké severské léto změnila v severskou studenou step a v posledních tisíciletích po poslední době ledové na bezlesou tundru, jak ji známe dnes. Ta je podstatně vlhčí než předchozí suchá studená step, která měla jiný travnatý porost nežli dnes. Proto zde tehdy, například v severní Sibiři, Beringii i na Aljašce, kde nebyly ledovce, mohl žít mamut, který v tundře nacházel dostatek pastvy dokonce i v zimě, kdy bylo sněhu méně nežli dnes. Naše představa o zdejší krajině v poslední době ledové je většinou nedokonalá, ba nesprávná. Velké pevninské ledovce byly soustředěny v severní Skandinávii, severní Kanadě a v Grónsku. Sibiř byla až na menší, většinou horské oblasti téměř bez ledovců a mezi východní Sibiří a Aljaškou byla přes tisíc kilometrů široká plochá pevnina, Beringie. Zvláště její jižní část omývaná teplými oceánskými mořskými proudy byla poměrně dobrým loveckým terénem s dostatkem lovné suchozemské i mořské zvěře. Po poslední době ledové, kdy pevninské ledovce ustoupily a jejich voda zvýšila v celosvětovém měřítku mořskou hladinu, byla plochá Beringie zatopená mořem a Aljaška s Asií byly od sebe odděleny. Stopy dávného osídlení těchto krajin leží dnes pod mořem, anebo výjimečně v pobřežních oblastech, kde tehdejší pevnina byla výše položená, a proto nebyla v poledové době zaplavená mořem.

Po poslední době ledové se oblast severské tundry s hlubokou zimní sněhovou příkryvkou stala domovem přímořských i vnitrozemských předchůdců eskymáků a některých severosibiřských populací a později i přežívajících paleosibiridů i eskymáků samých. Z archeologických nálezů víme, že jako dlouhodobá a především zimní obydlí si lidé budovali různé zemljanky a polozemljanky, jejichž nadzemní část byla většinou z drnů, ale i z kamenů, z kusů plaveného dřeva i z velrybích čelistí a žeber. V těch dobách, kdy ještě nebyl znám lov velryb, šlo o kosti sesbírané na mořském břehu podobně jako naplavené dřevo. Vybudovaný příbytek pak byl více či méně, někdy i úplně zahrnutý hlínou, což všechno však byla práce proveditelná jen v letních měsících, kdy země rozmrzala alespoň do hloubky 20 až 30 cm. Hlouběji byla trvale na kost zmrzlá, a tedy nezpracovatelná.

Dnes, kdy je pro nás tradiční život eskymáků v těchto podnebných podmínkách známou skutečností, už nás nepřekvapuje. Dokážeme-li si však odmyslit naše povědomí této skutečnosti a zamyslíme-li se nad způ-

sobem života v jiných oblastech zeměkoule, zaostříme-li třeba pro změnu naši pozornost na africké pygmeje z rovníkových deštných pralesů, pak nám vyvstane neuvěřitelnost lidské adaptability v celém svém rozsahu. A přece jde o jeden jediný lidský druh, jen jeho oportunismus a přizpůsobivost je enormní.

Předchůdci eskymáků a některých sibiridů nebyli v minulosti jedinými obyvateli nejsevernějšího podnebného pásma. Na nejdálnějším severu Evropy nacházíme stopy pobytu lidí i pozůstatky jejich obydlí již z doby před 5000–6000 lety. Tito dávní lovci a rybáři zde žili v době, kdy v ostatní Evropě již byly trvalé zemědělské osady se znalostí chovu dobytka. Ekonomický vývoj, který byl závislý na přírodních podmínkách, nemohl probíhat a neprobíhal v různých regionech synchronně. Lidé, kteří zde v severním Norsku zanechali stopy svého pobytu, byli, jak se zdá, jedním z pramenů, který se podílel na vzniku pozdějších Laponců. Zbytky starobyklých obydlí objevených na pobřeží Varanger fjordu ukazují, že byly budované z drnů a kamenů, některé, pokud to trvale zmrzlá zem připouštěla, byly i mírně zahlobeny do země. Materiál zde použitý je podobný materiálu z jiných severských oblastí s podobným podnebím a přírodním prostředím. Zde to byla tundra v blízkosti lesní hranice.

Na některých místech arktického pobřeží je naplavováno dřevo v takovém množství, že posloužilo spolu s hlínou a drnem pro vybudování zimních obydlí.

Interiér ve Skara Brae je z kamene v podobě různých skříněk, lavic, vstupů, výklenků apod. Obyvatelé se zde zřejmě snažili využít jediný stavební materiál, který měli k dispozici. Kámen a drn. Obrázek nahoře ukazuje dnešní stav zpevnění celé malé osady drnem po uskutečněném archeologickém výzkumu.

Jiný zajímavý příklad osídlení severu, ale z jiné oblasti, představuje unikátní nález eneolitického příbytku ze Skara Brae na Orknejských ostrovech na sever od nejsevernějšího pobřeží Skotska. I když jde o severský výběžek jiné kulturní tradice, přece zdejší podnebí musíme přiřadit k severskému s dlouhými zimami a krátkým létem, se silnými studenými větry a s nedostatkem dřeva. V roce 1950 zde došlo k náhodnému objevu obydlí vybudovaného z plochých místních kamenů. Celkem šlo o osm takových obydlí spojených navzájem jakýmsi chodbami, zřejmě opatření proti zvláště nepříznivému počasí. Na sucho vyskládané, místy až přes dva metry silné kamenné zidky byly zapuštěny do odpadových vrstev ze starších sídlišť, a tak i hlína přispěla k zateplení příbytku. Zajímavé a výjimečné je, že se dobře zachoval i interiér obydlí, různé výklenky, skřínky i lůžka, vše z plochých kamenů, uprostřed velké čtverhranné ohniště. Absence stromových porostů způsobila, že obydlí nebylo narušeno kořeny. A při řídkosti lidského osídlení ani lidskou činností. Nálezy střepů keramiky a zvířecích kostí ukazují, že lidé, kteří se zde usadili před 4000–5000 lety, žili z moře, z rybolovu, z drobného zemědělství a z chovu domácích zvířat.

Ale vraťme se k úvahám o podnebných pásmech naší zeměkoule a o typech obydlí, kterými se v nich člověk zabydluje, přežívá a vstupuje do nových údobí své pravěké i historické existence.

Jižně od pásu tunder najdeme severní hranici lesů a ještě jižněji široké pásmo lesů, které zvláště v Eurasii a v Severní Americe sehrálo v době poledové svou roli. Vzhledem k charakteristickému prostředí

Jakou roli hraje do dnešního dne materiál včetně jeho přirozené odlučnosti, ukazují kamenná ohrazení ze severního Irska.

hlubokých souvislých lesních porostů zde nevznikaly větší lidské aglomerace, větší sídelní soustředění. Lidé do těchto oblastí natrvalo pronikli až v neolitu, přece však stojí za zmínku, že zde ojediněle nechybí lidská přítomnost i dříve, tedy ve starší době kamenné, kdy se však zdejší rostlinný pokryv od souvislého lesního pásu značně lišil. Tehdejší lovci tu mezi 10.–30. tisíciletím žili ve studené stepi, doplněné v jižnějších částech Sibíře více či méně lesem.

Neolitické lesní prostředí dovolilo obživu jen menším loveckým skupinám živícím se lovem a rybářstvím ve velkých řekách a jezerech. Oba tyto způsoby obživy se různou mírou doplňovaly. Sídlíště a stopy obydlí proto nacházíme především na březích řek a jezer. Jen v přímořských oblastech se rozvinul sběr mořských plodin a lov mořských zvířat a samozřejmě rybolov. Tato neolitická situace našla především v severovýchodní Sibíři své pokračování až do nedávné doby. Ještě na přelomu 19. a 20. století si zdejší domorodci uchovali ve svém způsobu života a také v bydlení mnoho starobylých neolitických prvků. Počasí a jím podmíněné prostředí určovalo do značné míry stejně způsob života a ekonomii jako i výběr materiálu na stavbu obydlí i samotný typ takových obydlí. Nejběžnějším materiálem bylo dřevo, dále kůra stromů, především severské břízy, kůže zvířat a ovšem drn a hlína. Místní lovci, žijící v menších skupinách, změnili při kontaktu s vyspělou kulturou Evropy nebo Asie jen předmět svého lovu. Z původního lovu pro potravu se stal v historické době lov kožešinových zvířat pro obchod. Pásmo lesů nebylo vhodné pro usedlý způsob zemědělského nebo pastevického života, a tak starobylá lovecká obydlí jako sibiřský čum nebo indiánský vlgvam přežívala v severských lesních oblastech až do začátku 20. století.

Obrátíme-li svou pozornost k pásmu chladného podnebí na jižní polokouli, je zde takové území mnohem méně rozsáhlé. Zahrnuje především nejjižnější část Jižní Ameriky, tedy Ohňovou zemi a Patagonii, a jižně od Austrálie Tasmánii. V pravěku se zde lidská obydlí soustřeďovala především do jeskyní. Později jsou to různé jednoduché přístřešky chránící před větrem a jistě jen nedokonale proti chladu. I když zde snůh nebyl zcela neznámou věcí, nikdy tu nebylo tak studené podnebí jako ve vnitrozemí severní Eurasie nebo Severní Ameriky. Přístřešky byly jen jednoduché, z dřevěné kostry pokryté kůžemi zvířat. Jen ty dokonalejší měly kopulovitý tvar.

Pásmo mírného podnebí otevřelo svou rozrůzněností mnohem pestřejší možnosti. Bohatší osídlení zde bylo rozloženo nejen horizontálně, to je geograficky, ale i vertikálně. Horské oblasti se výrazně lišily jak podnebí, tak i stavebním materiálem od níže položených krajů. Opět tomu odpovídal způsob života a ekonomie. Dřevo zde našlo své nejrůznější uplatnění, ať už jako převažující nebo jen doplňující materiál. Někde, jako v krasových oblastech Balkánu nebo na Blízkém východě, kde došlo k nadměrné těžbě dřeva, se již lesy z takového vykořistění nezotavily a dnes se tu vyskytují jen v omezeném měřítku. A podobný je i osud tradiční architektury. Jinde, například na sprašových pláních střední a východní Evropy, najdeme už v neolitu charakteristické dlouhé domy budované pomocí vertikálních kůlů se stěnami pletenými z proutí

Velká rákosová konstrukce z ostrovů u Basry (Irák). Zdejší izolát si uchoval starobyrou stavbu pro své obydlí a hosty. Je z jediného materiálu, z místního rákosu. Konstrukce je umístěna na plovoucím umělém ostrově.

Stavba rákosové budovy u Basry v Iráku.

omazaného hlínou. Střešní krytina pak byla z došků ze suché trávy nebo slámy. V některých, zvláště jižnějších oblastech, například v jižní Itálii nebo na Sardinii, vidíme dlouhodobé užívání kamene jako stavebního materiálu. Tak trulli v Kalábrii a podobné kuželové kamenné konstrukce třeba i ve francouzské Dordogni přežily minimálně od doby bronzové donedávna jako obydlí nebo hospodářské trvanlivé struktury v zimě odolné proti větru a v horkém létě jako chlad držící materiál. V horských oblastech Kavkazu přešel kámen jako hlavní stavební materiál do středověku, ba vzácně přežívá dodnes. Ve středověku zde z něj byly mimo jiné budovány charakteristické vysoké obranné věže (v Osetii) jako nutná ochrana proti častým nepřátelským nájezdům.

V jiných, například sprašových oblastech se stala jedním z hlavních stavebních materiálů hlína, nejprve jako mazanice na dřevěné či proutěné struktuře, ale později i jako nepálená cihla a ještě později i jako cihla vypalovaná. Nepálené cihly různého tvaru a takzvaná hliněná architektura se rozšířila od neolitu až do historických dob a známe ji jak z vernakulární, tj. lidové architektury evropské, tak především z Blízkého východu, z afrického severního pásma savan a ovšem z Indie nebo z Číny. Z Číny známe i jiné zvláštní obydlí, hliněné podzemní obydlí, tzv. „troglodytů“, hluboko do spraše zahloubené, takže v zimě dobře chrání proti vnitrozemským krutým mrazům a v létě naopak proti velkému horku. Stejnou podnebnou adaptaci ovšem najdeme také v severní Africe v berberských oblastech a tu a tam i jinde, třeba v Evropě, kde si lidé ve středověku a v některých místech až do začátku dvacátého sto-

letí budovali své jednoduché příbytky v hliněných svazích nebo pod skalními převisy, pokud možno z místního materiálu, v tomto případě příbytky zahloubené v zemi. Šlo o maximální možné využití nejvhodnějšího a nejsnáze dostupného místního materiálu, stejně jako o mikroklimatické výhody takových obydlí ve srovnání s vnějšími teplotami.

V mírném nebo subtropickém pásmu, kde podnebí vytvořilo rozsáhlé aridní oblasti umožňující především pasteveckou ekonomii, se setkáme se zvláštní stanovou architekturou. Jejimi prototypy jsou černý stan beduínů, který se rozšířil z původního arabského poloostrova na západ do celé severní Afriky a na východ do Íránu a dál až po Afghánistán, Pákistán nebo Tibet. Východněji pak najdeme jurtu, jiné obydlí nomádských pastevců. Černý stan i jurta jsou zhotoveny z nejdostupnějšího materiálu, z kozích chlupů, ovčí vlny, z velbloudí srsti nebo v horských oblastech Tibetu ze srsti jaků. Obě tato nomádská obydlí, stan i jurta, slouží dobře jak v letním žáru horkých dnů, tak i v chladu vnitrozemského podnebí zimních nocí a navíc snadno umožňují častý pohyb, diktovaný pasteveckou ekonomikou.

Přesuneme-li se do oblastí Nového světa, najdeme v Severní Americe v jejím mírném podnebném pásmu různé typy stanových obydlí, z nichž nejznámější je indiánské teepee z vnitrozemských prérií. Původně kožený potah spočívající na tyčové kostře sestavené do kuželovitého tvaru umožňoval snadnou přenosnost a zaručoval spolehlivou odolnost proti občasným silným větrům. V letním horku bylo toto obydlí větratelné vyhrnutím dolních přízemních okrajů a v chladnu udržoval uvnitř teplo oheň, přičemž důmyslná kouřová křídla umožňovala dobrý odchod kouře. Zcela jiné řešení mělo původní obydlí indiánů v poříčí Missouri. Po zimní část roku žili Indiáni v hlubokých zemljankách vyložených dřevěnou konstrukcí a zasypaných hlínou. Zemědělství, které těmto Indiánům nebylo zcela neznámé, zabránilo alespoň po část roku jejich volnému kočování.

Další a další odlišná obydlí i jiné architektonické konstrukce najdeme podle místních podnebných a přírodních podmínek. Jaké nepřeborné množství příkladů lidské vynalézavosti!

Na dalekém severozápadu amerického kontinentu v oblasti vynikající vlhkým a vlhkým podnebí se vytvořila zcela jedinečná stavební tradice. Nadbytek výborně štípatelného dřeva dal vzniknout různým druhům domů s kostrou z dřevěných kmenů, obložených velkými prkny vyštípanými původně s pomocí kamenných klínů. Vzniklo obydlí s centrálním ohněm uprostřed, a odolné proti jakémukoliv dešti. V architektuře těchto osad budovaných na mořském pobřeží se uplatnila jak ve tvaru, tak i v umístění a především v dekorativní výzdobě společenská prestiž zdejších obyvatel. Svěrázná kulturní tradice a potřeby této sociálně rozrůzněné společnosti přinesly i zde svěrázný druh obydlí, včetně monumentální umělecké výzdoby.

Jako úplný protiklad najdeme v aridních jižních oblastech Kalifornie ta nejjednodušší obydlí tamějších sběračů a lovců a zemědělců jihozápadu. U zdejších pokročilých usedlých společností se složitější společenskou strukturou jsou to stavby budované povětšinou z kamene pod obrovskými skalními převisy. Světoznámý je příklad takových pravěkých staveb v Mesa Verde. A samozřejmě že na jihozápadě Severní Ameriky nemůžeme opomenout strategicky umístěné charakteristické stavby celých sídel pueblanských indiánů. I zde, podobně jako u všech předešlých příkladů, je vidět výraznou souvislost mezi ekonomikou a způsobem života, materiálem použitým ke stavbě obydlí a typem obydlí, vše ovlivněno, ba téměř diktováno, podnebnými podmínkami a materiálem jako nejměrodatnějšími činiteli.

Naprosto extrémní je prostředí pouštní, kde ochrana před přemírou slunečního žáru je kategorickým imperativem. Není jiná možnost, jak přežít. Proto se zde život od pravěku soustřeďoval ve skalnatých, kaňonovitých údolích a pod skalními útesy, nejlépe na jejich severní straně, tam, kde poskytovaly nejvíce stínu. Zvláště vyhledávané byly skalní převisy. V Akakusu, v centrální Saharě, jsme se v sedmdesátých letech minulého století setkali se skupinou Tuaregů žijících v nepříliš široké puklině mezi dvěma polovinami obrovského balvanu. Střecha nebyla vůbec zapotřebí. Už 10 let zde nepršelo. To, co bylo nutné, byla ochrana před sluncem a tu stěny puklého balvanu poskytovaly.

Naše poslední zastavení je v tropickém podnebném pásmu, kde rozhodující podmínky tvořily horko v obdobích sucha a tropické lijáky v obdobích dešťů. Stavební materiál a typ obydlí diktovaný místními podmínkami vyžadoval v dobách horka dobré větrání a v údobí dešťů nepropustnou střešní krytinu a také případnou izolaci od povrchové zemní vlhkosti. Tropické pásmo Afriky, Andamanské ostrovy v Bengálském zálivu nebo pralesy Malajského poloostrova nám mohou poskytnout zajímavé příklady.

Z uvedeného krátkého výkladu je zřejmé, jakou, obvykle rozhodující, roli sehrály v životě různých regionálních populací podnebné podmínky, které se pochopitelně promítaly také do použitelného materiálu. Společně ovlivňovaly zápas člověka o přežití i základní způsoby jeho chování.

Tady zůstaneme. Volba tábořiště

Výběr tábořiště, ať již šlo o malou loveckou skupinu anebo o početný rod, souvisel vždy s ekonomickými potřebami, tedy v podstatě se způsobem života. Výhodnost zvoleného místa byla posuzována především

podle toho, jak umožňovala zajištění výživy, protože byli dostatek potravy, byl splněn základní hmotný předpoklad blahobytu, a naopak nedostatek potravy ohrožoval i samu lidskou existenci a přežití.

Zhruba můžeme různé druhy sídlišť rozdělit na sídliště přechodná a sídliště dlouhodobá, případně trvalá. Přechodná sídliště jsou charakteristická pro život nomádů, tedy těch skupin, které v poměrně krátké době musejí měnit místo svého pobytu. Většinou si změnu pobytu diktuje vyčerpání potravních zdrojů nebo i změna počasí v průběhu roku či hygienická potřeba. V prvním případě jde většinou o ekonomii lovců a sběračů, kteří v různém prostředí nacházejí různě bohaté zdroje obživy. Jiné v severské ledové pustině, jiné v hlubokých severských lesích a jiné například v aridních oblastech subtropických. Úživnost různých prostředí vymezuje početnost i hustotu osídlení loveckých populací. Dnes se s loveckou ekonomikou setkáváme již jen jako s přežitkem v oblastech, o které jiné složitější ekonomie neměly a doposud nemají zájem. Jsou to vlastně jakási nehostinná útočiště, kde i malé lovecké skupiny potřebují ke své skrovné obživě poměrně rozsáhlá území.

Vývoj osídlení v určité oblasti nám vyplyne, jestliže pohlédneme na mapu sestavenou podle historických zpráv za poslední dvě či tři století. Tak třeba celý australský kontinent, osídlený a zcela využívaný ještě v 17. století domorodými lovci a sběrači, nezná již dnes prakticky tuto ekonomii v její původní podobě. Ve velké západoaustralské poušti ještě přežívá několik posledních nepočetných skupin, ale i jejich zánik je v dohledu několika málo let. V celku přežívají domorodí Australané v malém počtu především na severu kontinentu, ovšem za cenu změny způsobu života a obživy. Jestliže jim byla v posledních letech přidělena rezervace Arnhemské země (s výjimkou těch míst, kde probíhá těžba uranu), pak ani toto území nehraje a ani nemůže hrát dnes v jejich životě a ekonomii tutéž roli jako řekněme před dvěma staletími.

Lovecké skupiny se pohybovaly v rámci svého rodového nebo kmenového území. Nešlo tedy o neomezený pohyb, a z toho plyne, že i počet vhodných tábořišť na takovém území byl omezený a že také různá tábořiště měla různou kvalitu. Dostupnost a množství potravy byly rozhodující. Svou roli hrály i přístupové cesty, případně existence kultovních míst nebo obětišť, a jeden ze základních lokálních požadavků pro dobré tábořiště tvořilo vhodně velké a ploché místo.

Další podmínkou, nebo alespoň důležitou okolností, byla blízkost vody, především pitné, ale pro mnohé lovce a rybáře i blízkost potoka, řeky, jezera nebo moře jako vhodného loviště. Vodní toky měly samozřejmě pro mnohé populace, nejen pro lovecko-sběračské, význam komunikační, ať již šlo o pohyb podél toků, které byly v terénu jakýmsi orientačním vodítkem, nebo o plavbu po nich. Přemísťování a komunikace hrála a hraje v životě lidí vždy svou roli, v minulosti stejně jako

dnes. Ať už šlo o přemístění jako součást ročního cyklu, o kontakty se sousedy, transport materiálu, o rychlý únik před nepřítelem nebo naopak o útok na něj. Místo na soutoku řek bylo zvláště vyhledávané pro celou řadu důležitých výhod: nejenže pro lovce a rybáře znamenal soutok řek tři lovecká pásma, na rozdíl od sídliště na prostém břehu, kde lovci nebo rybáři měli jen dvě pásma, po a proti proudu řeky. Bylo-li sídliště chráněno říčním tokem ze dvou stran, mělo zvýšenou bezpečnost.

Svou úlohu, významnou pro naše téma o lidských obydlích, měla i blízkost, dostupnost stavebního či konstrukčního materiálu. Důležité vždy bylo, nacházel-li se potřebný materiál co nejbližší, protože čím byl vzdálenější a obtížněji dosažitelný, tím byla stavba obydlí náročnější a vyžadovala delší dobu. Tak i dnes doprava stavebního materiálu prodražuje stavební činnost.

Při budování i krátkodobého obydlí byla pochopitelně dávana přednost terénu s alespoň přibližně horizontální plošinou, na které se dalo nejen postavit obydlí, ale kde se také mohl odehrávat běžný život skupiny. Ten měl své požadavky podle její početnosti. Bylo potřeba místo pro oheň nebo pro několik ohňů, které nesloužily jen přípravě potravy. Sloužily i jiným praktickým účelům, ale měly i nezadatelnou funkci společenskou. Lovecké skupiny však měly i své sociální potřeby v rámci tábořiště. Proto uspořádání jednotlivých obydlí uzavíralo obvykle určitý prostor, ve kterém se kromě jiného odehrával i vzájemný kontakt mezi členy tábořící komunity. Pokud se samého loveckého obydlí týče, bylo většinou jednoduché, aby vyhovělo požadavku snadného přemístění na jiné tábořiště. Čím menší byla váha všeho, co bylo třeba přemístit, včetně samého obydlí, tím bylo lépe. A tak u lovců většinou vidíme, že celé obydlí bylo nejčastěji zhotoveno z místního materiálu. Pouze tam, kde bylo prostředí nepříznivé, například v polopouštní krajině nebo v tundře, byl používán přenosný stan, buď jenom potah, nebo i konstrukční tyče. To vše bylo přenášeno při změně tábořiště.

Diktát ekonomie

Lovci

Do vývoje lidských sídlišť zasáhla citelně ekonomie loveckého způsobu života. Tam, kde dostatek potravy dobře zajišťoval výživu a růst populace, došlo i k růstu počtu sídlišť i jejich velikosti. Tak tomu bylo především v oblastech, kde šlo o lov velkých zvířat, jako byl v minulosti mamut nebo velryba, nebo o lov sobů žijících v početných stádech táhnoucích každoročně pravidelnými cestami. Také rybářství, sběr plodů moře a lov mořské zvěře přinášel lepší existenční jistotu.

Bohatství lovné zvěře, případně sběr plodů zrajících v určitém údobí a představujících důležitou živinu, ovlivňovaly průběh ročního pohybu lovecko-sběračské tlupy. Tam, kde byl dostatek nebo i nadbytek potravy, mizel hlavní důvod pro přemístění. Pravda, mohly zde být i jiné důvody, například ohrožení jinou skupinou nebo prostě psychologické důvody, potřeba změny. Ale takové důvody ve srovnání se zajišťováním potravy byly výjimečné.

Mimo nomádský způsob života spojený s měněním tábořišť najdeme však vzácně i u lovců dlouhodobá, případně i trvalá sídliště. Tak na dalekém severu, kde musely být vybudovány během dlouhých zimních měsíců poměrně důkladné příbytky pro ochranu, byla lovecká skupina po celé zimní období vázána na tato obydlí, bez možnosti změny. Zimní příbytky tak měly většinou dlouhodobý charakter. Jiný, ještě výraznější příklad představují Indiáni ze severozápadu severoamerického pobřeží. Jejich život v trvalých osadách byl zajištěn bohatými lovy mořských savců, tuleňů, mrožů, vyder, kosatek a u některých kmenů i lovem velryb a ovšem i bohatým sezónním lovem táhnoucích lososů. Ten sám by byl stačil uživit celá sídliště po většinu zbývajících roku. Ale mimo mořský lov a sběr mořských plodin a mimo bohaté rybaření na moři i v řekách se ještě nabízelo doplňování a změna lovem i sběrem na souši. V takové situaci již tolik nepřekvapí existence trvalých sídlišť, která byla opouštěna jen někde a dočasně, například při lovu táhnoucích lososů na řekách hlouběji ve vnitrozemí.

Zajímavá situace nastala u některých jinak typických lovců a sběračů v Austrálii. V určitém ročním údobí zde domorodí Australané lovili úhoře pomocí důmyslných konstrukcí vybudovaných na řece z kamenů. Takové konstrukce, které si vyžádaly poměrně velké pracovní úsilí, měly trvalé použití, protože lov úhořů se pravidelně každoročně opakoval. Proto se také domorodci pravidelně vraceli na totéž místo, kde jejich kamenné konstrukce již existovaly. Bylo snad toto pravidelné opakování pobytu na stejném místě předzvěstí dlouhodobého nebo i trvalého pobytu? Zřejmě by v takovém případě musela být změna pobytového režimu doplněna i změnou ostatní výživy.

Zakládání trvalých sídlišť v souvislosti s objevem domestikace rostlin i zvířat, tj. se vznikem zemědělství, znamenalo nebyvalý populační růst a aglomeraci. Vnitřní společenské a sociální rozrůznění přináší pak také rozrůznění staveb příbytků i různých jiných konstrukcí sloužících například náboženským nebo rituálním účelům. Ale to je již jiné a podstatně rozsáhlejší téma.

Pastevci

Lovci a sběrači nejsou jediní lidé žijící stěhovavým způsobem života. Také nomádští pastevci se ocitají každoročně v situaci, kdy po kratší

nebo delší době potřebují pro svá stáda změnit pastviště. Svou ekonomikou se však tyto pastevci zcela liší od lovců a sběračů. Znájí domestikaci zvířat, zpravidla však neznají, nebo spíše nemohou uplatnit domestikaci rostlin. Dobrým příkladem jsou saharští Tuaregové nebo beduíni severní Afriky, Arábie a ovšem četné nomádské populace středoasijských pastevců. Většinou přebývají v různých typech stanů, jurt nebo v obydlích z lehkých upletených rohoží. Když jsou se svými stády ve stepi chudé na vzrostlé stromy, které by poskytly vhodné tyče pro stavbu stanu, musejí při stěhování do nových pastvin přemístit nejen stany, ale i jejich konstrukci. Také zde je stěhování a změna pastviště obvykle vynucena vyčerpáním potravy pro jejich stáda.

Pastevci se znalostí zemědělství využívají této další ekonomické formy různou měrou. Tak například Kaškajci v západním Íránu se jen výjimečně uchylují k zemědělství. Většinou zůstávají celoročně nomády a ze zimních pastvin se stěhují na pastviny letní. Zvláště jarní stěhování na letní pastviny vysoko do hor je poměrně rychlé a často i dramatické. Velké migrující skupiny musí projít horskými sedly a průsmyky, které v době jarního přemístění bývají ještě hluboko pod sněhem. Lidé proto prohazují a prošlapávají cestu nejen slabším, to je starším anebo nejmladším členům komunity, ale také zvířatům, která by sama bez prošlapané cesty neprošla do výše položených chráněných údolí, kde již roste dobrá jarní pastva. Proházení a prošlapání až po pás hlubokého sněhu často bosýma nohama v těžkém horském terénu a na delší vzdálenosti je pro nezkušené Evropany nepředstavitelné. Další dramatické okamžiky nastávají při nutnosti přebrodit horské rozvodněné říčky, řítící se dolů z hor divokými peřejemi. Děti a mladá zvířata je nutno přenášet v náručí nebo ve vacích. Není vzácností, že i mnohá dospělá zvířata přijdou o život. Dokonce i lidské životy mohou být při těchto riskantních přechodech ohroženy. V dřívějších dobách se také stávalo, že za zvláště vysilujících okolností někteří starší a zesláblí jedinci již neměli dostatek sil k dalšímu pochodu, a tu bývalo zvykem, že ten, kdo již cítil, že se stává pro celou komunitu obtížným, požádal, aby byl na určitém vhodném místě ponechán svému osudu a blížící se smrti. Byl pak zanechán třeba v příhodné jeskyni s malou zásobou potravy a pití a smrt a divoká zvířata se již o něj postaraly. Ostatní nomádi museli se svými stády táhnout dál.

Vedle tohoto prakticky celoročního nomádství existují také populace, které žijí část roku v trvalých sídlištích, kde mají svou, jakkoliv skromnou, zemědělskou ekonomii. To znamená, že jen někteří ze zdejších obyvatel odcházejí na část roku se stády domácích zvířat na vzdálenější pastviny, odkud se po vyčerpání pastvy a změně počasí vracejí do trvalých sídlišt. Tak je tomu například u některých berberských populací v severní Africe. Takové neúplné nomádství nazýváme transhumancí.

Jiné berberské populace, například někteří Tuaregové, pastevcí velbloudů, jsou úplní nomádi.

Trvalá sídliště

Objev zemědělství s sebou přinesl trvale usedlý způsob života. Budování takových sídlišť se zemědělskou ekonomikou mělo své požadavky jak co do umístění, tak co do uspořádání celého sídliště, včetně jednotlivých obydlí i jejich ochrany. Tak se v evropském neolitu setkáváme poprvé se situací, že sídliště časných zemědělců jsou budována přednostně na sprašových půdách podél vodních toků na poněkud zvýšeném, mírně zvlněném terénu. Sprašové půdy totiž nabízely poměrně dobrou úrodu pěstovaného obilí.

Skupina nomádských Kašajců se při svém jarním stěhování na horské pastviny přepravuje přes řeku. Někdy, zvláště při přechodu bystřin výše v horách, se migrace neobejde bez dramatických událostí. Nejen zvířata, ale i lidé se mohou utopit.

U zemědělců, šlo-li o pěstitele obilí, rýže nebo jiných plodin, vznikly různé požadavky na umístění osady i na typ obydlí včetně zásobáren či sýpek. Tím spíše, že různé pěstované plodiny byly vázané na různé přírodní podmínky, především na vhodné podnebí. A samozřejmě byl využíván nejvhodnější a nejbližší stavební materiál, který pak ovlivňoval vývoj místních stavebních tradic.

Trvalá sídla umožnila větší soustředění předmětů, bohatší vybavení obydlí, tedy větší soustředění majetku včetně potravních zásob. Lovci a sběrači a také nomádi se stálým pohybem museli svou výbavu a zásoby omezit na minimum. Usedlý způsob života však podporuje nejen vznik majetku a zásob, jejich koncentraci, ale také jejich směnu, tedy výměnný obchod. Proto není překvapující, že se již v této době časného neolitu setkáme i s prvními obrannými strukturami, s příkopy a valy, i s dřevěnými palisádami a kamennými hradbami, s opevněním, jehož účelem bylo chránit sídliště, majetek a životy proti napadení nepřitelem. Doklady přepadení nacházejí archeologové nejen v podobě spálených vrstev ukazujících na vypálení celé osady nebo v nálezech zabitých osadníků, ale také na pohřebištích v podobě narůstajícího počtu zhojených anebo nezhojených, tedy smrtelných bojových zranění. Bojová střetnutí nebyla zřejmě nic neobvyklého.

Sociální vztahy, nadpřirozený svět

Vývoj obydlí, střechy nad hlavou, kterou si člověk dokázal budovat v nejrůznějších situacích a podmínkách, zahrnuje nejen bezprostřední snahu po přežití, ale také lidské sociální potřeby, pramenící z prosté biologické skutečnosti, že člověk je tvor společenský a že se sdružuje do menších i větších skupin a struktur, počínaje rodinou přes rody a kmeny až po historicky známé mnohem složitější společenské organizace. Proto nás zajímá nejen obydlí samo, ale i jeho místo a také uspořádání sídliště, alespoň v jeho jednoduchých podobách, protože sem se právě promítají ty sociální potřeby člověka, bez kterých je objasnění počátků bydlení a budování příbytků, i těch nejjednodušších, nemyslitelné. I uvnitř mnohých velmi jednoduchých obydlí bývá určené místo ke spaní muže, hlavy rodiny, ženy i zbývajících obyvatel společného obydlí. Také při prohlídce celkové struktury sídliště zjistíme různé umístění, rozestupy i velikosti jednotlivých příbytků nejen podle praktické, ale i podle společenské potřeby. Příslušníci jednoho rodu bydlí zpravidla poblíž sebe a obydlí náčelníka nebo šamana se pozná nejen podle umístění, ale i podle tvaru či velikosti nebo podle použitého materiálu. Jednotlivá obydlí jsou obvykle záměrně rozmístěna tak, že uprostřed

sídliště vznikne volný prostor, jakási náves. Na ní najdeme někde studnu s pramenitou vodou, jinde ojedinělé velké stromy, pod kterými se soustřeďuje společenský život osady.

Konečně je to také náboženské hledisko, které se projeví například tím, že určité místo v obydlí je považováno za posvátné, za sídlo nadpřirozených sil či duchů. Na sídlištích pak jsou zvláštní místa vyhrazena jako obětiště, rituální střediska nebo jiná sakrální místa a konstrukce včetně ceremoniálních středisek. Zvláštní druh staveb představují významné hroby nebo monumentální náhrobky spojené s představou posmrtného života, s kultem předků. Představují obvykle prvky běžně používané při konstrukci obydlí živých členů téže populace. Zřejmě jde o zvláštní druh domů pro mrtvé, což je patrné u sociálně stratifikované společnosti. Ale i u některých lovců a sběračů najdeme již zvláštní pohřební konstrukce včetně jejich umístění, zejména jde-li o náčelníka nebo šamana.

Zemědělská ekonomie a usedlý způsob života přinesly lepší životní podmínky. Jako důsledek můžeme pozorovat větší počet sídlišť s větším počtem obyvatel. Tato nová situace měla opět za následek vnitřní společenské členění sídlišť. Jednotlivé rody vytvořené podle příbuzenských vztahů, podle původu i podle mytologicko-náboženských představ měly své reprezentativní zástupce, vznikla elita, objevují se náboženské spolky a struktury, obchodníci, bojovníci, pracovní specializace přináší vznik řemesla, objevují se i méně hodnotní jedinci, jako jsou dlužníci nebo zajatci. Na společném sídlišti zaujímají jednotlivé sociální skupiny určitá místa a pochopitelně se postupně odlišilo i obydlí náčelníka, případně i obydlí elity jako celku od ostatních obydlí. Potřeba prestiže vedla i k jejich mimořádné vnější úpravě a výzdobě. Obydlí šamana bylo možné poznat, když ne podle tvaru a vnější podoby, tedy podle vnitřního zařízení a uspořádání a podle umístění, často na okraji sídliště nebo i mimo ně.

Objevují se i zvláštní stavby určitých skupin obyvatel, například mladých svobodných mužů, bojovníků, které mají často monumentální charakter s nápadně dekorativní výzdobou.

Někdy se setkáme s bránou na sídliště, která má nejen obranný charakter, ale i symbolický ochranný význam proti vniknutí zlých sil. V blízkosti vchodu nebo uvnitř osady nebo i mimo ni bývá obětiště, které má pro život a přežití jednotlivců i celého sídliště nezadatelný význam. Existují také místa a struktury vyhrazené pro ceremoniální a rituální potřeby, taneční kruhy, přístřešky pro ty, kteří se připravují na iniciační obřady, různé typy svatostánků, významné hroby aj. Všechna tato místa, zařízení či konstrukce mohou být uvnitř sídliště nebo mimo ně v jeho blízkosti, podle tradice příslušné společnosti, i podle utváření povrchu terénu a tím daných možností.

Úžas budící monumentální megalitické stavby, známé nejen z Evropy, ale i ze Střední a Jižní Ameriky, z Afriky nebo z Tichomoří, představují v různé podobě takové sakrální stavby, ceremoniální střediska nebo zvláštní náhrobky či skupinové hroby. Zde však již jde o zřetelně sociálně rozrůzněnou společnost, která má svou elitu i řadové, ba i podřadné členy. Počátky sociálního rozrůznění mají ovšem starší kořeny, i když obvykle méně nápadné. Někdy je pro nás až neuvěřitelné, kolik energie dokázali lidé investovat do neracionálních (pro nás dnes neracionálních, tehdy však zcela racionálních) staveb různých obydlí pro nadpřirozené bytosti, svatostánky, obětiště a podobné stavby. Tu si s překvapením uvědomíme, že tuto tendenci si donedávna uchovala i naše moderní společnost.

To vše je nedílnou součástí našeho tématu, kořenů lidského bydlení a architektury. Bez znalostí o způsobu života, o vzájemných mezilidských vztazích, o mytologii a náboženských představách našich předků neporozumíme vývoji lidského bydlení, ale ani naší dnešní situaci. A tak povědomí o tom, jak a proč si člověk budoval příbytky pro sebe i pro nadpřirozený svět, ve který věřil, je jedním z předpokladů k pochopení některých našich dnešních potřeb, skutečných i vykonstruovaných.

Pohled do minulosti

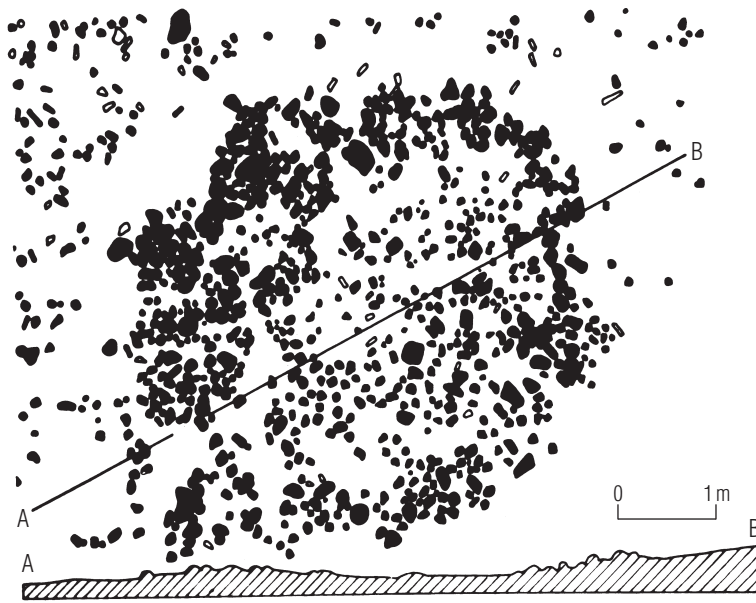
Počátky

Kořeny architektury

Člověk si buduje své příbytky od pradávna, patrně od samých počátků lidské existence. V tom směru je zajímavé studium chování našich nejbližších zvířecích příbuzných, lidoopů. I u nich se setkáme s počátky kulturního chování, které začíná jednotlivými inovacemi. Inovace jsou většinou dílem jednotlivců a vznikají nejčastěji novou kombinací známých skutečností nebo použitím nové techniky. Tak například šimpanz, který doposud uměl rozbít ořech vhodným dřevěným kolíkem na dřevěné podložce, získává tuto schopnost učením: aby bylo použito vhodného kolíku i podložky, aby byl ořech správně přidržen a aby byl úder vedený přiměřenou silou a pod správným úhlem. Ořech a jádro nesmí být rozdrceny, ale jen naklepnuty, aby jádro bylo možné ze skořápky vyjmout a pozřít. Záměnou dřeva za kámen může dokonce objevit, že náhodně vzniklý kamenný úštěp je ostrý a použitelný ke škrabání. To je nepochybně inovace v chování šimpanze. Jestliže příslušná populační skupina přijme takový nový způsob kulturního chování, inovaci, vzniká pro tento projev chování jeho dalším učením tradice. Nejde tu však ještě o kulturu, protože tu tvoří teprve celý systém kulturního chování, tedy přijatých a dále pěstovaných nebo se rozvíjejících inovací s menší nebo větší tradicí. Takové chování je výsadou člověka. Kořeny kultury však, včetně přijatých inovací, najdeme i u některých zvířat, zvláště pak u lidoopů.

Zajímavou inovaci v kulturním chování lidoopů zaznamenala také Biruté Galdikas. Uvádí, že orangutani, které studovala v pralesích jižního Bornea, si stavěli ve stromech obvyklé ploché hnízdo, nad kterým však někdy navíc zbudovali ochrannou střechu z větví a listů. To je jednotlivá inovace, dokonalejší obydlí.

Nás tento případ, stavba střechy nad orangutaním hnízdem, zvláště zajímá proto, že se již zde, při objevení samých počátků kulturního chování, setkáváme mimo jiné také se zdokonalováním přístřeší. Nepochybně jde o součást ochrany proti nepříznivému prostředí.

Věnujeme-li pozornost objevům, které si činily nároky na nejstarší známé pozůstatky lidských obydlí, je opět zajímavé, pozastavíme-li se kriticky u některých z nich, neboť nám pomohou objasnit úlohu, kterou v tomto procesu poznávání můžeme sehrát my jako vědci a zaujatí pozorovatelé.

První příklad je objev kruhové kamenné struktury v **Olduvai** v Tanzanii. Ve vrstvě I starší nežli 1 750 000 let zde na začátku šedesátých let minulého století odkryla Mary Leakey kruhový útvar z lávových kamenů mající asi 4,2 m v průměru. Jeho obvodová část měla větší soustředění kamenů a středová část tvořila slabou sníženinu terénu. Rekonstrukce, která v těch letech proběhla populární literaturou, ukazovala kopulovitou chýši podobnou obydlím některých východoafrických pasteveckých kmenů. Kostra byla z prutů, byla krytá jakýmsi doškem z trávy a po obvodu byla lemována kameny. Ačkoliv šlo o konstrukci již dosti pokročilého typu obydlí, které by pro skutečné počátky a pro zjištěné stáří bylo nečekaným překvapením, byla tato interpretace nálezu vcelku přijata. To, co nabádalo k opatrnosti, byl fakt, že nález byl silně poškozen, poněvadž se nacházel v místě, kde starobylá vrstva byla na povrchu a stáda dobytka místních Massajů, která tudy běžně procházela, ji podupala. Dále kameny, které objevená kruhová struktura obsahovala, byly často poměrně malé pro upevnění obvodu obydlí a bylo jich také mnohem více, než by jich k tomu účelu mohlo být použito. Ale to vše jsou kritické poznámky více než 40 let po nálezu. Tehdy bylo rozhodování mnohem obtížnější. Rozhodování, zda jde o pozůstatky činnosti lidské, nebo činnosti přírody.

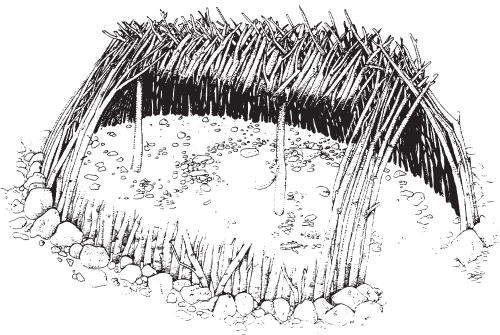
Mary Leakey objevila při svých výzkumech nejstarších hominidů na africkém nalezišti Olduvai kruhovou koncentraci kamenů, o kterých se domnívala, že jde o spodní část nejstaršího do té doby známého obydlí. Od té doby se však žádný podobný starý nález neopakoval a dnes se zdá pravděpodobnější, že jde o nějaký přírodní jev, například o dávno vyvrácený velký strom nebo víření vody. Zlomky basaltu, vyvěřeliny pocházející z podloží zkoumaného sídliště, jsou téměř o milion let starší nežli zatím nejstarší bezpečně známé nálezy pozůstatků lidských obydlí. Plných 920 000 let bez podobných nálezů! To je jistě víc než nepravděpodobné.

Pokus o rekonstrukci „obydlí“ z Olduvai má řadu nepravděpodobností. Obvodový kruh z kamenů neodpovídá nálezové situaci a kopule takto upravená je již příliš dokonalá na dobu, ze které by měla pocházet (1 750 000 let).

Obvodové velké kameny jsou svou velikostí příliš odlišné v rekonstrukci od nalezené situace a krycí materiál (tráva) příliš upravený (viz okraj vchodu). Nic podobného z doby před milionem let ještě zdaleka neznáme.

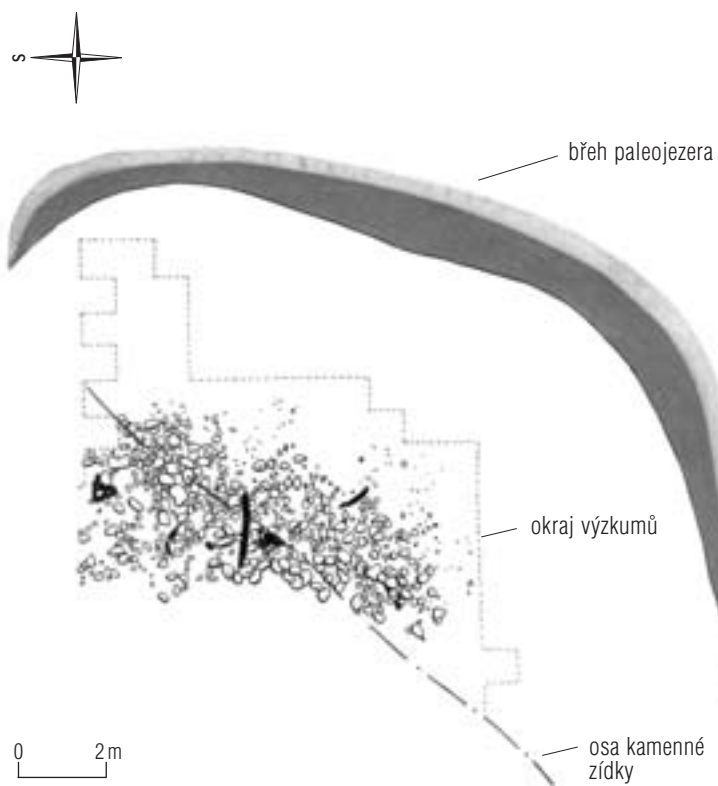

V Terra Amata u Nice v jižní Francii bylo na staro-paleolitickém sídlišti objeveno ohniště skromně umístěné v mělké depresi mezi několika kameny, obydlí bylo vymezeno obvodovými kameny.

> Detail opracovaného lehkého házečímho oštěpu užívaného při specializovaném lovu k vrhu na dálku (lov na koně). Takový stádní lov musel být plánován, připraven. Nešlo o náhodné chování, ale o promyšlenou akci.

>> V Schöningenu šlo zhruba ve stejné době o nálezy házečích oštěpů, balisticky vyvážených, s odlehčenými hroty utvrzenými v ohni. Tyto a podobně dokonalé nálezy je dobré srovnat s vývojem obydlí.

V Soleilhac, ve Francii, na břehu dávného jezera byla objevena kamenná zídka, nebo lépe řečeno zídkovitá konstrukce, chránící lidi žijící na zdejších tábořišti před nepohodou (vítr, déšť). V té době nešlo ještě o konstrukce skutečných obydlí, ale o ochranné konstrukce, případně obytné plochy funkčně rozlišené: ohniště, popeliště, odpadiště, místo na spaní, pracovní „dřívna“.

Terra Amata, pokus o rekonstrukci z tyčí je prakticky nepravděpodobný. Ani obvodové kameny, ani jejich počet, velikost, neodpovídají nálezové situaci, stejně jako dvě kůlové jamky, které by měly být oporou krovu. Oba příklady: i z Olduvai, i z Terra Amata ukazují, jak snadné je svést badatele k neprokázaným spekulativním závěrům. Ctižádost je ve vědě velkým lákadlem a funkčnost spolu s opakováním srovnatelné situace jsou jedinými přijatelnými důkazy.

Zásah lidské ruky tu mohl být hodnocen jen podle polohy použitého materiálu, podle místa jeho původu, případně podle úpravy terénu. Postupně si také někteří badatelé uvědomili, že již v době tohoto objevu byly ve východní Africe prokopány i jiné plochy z této dávné doby, ale nikde se nic podobného nenašlo. Dnes, kdy už uplynulo přes 40 let a archeologické výzkumy těchto dávných údobí se mnohonásobně rozrostly, se situace nezměnila. A tak byl postupně přijat názor, že průkaznost tohoto nálezu je nedostačující a že šlo s největší pravděpodobností o činnost přírody, například o vyvrácený kmen velkého stromu nebo jiný, ne běžný přírodní jev. Zůstává tedy nerozhodnuto a nezbývá než čekat, zda budoucí objevy tento náález potvrdí nebo ne.

Druhý zajímavý náález pochází z doby asi před 800 000 lety z francouzského naleziště **Soleilhac**. Zde byla poblíž dávného jezera objevena dlážděná plocha o rozměrech asi 6 × 1,5 m. Mohlo ovšem jít o jakoukoli kamennou konstrukci, například o zídku. Asi o osm let později dospěl náálezce k názoru, že se nejspíš jednalo o pozůstatky několika skromných zbytků v superpozici. Patrně šlo především o izolaci před vlhkostí v blízkosti jezerního břehu.

Oba tyto nálezy ukazují, jak je obtížné a někdy i problematické hledání stop po nejstarších lidských přístřeších. Často zde také hraje svou roli psychologie, tedy touha badatele po mimořádném objevu i jeho spekulativní sklony, ale to jsou vlastnosti, bez kterých můžeme jen těžko očekávat rozpoznání mimořádných objevů.

O našich předchůdcích, které většina badatelů označuje jako *Homo erectus*, tedy sice člověk, ale od nás odlišného druhu (my sami se označujeme jako *Homo sapiens*), získáváme již větší počet vědomostí. Tak francouzský badatel Chavaillon prováděl v Melka Konturé, jižně od Addis Abeby v Etiopii, po mnoho let své archeologické výzkumy. Na zdejším sídlišti z doby před 1,2 mil. let našel kromě velkého množství kamenných úštěpů, nástrojů a různých úlomků zvířecích kostí, pozůstatků potravy, také zřetelně prázdná místa, která interpretoval jako opakovaně používaná místa na spaní. Na nich předpokládal vystýlku z organického materiálu, který se nezachoval, zůstala však po něm volná místa. Na jiných místech zůstalo větší nahromadění potravních zbytků, úštěpů kostí a také místa s koncentrací kamenných úštěpů doložících výrobu nástrojů. Je ovšem obtížné takovou obytnou plochu nemající žádnou zvláštní konstrukci nazvat obydlím. V mladších údobích pak už nacházíme i jednotlivé větší kameny a dokonce i jamku po nějakém kůlu, ale to vše ještě nestačí, abychom hovořili o konstrukci lidského obydlí. Nicméně místo na spaní, případně později oheň, a další členění obytného prostoru signalizují základní a nejstarší členění lidských sídlišť.

Obecná periodizace pravěku

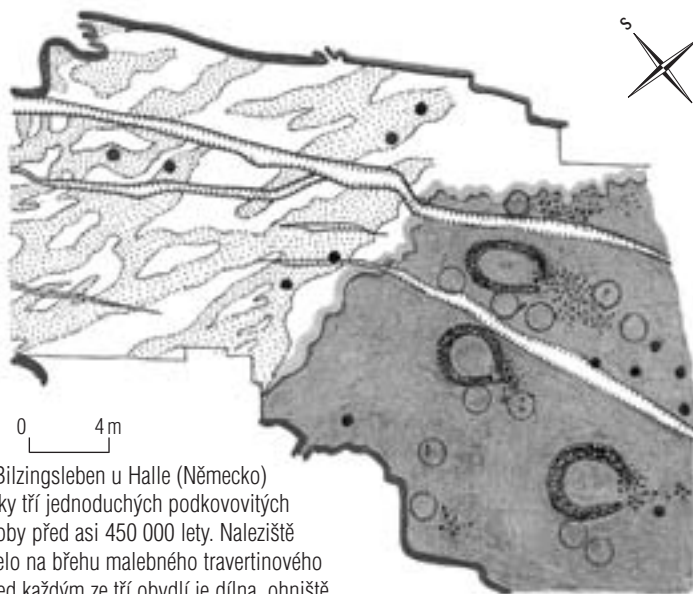
Datování (počátek)	Archeologická periodizace	Kultura	Tvůrce	Sociálně-ekonomická periodizace		
0	Doba římská		<i>Homo sapiens</i>	Pastevci a zemědělci		
-400	Doba laténská					
-750	Doba halštatská					
-2000	Doba bronzová	popelnicová pole mohylová únětická				
-4000	Eneolit	zvoncovité poháry šňůrová keramika nálevkovité poháry				
-6000	Neolit	lengyelská vypíchaná keramika lineární keramika				
-8000	Mezolit					
-10 000	Paleolit	pozdní (epipaleolit)	<i>Homo neanderthalensis</i>	Lovci-sběrači		
-40 000					magdalénien gravettien aurignacien	
		mladý			chateauperronien	
-300 000		střední			moustérien atérien	<i>Homo sapiens</i> <i>Homo neanderthalensis</i>
		starý			acheuléen	<i>Homo heidelbergensis</i> <i>Homo erectus</i>
-1 000 000						<i>Homo ergaster</i> <i>Homo habilis</i> <i>Australopitékové</i>
-3 000 000	nejstarší	oldovan				

Nejstarší evropské nálezy

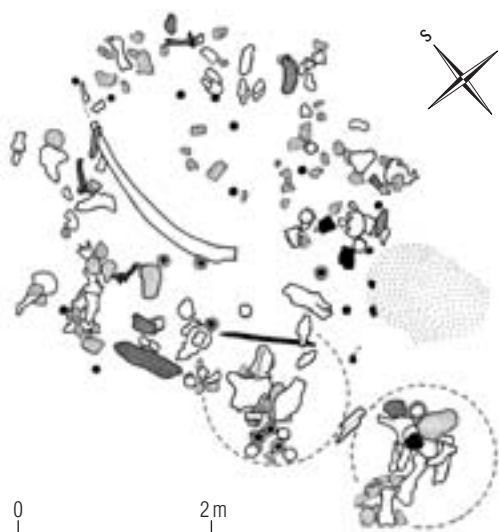
Z evropského pravěku známe čtyři důležitá naleziště s pravděpodobnými pozůstatky obydlí z doby před 320 000 až 120 000 let. Pocházejí z duryňského naleziště Bilzingsleben ve střední Evropě, z Port Pignot a La Roche Gélétan v severní Francii a z Grotte du Lazaret z jihu na francouzské riviéře.

V roce 1969 byl v **Bilzingslebenu** učiněn první nález, který spolu s dalšími následujícími zaval podnět k dlouhodobým výzkumům. Jádro naleziště bylo výjimečné tím, že se zde zachovaly z doby před 320 000 lety jak jednotlivé nálezy kamenné, kostěné, ba vzácně i zbytky dřev, tak i celková nálezná situace v původních polohách a souvislostech. Takto staré nálezy jsou zcela ojedinělé samy o sobě, jejich množstvím, zachovalost a původní poloha zde je však zcela výjimečná. Bylo možné rekonstruovat životní prostředí tehdejších lovců žijících zde v malebné přírodě na břehu jezírka v blízkosti travertinových kaskád. Na vyvýšeném břehu na zachované části pravěkého tábořiště objevil D. Mania, vedoucí výzkumu, kromě množství kamenných i kostěných nástrojů i místa jejich výroby, pracovní podložky, otloukače i polohotové nástroje ukazující celý postup výroby.

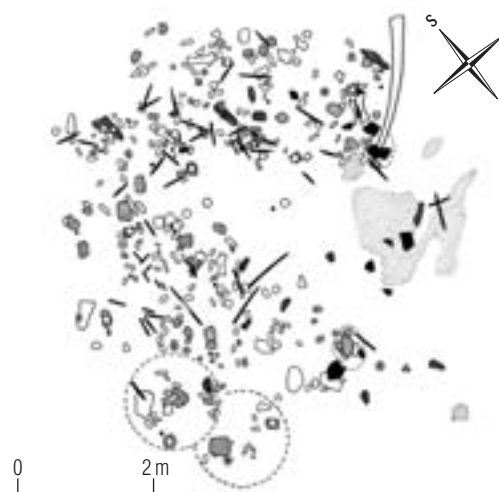
To, co je pro nás zvláště zajímavé, je, že zde D. Mania rozeznal také půdorysy tří obydlí, zatím v Evropě nejstarších, jaké známe. Dva takové půdorysy, jeden oválný a jeden kruhový, se nacházely jen jeden metr od sebe. Třetí, také kruhový, se nacházel pět metrů od nich jižním směrem.

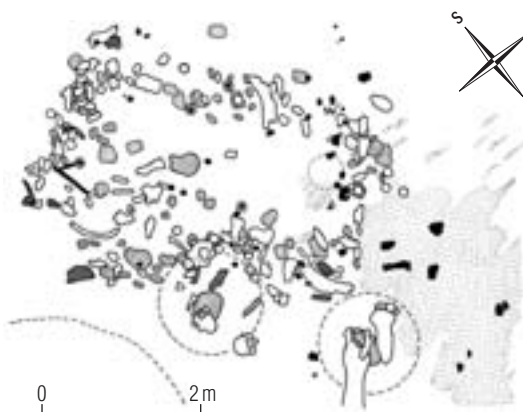
Naleziště Bilzingsleben u Halle (Německo) s pozůstatky tří jednoduchých podkovovitých obydlí z doby před asi 450 000 lety. Naleziště se nacházelo na břehu malebného travertinového jezírka. Před každým ze tří obydlí je dílna, ohniště a odpadiště.

Bilzingsleben: první obydlí a jeho nálezná situace.

Bilzingsleben: druhé obydlí a jeho nálezná situace.

Bilzingsleben: třetí obydlí a jeho nálezná situace.

Rozměry obydlí byly 3–5 metrů a všechna byla svými vchody obrácena k jihovýchodu. Obydlí tak byla chráněna před převažujícími severozápadními a západními větry. Jejich obvod byl vymezen velkými kameny a kostmi, které spolu s hlínou sloužily k zatížení krytiny chýše po jejím obvodu. Nejpravděpodobněji šlo o krytinu z kůží ulovených zvířat. Obvodové vymezení většími kostmi je zvláště jasné u prvního kruhového obydlí, u kterého jsou tyto kosti téměř v pravidelných rozestupech zhruba 50 cm od sebe. Ve východní části tohoto obydlí byly roztroušeny ploché kameny, které se jinde v okolí obydlí nenacházely. Uprostřed obytné plochy pak byl svým kořenem umístěn 2,5 m dlouhý sloní kel, který mohl původně hrát svou úlohu v konstrukci chýše. Také u druhého kruhového příbytku byl na východní straně vchodu sloní kel a druhý kel byl nalezen asi 5 m jižně od západní strany vchodu. Oba kly mohly být součástí konstrukce příbytku nebo jeho vchodu. Před vchodem všech tří půdorysů byly tmavé plochy po prostých plochých ohništích a v blízkosti ohnišť také dílny na výrobu nástrojů.

Bilzingsleben: rozbíjení kamenného bloku.

Pro představu o celkových schopnostech staropaleolitických lovců majících běžně různou vývojovou úroveň nám poslouží výjimečný nález hrotu z tisového dřeva nalezený v Clacton on Sea v jižní Anglii.

Port Pignot, tato důležitá staropaleolitická lokalita, se nachází na severu Francie v Normandii na pobřeží, asi 30 km od města Cherbourg. D. Michel zde v letech 1978 a 1979 prozkoumala nevelkou plochu pobřežního zákoutí, které bylo asi 35–40 metrů dlouhé a 15–20 metrů hluboké. Šlo zde o žulovou plošinu na úpatí skalního útesu, který však byl odtěžen zdejším kamenolomem, takže jeho nová stěna je dnes od původního místa vzdálená asi 50 metrů. Podle výpovědi dělníků však byla původně od naleziště jen asi 5–6 metrů a byla asi deset metrů vysoká. Celé zákoutí bylo v pravěku na okraji tehdejší pláže a bylo dobře chrá-

Port Pignot, severní Francie. Rekonstrukce staropaleolitického přístřeší. Vždy dvě a dvě tyče byly opřeny o skalní stěnu. Ohniště se nacházelo před přístřeškem.

něné před severními větry. V blízkosti tekl potok, zdroj pitné vody. Ten padal přes zřetelný terénní stupeň kaskádami k moři. Zřejmě pro svou výhodnou chráněnou polohu, pro sladkou pitnou vodu a pro dostatek suroviny na výrobu kamenných nástrojů z valounů na pláži bylo toto místo opakovaně použito k pobytu. Mimo početné nálezy archeologické (kamenné nástroje a úštěpy) zde byla objevena čtyři ohniště, z nich dvě větší (jedno pravoúhlého tvaru vyplněné tmavošedým pískem a dvě kruhová). Důkazy, že jde o skutečné struktury ohnišť, jsou následující: archeologické nálezy acheulénských nástrojů, fyzické stopy opálení kamenů z ohnišť i jejich praskliny žářem, červené zbarvení kamenů z ohnišť i některých kamenných nástrojů, chemicky prokázaná přítomnost uhlíku a organické hmoty, důkazy stratigrafické. Mimo ohniště byly rozeznány i na deseti místech nahromaděné kameny, utěsnění stánových tyčí opřených zřejmě horními konci o skálu. Tyto tyče tvořily kostru konstrukce stanového obydlí. Podle kamenného utěsnění stály ve dvou případech dvě takové tyče těsně vedle sebe.

Zmíněné kamenné konstrukce byly překryty vrstvou písku, která je chránila před zničením nebo přemístěním. Jsou tedy na svém původním místě. Geologicky je tato písečná vrstva datovatelná. Konstrukce jsou nutně starší nežli mořská transgrese, která písečnou vrstvu vytvořila. Nejstarší zdejší pozůstatky obydlí a ohnišť pocházejí z mindelského údobí a jsou zatím spolu s Bilzingslebenem nejstarší známé v Evropě.

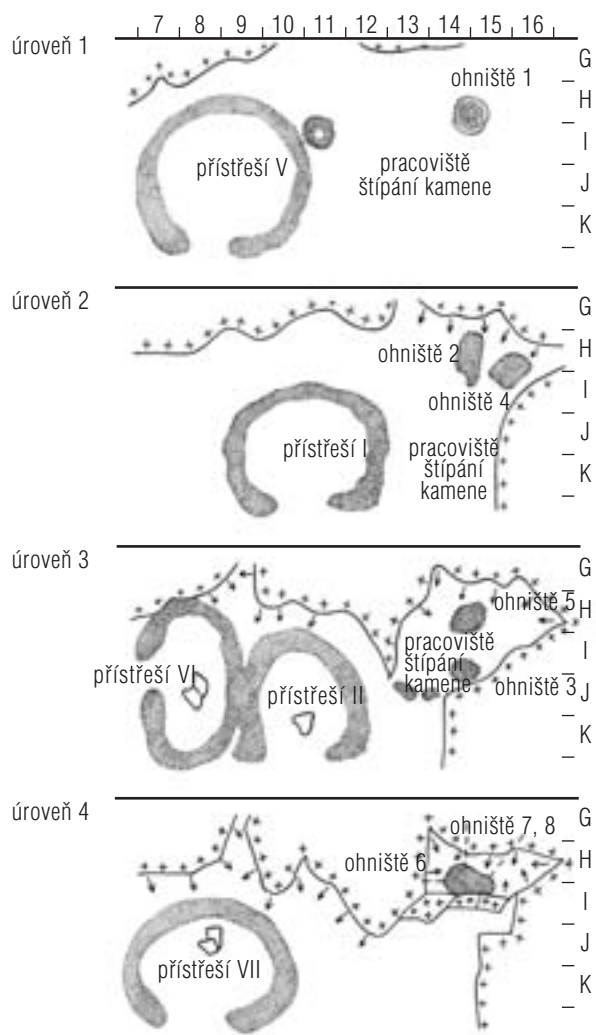
La Roche Gélétan je významné naleziště z francouzské Normandie. Je obráceno k blízkému mořskému pobřeží a je dobře chráněno skalami proti severním a západním větrům. Dva malé potoky poskytovaly pitnou vodu a mořské pobřeží i samo moře jistě bohatě doplňovalo lovecko-sběračskou ekonomii zdejších obyvatel. Množství kamenných valounů nacházejících se všude kolem dávalo bohatý výběr surovin pro výrobu kamenných nástrojů. Bohužel kyselá půda nezachovala ani zvířecí kosti, ani pyly rostlin, které by umožnily přesnější představu o potravě a způsobu života zdejších lovců a o tehdejším podnebí. Nicméně díky dobře chráněnému umístění se zde zachovalo celkem patnáct vrstev v superpozici se zbytky obydlí, ohnišť, dílen na výrobu kamenných nástrojů a s mnohými nálezy takových nástrojů. Tato výjimečná situace umožňuje studium a rekonstrukci všech zmíněných nálezů ve vzájemných souvislostech a v časové následnosti, což je zcela ojedinělá příležitost pro tak časné údobí. Existence zdejšího osídlení, a tedy datování objevených obydlí, spadá do doby mezi 180 000 až 220 000 lety. Obydlí nacházející se většinou přímo nad sebou nejsou umístěna bezprostředně u skalní stěny, a tak zůstala uchráněna opadu zvětrané sutě, která se během tisíciletí u skalní stěny nutně nahromadí. Malý prostor chráněného zákoutí umožňoval existenci jednoho, nejvýše dvou obydlí.

La Roche Gélétan, severní Francie.
Ohniště 21 s kruhovým lemem z valounů.
Ohniště 22 a 23 jsou těsně vedle sebe,
opět s valounovými lemy.

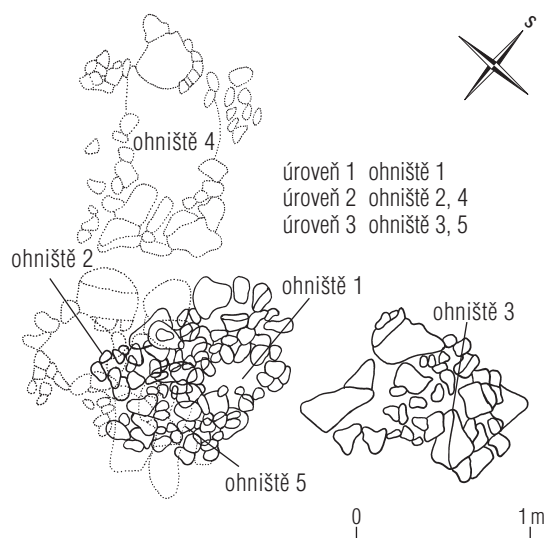
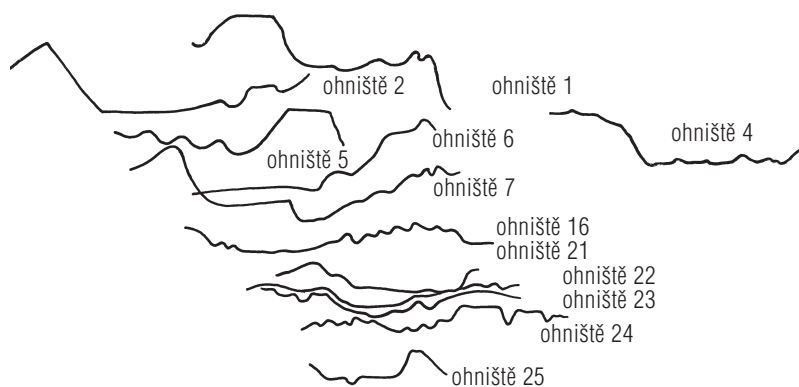
Celkem bylo objeveno 19 obytných struktur v superpozici – nízkých kamenných zídek obloukovitého tvaru, se vchodem obráceným k pobřeží. Jak již bylo řečeno, nacházely se většinou přímo nad sebou. Podobně je tomu i u ohnišť, která jsou nejčastěji umístěna v malém bočním výklenku. Celkem bylo objeveno 30 ohnišť, většinou mělkých, mísovitého tvaru, některá z nich byla opatřena nízkou kamennou zídkou. V těsné blízkosti najdeme někdy velký plochý kamen, sloužící zřejmě k sezení. Některá ohniště jsou výjimečně kruhová nebo polokruhová, což je podmíněno jejich umístěním. Všechna ohniště, s výjimkou dvou posledních vrstev položených v celkovém profilu nejvýše (obydlí XVIII, ohniště 27, a obydlí XIX se dvěma ohništi 29 a 30), byla umístěna mimo obydlí, stejně jako dílny na výrobu kamenných nástrojů. Pouze u dvou posledních vrstev jsou jak ohniště, tak i dílny uvnitř obydlí. Zajímavé je, že současně s touto změnou se také v souboru kamenných nástrojů objevují

La Roche Gélétan, severní Francie. Staropaleolitická úroveň čtyř vrstev v superpozici. Přístřeší I, II, V, VI, VII a ohniště 1–8.

nové typy, zhotovené levalloiskou technikou. I když tato změna v souboru kamenných nástrojů dosahuje sotva deseti procent, přece je ve spojitosti se zmíněnými změnami v umístění ohnišť a dílen významná. Je zřejmé, že došlo ke změně podnebí, bohužel však není jasné, jak se tato změna promítla do lovu a do výživy staropaleolitických lovců. To by totiž mohly objasnit právě chybějící zvířecí kosti – pozůstatky potravy.

Představíme-li si rekonstrukci těchto obydlí, byla zřejmě jejich kruhová dolní část sestavená nasucho z kamenů do podoby jednoduché zidky. Horní část byla patrně kuželovitá nebo kopulovitá, z tyčí nebo prutů krytých travnatým doškem nebo kůží, tedy z organického materiálu, který se nedochoval. Rekonstrukce zde má tedy spekulativní charakter, ale uvážíme-li všechny poměrně omezené možnosti, je velmi pravděpodobná.

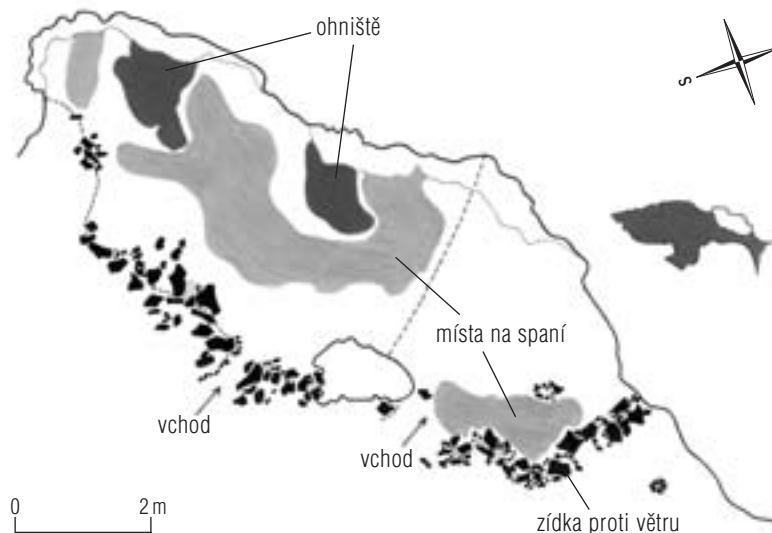
La Roche Gélétan:

^ Tři úrovně s pěti staropaleolitickými ohništi.

< Úroveň staropaleolitických ohnišť v superpozici.

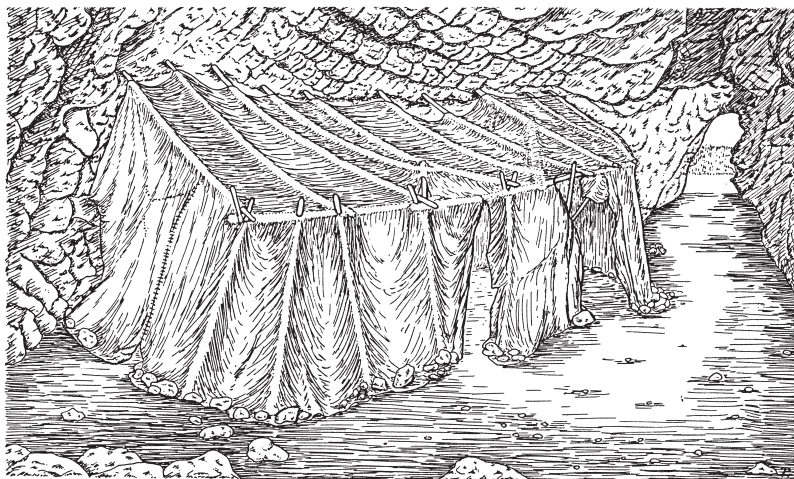
Grotte du Lazaret, známé naleziště jihofrancouzského acheulénu, se nachází poblíž města Nice na francouzské riviéře. Roku 1967 zde během výzkumu této jeskyně objevil francouzský archeolog H. de Lumley asi 50 cm pod povrchem ve vrstvě 5, staré asi 120 000 let, zbytky konstrukce obydlí. Objevené pozůstatky přiléhaly k východní stěně jeskyně nedaleko od jejího vchodu. Obývaný prostor, jedenáct metrů dlouhý a tři a půl metru široký, byl vymezen pásem větších kamenů a koncentrací archeologických nálezů. Mimo tuto plochu byly archeologické nálezy mnohem vzácnější. Rozdíl ve výskytu nálezů již sám ukazuje na konstrukční vymezení prostoru. Navíc okolnost, že na obývané ploše nebyly nalezeny žádné větší kameny, ukazuje, že odtud byly záměrně odstraněny. Na konci zkoumané plochy směrem ke vchodu do jeskyně byla zvláštní koncentrace kamenů. Nebyla však původně vyšší než asi 50 cm a tvořila jakousi zidku z kamenů nasucho sestavených. Zřejmě chránila proti chladu a větru vnikajícímu do jeskyně zvenku. Celý vymezený prostor, zhruba 35 m², mohl poskytnout přístřeší asi deseti lidem.

V jeskyni Grotte du Lazaret u Nice v jižní Francii objevil známý francouzský badatel H. de Lumley archeologickou situaci, která mu po důkladném studiu umožnila rozeznat stopy obydlí z doby před 120 000 lety. Obydlí mělo konstrukci z tyčí zapřených do skalní stěny a u dna upevněných kameny. Sestávalo ze dvou prostor, dvou míst na spaní a ze dvou ohnišť.

Mezi kameny tvořícími obvod obydlí ani v jejich blízkosti nebyly zjištěny žádné jamky po kulech, ale ve vzdálenostech 80–120 cm zde byly v sedmi místech do kruhu soustředěny kameny, kterými byla obložena úpatí vertikálních tyčí stanové konstrukce. Kdyby tyto tyče nebyly vertikální, ale byly jednoduše šikmo opřeny o skalní stěnu, nemohlo by být kamenné obložení ve stejnoměrném kruhu, a navíc by prostor podél vnitřního obvodu stěn obydlí nemohl sloužit ke komunikaci kolem míst na spaní, jak vyplývá z rozboru nálezů. Jediná přijatelná rekonstrukce je, že vertikální tyče tvořily stěny a na ně byly navázány horizontální tyče, které se teprve opíraly do stěny jeskyně. To bylo snadno možné, protože ve výšce 240–290 cm byl na jeskynní stěně horizontálně probíhající výstupek nabízející se k umístění horizontálních tyčí. Taková konstrukce byla dostatečně vysoká, aby umožnila pohodlný vzpřímený

Rekonstrukce 120 000 let starého obydlí u vchodu do jeskyně.

pohyb uvnitř příbytku, a navíc, byly-li tyče navzájem provázané, byla i dostatečně pevná. Při mírném úklonu střechy směrem dovnitř jeskyně byla voda kapající ze stropu také dobře odváděná. Pochopitelně stupeň sklonu střechy je hypotetický.

Obvodové kameny a rozmístění nálezů ukazují na dvě části obydlí: na část bližší jeskynnímu vchodu, chráněnou zmíněnou kamennou zídkou a sloužící především ke spaní, a na větší, hlavní část obydlí, se dvěma ohništi a s místy ke spaní. Tomuto rozdělení nasvědčují i dvě místa, kde nálezy, které jsou jinak soustředěné uvnitř vymezeného prostoru, jsou poněkud rozvlečené dovnitř jeskyně. Toto rozvlečení vzniklo následkem pohybu obyvatel vycházejících v těchto místech z obydlí. Zde také chybějí obvodové kameny, a tak vzniklá volná místa umožnila existenci vchodů. Skutečnost, že oba vchody nesměřovaly přímo ven z jeskyně, ale naopak do jeskyně, souvisela pravděpodobně se snahou chránit se nejenom kamennou zídkou, ale i umístěním vchodů, proti venkovnímu chladu a větru.

Zdá se, že nevhodnější krytina celého obydlí byla ze zvířecích kůží – stejně jako tomu nejčastěji bylo i u obydlí zbudovaných mimo jeskyně. Uvnitř jeskyně bylo jistě vlhko a dvě objevená ohniště ukazují na potřebu tepla. Obvodové kameny vymežující plochu obydlí upevňovaly nepochybně také okraje krytiny sešité z kůží. Ohniště byla jednoduchá a skromná, bez kamenného obložení. Nestačila ani k propálení hlinitého podloží. Zřejmě zde nebyla běžně připravována potrava a oheň sloužil především k zateplení příbytku. Kolem ohňů pozorujeme větší koncentraci kamenných nástrojů, kostí, úštěpů i přepálených kostí. Na celkové ploše příbytku jsou však vedle míst s větším počtem nálezů (hlavně v sousedství ohnišť) také místa, na kterých je nálezů nápadně méně. Jsou to místa podél vnitřní strany stěn a u východů z obydlí – místa sloužící komunikaci. Kolem ohnišť a u zvýšené ochranné zídky byly nalezeny drobné ulity mořských mlžů, žijících na mořských rostlinách. Tyto ulity neměly pro tehdejší lovce a sběrače žádný význam a do jejich obydlí se dostaly nejpravděpodobněji s rostlinami, na kterých tyto drobní mlži žili. Obyvatelé jeskyně mohli snadno mořské řasy sebrat na pobřeží a usušené je použít jako výstelku míst, kde spali. To potvrzují i časté nálezy kůstek z tlap kožešinových zvířat, nacházené spolu s ulitkami. Zdá se tedy, že výstelka usušených mořských rostlin byla kryta kožešinami. Tomu, že šlo o takto upravená místa na spaní, nasvědčuje i rozmístění archeologických nálezů, které jsou v místech předpokládaných lůžek méně časté.

Na celé ploše obydlí nebyly zjištěny žádné dílny na výrobu nástrojů ani jiné stopy běžné každodenní táborové činnosti. Při skromném užití ohnišť zde musel být i nedostatek světla. To ukazuje, že objevená obytná struktura sloužila především ke spaní a k odpočinku. Vlastní každo-

denní aktivita se musela odehrávat někde jinde, patrně před jeskyní. Podle pozůstatků zvířecích kostí nelze předpokládat, že přístřeší bylo používáno déle než zhruba půl roku, a podle sedimentologických a paleontologických rozborů šlo o zimní část roku.

Fenomén ohně

S lidskými sídlišti je již od nejdávnějších dob spojeno užívání ohně. Jeho stopy, uhlíky nebo zlomky opálených kostí, jsou známé již z doby starší než jeden milion let. Bohužel tyto skrovné nálezy nejsou zcela průkazné a ani jejich datování nebývá obvykle zcela spolehlivé. Kritický badatel nedokáže vyloučit možnost přírodního původu.

Přírodní ohně a požáry vznikají nejčastěji z vulkanické činnosti nebo z bleskem zapáleného stromu. Takový původ nejstarších ohňů je velmi pravděpodobný, nebo jinak řečeno, neumíme si představit jiný způsob prvního setkání člověka s ohněm. V situaci, kdy naši dávní předkové ještě neuměli sami rozdělávat oheň, byli nuceni jej dlouhodobě udržovat, což vyžadovalo velké žároviště s velkou vrstvou uhlíků i popela, aby tak možnost náhodného vyhasnutí a ztráty ohně byla co nejmenší. Taková situace byla zjištěna na čínském nalezišti Čou-kou-tien (stáří 500 000 let), ale právě zde bylo namítnuto J. Binfordem, že jde o oheň přírodního, nikoli lidského původu. Nadto nejnápadnější „tmavé“ polohy jsou evidentně zbarveny manganem.

Člověkem užívaný oheň rozeznáme podle dostatečně jasného spáleniště, nacházejícího se ve vrstvě s nálezy zřetelně prokazujícími pobyt člověka. Tam, kde existovala znalost rozdělávání ohně, měla ohniště nejčastěji středně velké nebo menší rozměry. Opakované používání mělo za následek mírné mísovité zahloubení a dlouhodobé užívání vedlo konečně i ke zřetelnému propálení hlinitého podloží. V čínském Čou-kou-tienu dokázaly nové výzkumy i po kritických Binfordových připomínkách, že tamější lidé používali oheň i v malých ohništích již před více než 300 000 lety. Takové ohniště bylo objeveno v kulturní vrstvě mezi rozbitými zvířecími kostmi, kamennými nástroji a pozůstatky po jejich výrobě. Bohužel stopy po nějaké obytné konstrukci zjištěny nebyly.

První nepochybná ohniště související dokonce s pozůstatky lidských obydlí známe z evropského acheulénu ze staršího paleolitu z doby před 320 000 až 200 000 lety ze zmíněných nalezišť Port Pignot a La Roche Gélétan ve francouzské Normandii a z Německa z duryňského naleziště Bilzingsleben.

I když ne u nejstarších ohňů, přece jen již poměrně záhy, běžně v mladším paleolitu, tedy v době před 30 až 10 tisíci lety, najdeme i ohniště

obložená nebo vyložená kameny. Pro naše studium obytných konstrukcí je důležité, je-li ohniště umístěno uvnitř nebo vně obydlí a také počet ohnišť, jejich velikost a uspořádání, zda jsou rozmístěna nepravidelně, uprostřed obydlí nebo v řadě za sebou. To vše nám může pomoci při objasňování nejen struktury sídla, ale i způsobu tehdejšího života a denních potřeb i lidských vztahů a společenské organizace tehdejších lidí.

V chladném podnebí zajišťoval oheň svým teplem přežití, a byl tedy základní podmínkou pro osídlení studených severských oblastí. Poskytoval však také světlo a měl důležitou funkci společenskou. Kolem něj se soustřeďovala většina táborového života nebo života jednotlivých rodin. A konečně oheň měl také dalekosáhlý význam rituální. Nejen v Evropě, ale u všech populací na celém světě.

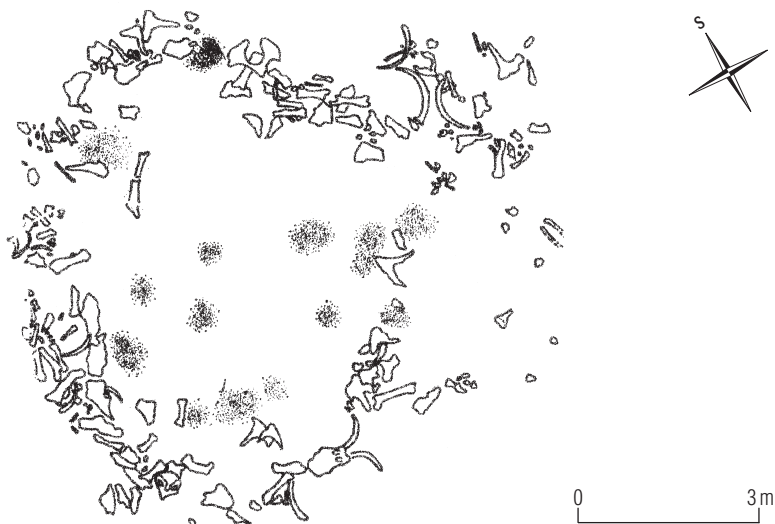
Stavěli si neandertálci obydlí?

Známých pozůstatků neandertálských obydlí je celá řada, ale většinou jde o nálezy neúplné, o jednotlivá ohniště s koncentrací kamenných nástrojů, úštěpů a potravních zbytků, tedy o doklady sídlišť, nebo alespoň delší dobu trvajícího pobytu, ne však o jasnou stavbu, konstrukci s jednotlivými stavebními elementy, nebo dokonce s důkazy zastřešení.

Tato situace přispívá k názoru některých badatelů, že neandertálci byli zvláštní lidský druh, který se s naším druhem nemísil a byl námi konečně postupně vyhuben. Na rozdíl od těchto neprokázaných názorů neočekáváme, že se jednotlivé lidské populace nemohou od sebe v jednotlivých fyzických, kulturních, ba i fyziologických znacích lišit. Tyto rozdíly však nejsou tak výrazné, aby zabránily plodnému míšení. Výskyt tohoto míšení je ovšem úměrný celkové demografické situaci, tedy počtu lidí i stupni izolace, což odpovídá možnosti výměny informací, biologických i kulturních. Zdaleka není nutné a není ani možné, aby všechny populace měly stejnou pigmentaci, stejný tvar lebky, stejnou společenskou strukturu nebo stejné umění. Známe například některé vyspělé populace, které přestože žily v poměrně chladném podnebí a znaly i sněh, nikdy nevymyslely obuv. Nemělo by nás tedy tolik překvapit, že se neandertálská kultura nevyvíjela přesně podle našeho evropského, dnes předpokládaného modelu.

Snad nejznámějším z nálezů neandertálských obydlí je velká kruhová struktura odkrytá ruským archeologem Černyšem v Molodove na Dněstru v šedesátých letech minulého století. Černyš zde objevil pět archeologických vrstev. Největší koncentrace nástrojů a kostí v **Molodové I** byla omezena téměř osmimetrovým kruhem z velkých mamutích kostí.

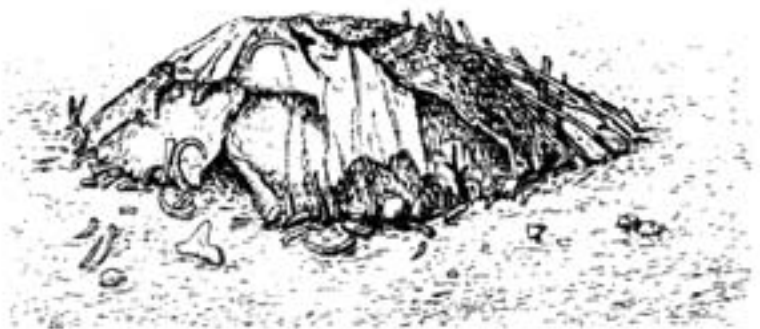
Naleziště Molodova I. Po vyčištění obytné plochy je situace výmluvná. Nejen velké kosti, ale i mamutí lebky mohly být použity k obvodové konstrukci obydlí, podobně jako u gravettských lovců.

Radioaktivní datování ukázalo, že vrstva je starší než 44 000 let. Kruhová konstrukce byla mimo jiné tvořena 12 mamutími lebkami, 34 lopatkami, 15 kly a 5 dolními čelistmi. Uvnitř bylo celkem patnáct nevelkých ohnišť a jedna velká skvrna okrového barviva.

Je těžké si v tehdejší době a ve studené stepi, kde nebyl dostatek vhodného dřeva, představit zastřešení tak velkého prostoru. Nejsou tu totiž žádné stopy po nějakých jámách od dosti silných kůlů, které by musely tak velkou konstrukci zastřešení či klenby na více místech podpírat. Nalezené velké obvodové kosti by ani nestačily na nějakou pevnější konstrukci. Spíše se zdá, že šlo o nějakou jednoduchou ochranu proti větru a nepohodě, zatížení nějaké ochranné zástěny nebo o zídku z kostí. To, co je zde zajímavé, je kruhové použití mamutích kostí jako základu konstrukce, jak je to známé u pozdějších ukrajinských mladopaleolitických obydlí. Jde tu tedy o kulturní tradici přežívající od neandertálské populace středního paleolitu do mladopaleolitické populace v této ukrajinské oblasti.

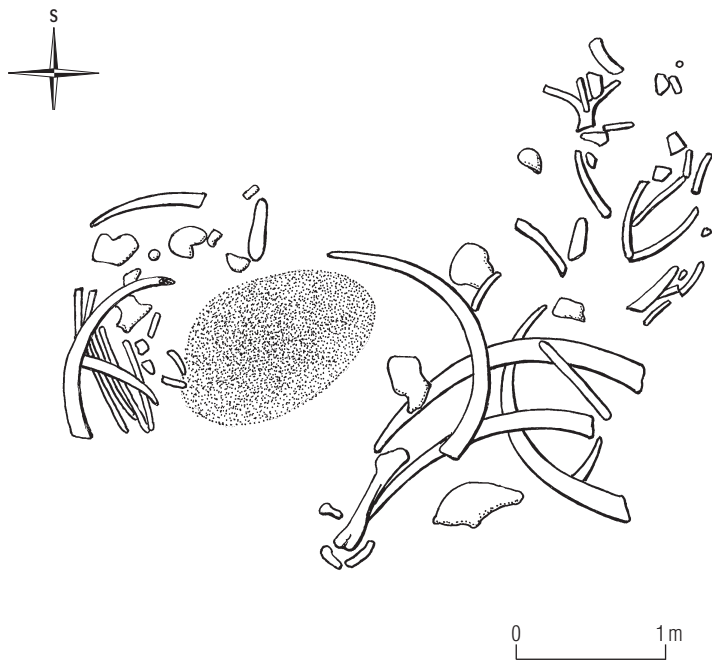
Molodova I: Černyš, objevitel Molodové, ji rekonstruoval jako velkou nízkou klenbu, možného předchůdce pozdějších staveb ukrajinského gravettienu, postavených ze dřeva a z kostí a krytých zvířecími kůžemi, jak to dosažitelný materiál dovozoval. Jaké byly souvislosti mezi těmito jinak odlišnými tradicemi?

Druhá lokalita **Molodova V** ukázala polokruhové soustředění mamutích klů a kostí, ne však lebek. Také zde, uvážíme-li materiálové možnosti (délka větví, několik mezer mezi kostmi a rozmístění ohnišť), nemohlo jít o zastřešenou obytnou konstrukci.

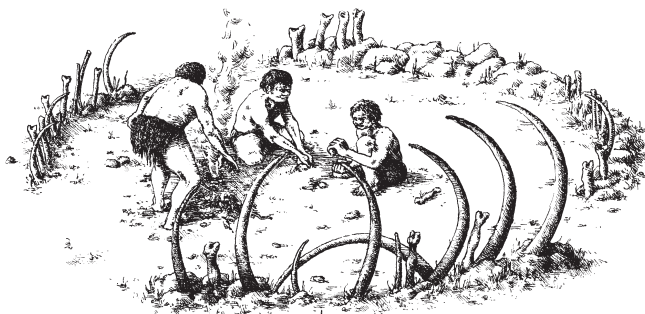
Podobnou situaci, totiž jednoduchou ochrannou obloukovitou konstrukci, líčí také moldavský badatel Paunescu. V **Ripiceni-Izvoru** objevil v mousterské vrstvě dvě oválná místa velikosti $6,7 \times 4,5$ m a $5,7 \times 3,7$ m, jejichž obvod byl vymezen mamutími kly a dlouhými kostmi upevněnými na místě plochými kameny. Tak vzniklo obvodové ochranné ohrazení, stěna, asi 1,5 metru vysoká. Kromě větší koncentrace kamenných nástrojů a potravních zbytků zde byla odkryta také ohniště, ukazující nicméně, že nešlo jen o krátkodobý pobyt.

Pro ilustraci neandertálského života a jeho často diskutovaných kvalit snad stojí za zmínku maďarským autorem Gáborim popsané neandertálské sídliště Érd v severním Maďarsku, kde byly ve středopaleolitické vrstvě moustérienu objeveny pozůstatky asi 500 jeskynních medvědů. Mezi těmito roztroušenými pozůstatky byla zjištěna také popeliště i ohniště. Je evidentní, že zde nemohlo jít o nic jiného nežli o pozůstatky potravy, že nemohlo jít o pojídače mršin, ale o odvážné specializované lovce. Zmiňuji se zde o této okolnosti proto, že v odborné literatuře posledních let se stále ozývají názory, že nejen ve středním paleolitu (v Evropě v době neandertálců), ale i v mladém paleolitu (v Evropě dobře o 10 000 a více let později) dokonce i takzvaní lovci mamutů pojídali mršiny, a tak přispěli ke vzniku známých nahromadělin mamutích kostí

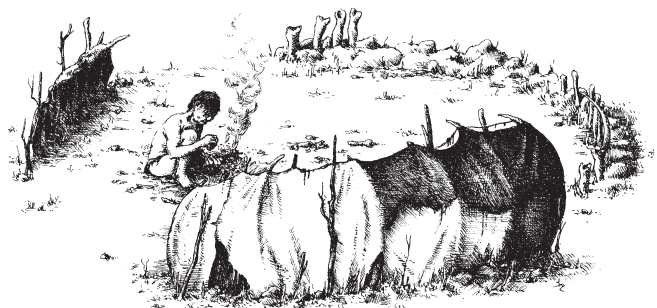

Na rumunském nalezišti Ripiceni-Izvor byly ve vrstvě s bohatými pozůstatky po přítomnosti neandertálců odkryty zbytky ohnišť, většího počtu mamutích klů, kostí i kamenných nástrojů. Šlo o chráněné místo sloužící za obydlí, ale jeho přestřešení nebylo prokázáno. To je častá situace i na jiných nalezištích s pozůstatky neandertálských obydlí. V řadě případů nebylo obydlí přestřešeno.

Ripiceni-Izvor, Rumunsko. Moustérské sídliště. Kůžené zástěny byly v této rekonstrukci odstraněny. Je možné, že mamutí kly byly přineseny na místo jako stavební materiál.

Zvířecí kůže sloužící jako ochrana před nepohodou jsou na svém místě.

na gravettských nalezištích. Naštěstí došlo k novým objevům, dokazujícím, že dokonce ještě mnohem dříve, v době před 400 000 lety, už byl evropský člověk schopným specializovaným lovcem koní. Je ovšem samozřejmé, že najde-li vyhladovělý lovec čerstvě uhynulé zvíře nebo podaří-li se mu zahnat dravce od jejich čerstvého úlovku, neváhá a užije tuto „mršinu“ jako potravu. To nás ovšem neopravňuje k tomu, abychom ho označili za pojídače mršin, ani k tomu, abychom tak chtěli vysvětlit akumulaci kostí jednoho druhu zvířat na sídlištích neandertálců nebo dokonce gravettských lovců mamutů. Ostatně akumulace jednoho druhu kostí na neandertálském sídlišti v Érd není osamocená. Specializovaný lov neandertálců je doložen také ze Staroselje na Krymu a odjinud. Víme, že neandertálci přežili úspěšně dlouhá tisíciletí nepříznivých podnebných podmínek a že jejich sídliště měla vnitřní dělení na plochy s různou činností: oheň, spaní, výroba nástrojů, členění kořisti, příprava potravy, a že byli úspěšnými lovci. Představy, přetrvávající po většinu minulého století, že šlo o mentálně zaostalé, ne-li méněcenné jedince, jsou nadále neudržitelné.

U neandertálců se tedy setkáváme s opravdu velkými nezastřešenými obytnými konstrukcemi, vnitřně strukturovanými různou činností jejich obyvatel. K tomu je třeba upozornit, že chladné podnebí umožňovalo poměrně snadné skladování masité potravy a tato okolnost napomáhala soustředění většího počtu lidí a přežití nepříznivých údobí. Náš jistě velký nedostatek je, že nemáme žádné nálezy materiální kultury z organických materiálů, především ze dřeva a z kůže. Ve správných souvislostech je třeba vidět mnoho dalších projevů chování neandertálců.

Na přechodu středního paleolitu k mladému paleolitu, kdy žili v Evropě ještě poslední neandertálci, se již objevuje člověk moderního typu. Není možné si nevšimnout přechodných kultur nesoucích znaky jak středního, tak i mladého paleolitu. V západní Evropě je to tzv. chatelperronien, na Apeninském poloostrově uluzzien nebo ve střední Evropě szeletien, případně bohunicien. Dnes víme, že nositelé přinejmenším některých z prvních mladopaleolitických kultur s mnoha přechodnými znaky byli neandertálci. Víme také, že tento přechodný proces neprobíhal v různých geografických oblastech zcela současně. Ani tomu tak nemohlo být při zcela různých podmínkách, a ostatně není tomu tak ani dnes u různých populací na různých kontinentech. Kulturní vývoj a proměny nejsou ve svých komponentech současné. Ve středo-mladopaleolitických přechodných vývojových údobích se začínají také objevovat počátky umělecké tvorby, pohřby a jiné doklady symbolického chování. Je těžké si představit, že byli-li neandertálci schopni tak výrazné kulturní proměny – i kdyby šlo jen o kulturní kontakt s tehdy již existujícím *Homo sapiens* – že by se taková výměna kulturních informací odehrála bez jakékoliv výměny informací biologických. To by muselo předpokládat vývojové změny bez ohledu na různou situaci demografickou či geografickou, na různou možnost lidské komunikace a s ní spojené výměny informací. Opět zdůrazněme: kulturních i biologických. To ostatně dobře známe u současného člověka, jakkoliv rozlišeného do jednotlivých populací. Proč by se neandertálci, kteří se vyvinuli na obrovském území Evropy, Blízkého východu a střední Asie (časově ne ve zcela stejných údobích), měli chovat a být fyzicky totožní s jinými, vyvinutějšími populacemi, které se pochopitelně utvářely za odlišných podmínek. Tak by totiž člověk vůbec neměl šanci přežít – bez široké, až neuvěřitelné schopnosti adaptovat se biologicky i kulturně do nejrůznějších životních podmínek.

Nové objevy moderní genetiky však ukazují genetickou odlišnost neandertálců od člověka moderního typu (*Homo sapiens*), což posiluje názory těch badatelů, kteří považují neandertálce za odlišný druh (*Homo neanderthalensis*), s námi (*Homo sapiens*) vývojově nesouvisející. V takovém případě bychom se vyvinuli jinde z jiných předků a neandertálce jsme tam, kde jsme se s nimi setkali, bez přejímání informací, ať biologických nebo kulturních, vyhubili.

Zní to podivně. Nelze než čekat na další, jasnější nálezy a objevy. Ale vraťme se k našemu tématu nejstarších obydlí.

V jeskyni Combe Grenal (Francie) byl nalezen hrot tyče z neandertálské konstrukce staré asi 40 000 let.

Beduíni kmene Awlád Náíl dosud žijí v alžířských horách. Kůň, zvláště bílý, je jejich chloubou.

Počátky nomádství

Převažuje názor, že čistí nomádi vznikli až transhumancí z usedlých zemědělců. Rozkvět pastevectví totiž nacházíme především v eneolitu. Na poloostrově Sinaj však byl nalezen zvláštní soubor kamenných nástrojů datovaný do doby před 7000–3000 lety. Archeologický rozbor ukázal, že šlo o pastevece koz a ovcí, méně byl zastoupen skot. Absolutní datování je velmi časný, ale jde o Blízký východ, kde je celý neolitizační proces včetně architektonického vývoje velmi raný. Podle proměn počasí se tu setkáme s plným nomádstvím nebo ve vlhčích dobách s polonomádstvím. U polonomádů se na jejich základních sídlištích, kam se každoročně vracejí, setkáme také s pohřebišti, s uskladněním potravin, s různými ohradami, hospodářskými jednoduchými konstrukcemi, se skrovnou architekturou, jejíž pevnější část zůstává na místě a je znovu a znovu využívána. Naopak tam, kde jde o čisté nomády, jsou všechna jejich tábořiště, jejich uspořádání a typ stanu stejné. Velikost stanu ovšem stejná není. Projevují se tu již sociální rozdíly, různá práva a majetkový status. Z kmenového zřízení se tvoří funkce náčelníka. Avšak archeologické stopy nomádského života jsou skromné. Potravní pozůstatky nejsou téměř žádné, postarají se o ně psi. Materiální kultura je velmi skromná a na opuštěných tábořištích většinou nenajdeme ani nástroje, ani stopy ohně. Zvláště jde-li o krátkodobý pobyt a o suché podnebí, ve kterém stačí malý povrchový oheň, jehož pozůstatky ovšem snadno podléhají erozi. Nejčastěji nacházíme jednotlivé pohřby a obytné plochy stanů pečlivě vyčištěné a vymezené kameny. Musíme tedy počítat s důsledky stálého pohybu nomádů.

Ekonomie nomádů a polonomádů se měnila s podnebí: aridní údobí nutilo k většímu pohybu pastevců a naopak vlhčí podnebí podporovalo polonomádství. Na Sinajském poloostrově je tato situace dobře ilustrována nálezy kamenných nástrojů polousedlých a nomádských nalezišť Timnienu ukazujícími, že plné pastevectví nevzniká až v neolitu, ale přímo již z epipaleolitické lovecko-sběračské ekonomie.

Stanová architektura vznikla jako reakce na aridní klimatické změny.

Takové zjištění ovšem vyžaduje další nálezy a potvrzení a v tom směru může být do budoucna zajímavá oblast jižní Sahary, odkud pocházejí nové objevy velmi časných projevů neolitizace, zvláště domestikace zvířat. V Akakusu se například setkáme s malbami saharských muflonů, kteří se nechovají jako v přírodě (berani jsou namalováni pohromadě ve skupinách), a v jeskyních byly zjištěny silné vrstvy trusu, ukazující, že zvířata zde byla nějakým způsobem soustředována. Počátky domestikace a pastevectví? Kolik překvapení tu na nás ještě čeká?

Z hlediska architektury nomádů jsou v Timnienu Sinajského poloostrova důležité kamenné sakrální konstrukce, hroby, seminomádské vesnice i krátkodobé tábory. Kamenné zídky s hroby byly datovány do předkeramického B údobí. Jádro zídky, někdy se stopami po lidských kostrách, je obloženo a na svých koncích také zakončeno velkými plochými kameny. Mohyly jsou naopak obklopeny kruhem postavených vápencových plochých kamenů. Většina takových mohyl je neolitických, nevíme však, zda obsahují pozůstatky lidské nebo zvířecí. Seminomádská obydlí či osady mají skupiny zbytků obvykle kruhových nebo polokruhových konstrukcí. Někdy jsou k nim připojeny další okrouhlé místnosti nebo přístřešky. Mohou být umístěny na „dvorku“ hlavního obydlí, nebo jsou zvenku připojeny ke kamenné ohradě, anebo jsou umístěny i zcela bokem vedle celého souboru hlavního obydlí. Jde zřejmě o různé doplňující konstrukce, nejčastěji hospodářského charakteru.

Kulturní tradice Timnienu z jižní Levanty a z poloostrova Sinaj je jedna z nejčasnějších pasteveckých nomádských tradic (7000–3000 př. Kr.). Pasterci-nomádi, bydlící ve stanech, jsou reakcí na život na okraji pouště v aridním klimatickém údobí. První takovou reakci na podnebí pozorujeme v době 6500–4800 př. Kr. v místním eneolitu a druhou ve střední době bronzové v druhém aridním údobí (3800–3300 př. Kr.). Naopak polonomádstí pasterci se objevují ve vlhčím údobí (4800–3800 př. Kr.) v časně době bronzové. Plně nomádstí pasterci se střídají s polonomády podle množství dešťových srážek a podle možností pastvy. Jde o adaptaci na klimatické změny.

Mezi 7000–3000 lety př. Kr. se setkáváme s domestikací koz, ovcí a dobytka. V té době se podle klimatu mění ekonomie z plně nomádské na částečnou usedlost (polonomádi). V archeologickém materiálu se to projevuje nálezy pozůstatků osad se složitějšími konstrukcemi obydlí. Vzácně existují i malé kruhové vesnice sestávající z kruhového uspořádání několika kamenných chat. Tyto rozdílné typy osad, nomádská stanová sídliště a seminomádské vesnice odpovídají suchým a vlhčím klimatickým výkyvům. Zatím prozkoumané vesnice jsou bez ohnišť a naopak na tábořištích (krátkodobých) bylo sice minimum zanechaných nástrojů, ale je známo několik ohnišť.

Náčelnictví je první socio-ekonomický status, který se vyvinul z kmenového zřízení a který signalizuje vznik elity, nadřazené ostatním členům společnosti. Její existence je archeologicky reprezentována zvláštní hrobovou architekturou, případně typem obydlí. Pravda, náznaky takové situace najdeme již u lovců a sběračů.

Nomádští pastevcí jsou ve stálém pohybu a jejich tábory jsou krátkodobé, mají opakující se stejnou velikost, organizační strukturu a kulturní vybavení. Na jejich tábořištích najdeme zbytky ohnišť, někdy i jamky po kůlech od stanů a výjimečně i několik málo zanechaných artefaktů. Seminomádi se každoročně vracejí do svého základního sídliště. Jsou méně pohybliví. Jejich vedlejší tábory se podobají nomádským. Narůstající sociálně-náboženská struktura se projevuje megalitickými řadami, kamennými kruhy i složitějšími konstrukcemi pohřbů. Setkáme se s nimi v době 6700–4800 př. Kr.

Ve druhé polovině sedmého tisíciletí (místní střední neolit) se setkáme u největšího sídliště egyptské Sahary se souborem deseti kamenných stél, seřazených do řady v délce 500 metrů a se dvěma malými mohylami. Jestliže bychom se podle dosavadních názorů domnívali, že se podobné megalitické náznaky objeví nejprve v Dolním Egyptě (předpokládaný vliv Blízkého východu), pak taková situace v Horním Egyptě žádá vysvětlení. Nejpravděpodobnější se jeví vliv nečekaně časného pastevectví v jižní i centrální Sahaře.

Kultura, a tedy také neolitická kultura není souvislý komplex jednotlivých jevů, které by se měnily jako celkový model.

Pokud byly takové nalezené megalitické stély nezdobené, doplňovaly jen představy o původní podobě objevených mohyl, případně navozovaly možnost jejich pohřební funkce. Následující archeologické výzkumy takovou funkci potvrdily. Mohly kryly jediný pohřeb na úrovni původního povrchu, nebo šlo o zahloubený pohřeb mimořádného jedince, jestliže jeho konstrukci, velikosti včetně zahloubení byla věnována tak velká pracovní investice. I když víme, že kámen byl na Sahaře nejběžnější (ale také jediný) materiál, přece jen k vybudování velkého památníku bylo třeba nejen mnoho času, ale také mnoho rukou, což znamená, že pracovní skupina musela být dostatečně početná, a nebyla-li, pak potřebovala pracovní pomoc.

Alespoň relativní časové zařazení bylo možné, jakmile byly, zatím jen ojedinele, objeveny stély s rytinami. U prvního středosaharského objevu šlo o jednoduché oválné symbolické znaky. Srovnáváním superpozice, patiny i stylu s jinými rytinami byly určeny jako staroneolitické patřící nejpravděpodobněji čtvrtému tisíciletí. Starší datování však není vyloučeno. Na některých stélách byly rytiny zvířecích figur i lidského lukostřelce s podivnou dekorací hlavy a konečně i jedinečná rytina vidlicí ukončeného kůlu s mnoha vyklepanými dolíky a s horní částí připomí-

nající lidský obličej. Tyto rytiny, srovnáním s početnějšími rytinami místních galerií, se zdají být o něco pozdější, ale stále ještě staroneolitické. Odpovídající mohyly nejsou umístěny na neolitických sídlištích, ale jsou porůznu izolované mimo ně. Jen vzácně jich je několik málo pohromadě. Tato okolnost souhlasí s tehdy již existující domestikací skotu a s ohledem na klimatické podmínky a prostředí s tím, že šlo o pastevecké nomády. V té době byla již dávno v centrální Sahaře známá keramika, a jak bylo řečeno, také chov dobytka. Víme, že nešlo o rychlou neolitickou „revoluci“, ale o dlouhotrvající neolitizační proces probíhající zde na Sahaře jinak a ve větším časovém rozpětí nežli například v Evropě. Zde došlo podstatně dříve k objevu keramiky i k domestikaci dobytka, ale také celé období pasteveckého neolitu zde trvalo podstatně déle, místy téměř až do počátků našeho letopočtu. Je tedy pochopitelné, že i celý společenský vývoj zákonitě probíhal odlišně. Existence stád dobytka, jasně a početně znázorněných na neolitických rytinách a mal-

Neolitická malba kópulovitého přístřeší z Tassili. Podobně jako na řadě dalších maleb obydlí i zde je zdůrazněn význam nádob s kulatým dnem (keramika). Horní kresba ukazuje kruhový půdorys. V levém kópulovitém obydlí má jedna nádoba provazce na zavěšení.

bách, představovala koncentraci majetku, jinou a nezávislou od neolitického zemědělství, a tato majetková koncentrace nemohla existovat bez alespoň počínající sociální stratifikace a překvapivě brzkého vzniku elity. Dříve nežli v Evropě. Rytiny a malby bohatě zdobených figur skotu a ovšem častá zobrazení větších skupin i stád skotu ukazují, že šlo o majetkovou koncentraci pastevců, kteří jiný skutečný majetek neměli. S tím souvisela i otázka prestiže: vlastník dobytka byl vlastníkem majetku, a tím bylo určeno i jeho majetkové postavení a prestiž ve společnosti. Výzdoba a počet zobrazených figur skotu, péče jim věnovaná i celá koncepce takových rytin jasně ukazuje na majetková přání a na prestižní otázku majetkové kumulace.

Vznik raného sociálního členění pastevecké společnosti je tedy třetí nečekaně raný faktor neolitizačního procesu v saharských podmínkách.

Pokračující objevy přinesly další, zdá se, že časově následné, ale také ještě neolitické kamenné konstrukce s pohřební funkcí. Jsou různých rozměrů a překvapující tvarové variability orientované většinou východním směrem. Jejich tvarová různost ukazuje mimo jiné na výrazné dekorativní cítění a v tom směru zaujímá tato hrobová architektura důležité místo v celkovém architektonickém vývoji, ve vývoji uměleckého projevu vůbec.

Situace se zatím ovšem komplikuje tím, že mezi nálezy kamenných struktur nejsou jen struktury s pohřební funkcí, ale také všechny další památky, k jejichž budování byl použit kámen: ceremoniální, obytné, případně jiné. Jejich rozlišení vyžaduje u nomádských populací zvláště pečlivé analýzy. Jde např. o velké kruhové konstrukce, které se zdají mít jiný než pohřební charakter. Archeologické vyloučení této funkce je žádoucí. Jiné (s jinou funkcí) jsou například měsíčkovité nebo polokruhové struktury vyskytující se obvykle ve skupinách. Jsou orientované stejným směrem a možnost, že jde o pozůstatky nomádských obydlí orientovaných zády proti převažujícímu větru, stojí za sledování a opět za pečlivý archeologický výzkum na místě. Nomádi pochopitelně zanechávají mnohem, mnohem méně materiálních stop svého pobytu na místě nežli usedlí zemědělci. Nezachovávají-li se ani zbytky po povrchových ohništích, je situace zvláště obtížná a kameny sloužící ke zpevnění návětrné strany stanu mohou být jediným přežívajícím dědictvím.

Stanová architektura nomádů představuje nepochybně zvláštní druh architektury adaptovaný na pasteveckou ekonomii, nomádský způsob života, horké nebo chladné stepní prostředí a charakteristický druh použitého materiálu, který poskytují chovaná zvířata nebo nejbližší rostlinstvo. Jde tedy i zde o pramen materiálu, který byl snadno po ruce.

Nomádský způsob života, jenž je vynucován stádem, znamenal častý pohyb z jednoho pastviště na jiné, jakmile dobytek spásl místní potravu nebo jakmile si to vynutilo počasí nebo i hygienické důvody. Proto

muselo být obydlí lehké a snadno přenosné, s možností snadného postavení i strhnutí. S tím souvisí i jednoduchá a co nejlehčí a nejúspornější konstrukce. Zhotovení obydlí včetně použitelného materiálu musí být proveditelné vlastními prostředky a z vlastních surovin dosažitelných v místě pobytu, což je nejuvhodnější možné řešení.

U stanových obydlí pasteveckých nomádů se někdy setkáváme i s dědictvím některých znaků dřívějších obydlí charakteristických pro lovecko-sběračskou ekonomii, jako jsou jednoduché chýše kopulovitého tvaru s kostrou z ohnutých a svázaných prutů, použití krytiny z kůží zvířat anebo z pletených rohoží, jednoduché přístřešky chránící při krátkodobém pobytu proti větru, jednoduchá ohniště bez konstrukce, absence kouřových otvorů aj. Někdy jde o přežívání určitého jednoduchého typu obydlí (např. kopulovité chýše), jindy a častěji o přežívání jednotlivých prvků nebo zvláštního druhu materiálu při konstrukci obydlí. To je však běžná realita lidského chování v celé kulturní historii: to, co dobře poslouží, přežívá.

Dnes již dávno nežijeme nomádkým způsobem života. Přesto nás stále oslovuje řada prospěšných nomádkých jevů, jako je skromnější způsob života a menší hromadění hmotných statků i bližší kontakt a soužití s přírodou. Stan zdaleka neodděluje lidi od přírodního prostředí tak jako pevné typy obydlí. Netvoří zcela neprodyšnou hranici mezi vnitřním obytným prostorem a vnější přírodou, takže ani vliv větru a deště není zcela vyloučen.

Podívejme se tedy na nejdůležitější typy obydlí pasteveckých nomádů, které nám mohou být úvodem k pochopení jejich způsobu života a s ním spojených hodnot.

Černý stan

Černý stan je typické obydlí pasteveckých nomádů afrického a asijského pásma stepí. Podnebí těchto stepí, sahajících od atlantického pobřeží západní Afriky přes celou severní Afriku, Arabský poloostrov, Persii, střední Asii až do Tibetu, je velmi různé – od horké Sahary až po chladné náhorní planiny Tibetu nebo kruté kontinentální rozdíly teploty v centrální Asii. To, co je všem těmto oblastem společné, je nedostatek vody. Tam, kde se občas přece jen objeví vydatnější srážky, reaguje tvar stanu příkřejším sklonem stanových stěn, umožňujících tak lepší stékání vody. Jde obvykle také o oblasti, kde nebývá tak silný vítr jako v otevřených polopouštích s písečnými bouřemi. Tam je černý stan plochý, výborně kopírující mírně zvlněný terén.

Existují dva základní typy černého stanu: východní nebo perský a západní nebo arabský. Jejich hlavní rozdíl spočívá v tom, jak jsou vypínány. U východního typu jsou na konci utkaných pásů sešitých podélně do tvaru obdélníku smyčky, na které se uvazují vypínací provazy. Tah je tedy v témže směru jako švy sešitých pásů. Naproti tomu u arabského typu jsou kratší vypínací pásy našity přes tkané pásy napříč a vypínací smyčky se nacházejí na jejich koncích. Vypínací tah tedy probíhá kolmo na průběh tkaných pásů stanu. Názor, že tento způsob vypínání je novějšího data, podporuje rozšíření obou stanových typů, druh domácích zvířat u příslušných nomádů i materiál použitý ke tkaní stanu. Rozšíření arabského typu je zřejmě vázáno na chov velbloudů, který vedl k rozšíření černého stanu spolu s rozšířením islámu. Perský typ stanu se naopak zachoval především v horských oblastech Persie, kde byl hlavním transportním zvířetem osel nebo mula a použitý materiál tvořila téměř výlučně příze z chlupů černých koz. Stany beduinů však měly větší přísadu ovčí nebo i velbloudí srsti, a tedy často nebyly jen černé.

Vnitřní prostor černého stanu bývá rozdělen na mužskou a ženskou část vertikální zástěnou. Ženská část obsahuje tkací stav, ženské nářadí a nádoby na zpracování mléka a mléčných výrobků, ženské ohniště.

Rozšíření černého stanu, rohožových příbytků nomádů jižně od Sahary a asijské jurty souvisí s nomádským způsobem života pastevců, který je podmíněn podnebnými podmínkami aridních a pouštních oblastí.

V mužské části jsou naopak sedla, postroje a zbraně. Původně bylo tkaní nejdůležitější podomáckou výrobou, protože tkaný byl nejen stan a jeho různé části – jako boční stěny a protivětrná křídla nebo tkané pokrývky ležící na zemi – ale i nejrůznější vaky, polštáře, rohože aj. Zůstává ovšem skutečností, že nomádský způsob života si vynucoval co nejúspornější vybavu a zařízení.

Zmínili jsme se, že nejvhodnější a nejčastější materiál na zhotovení černého stanu tvoří kozí černé chlupy, ale že bývá přidáván i jiný materiál. Kozí chlupy však zůstávají základem. Samotná ovčí vlna by byla příliš pružná a velbloudí srst je poměrně krátká. Někdy jiná nežli černá barva může být důsledkem nejen přidaného materiálu, ale i barvení.

Příze se spřádá s pomocí přeslenu sestávajícího z jednoduchého vřetene a z malého, obvykle keramického setrvačnicku. To umožňuje spřádání vláken kdekoli i v chůzi na cestě nebo při jízdě na velbloudu.

Stávek, na kterém se spředená příze tká do úzkých pásů, je jednoduchý a snadno přenosný. Stačí jej upevnit na jednom jeho konci, například uvázat na tyč stanu. Druhý konec má obvykle tkadlena sedící na zemi kolem svého pasu, a napíná tak tkaný pás horizontálně svým tělem. Podélná osnova je natažena mezi dvěma krátkými tyčemi, které, každá na jednom konci pásu, udávají jeho šířku. Je to obvykle 50–70 centimetrů. Vlákno útku, prohazovaného člunkem napříč osnovou, je utěšňováno plochým dřevem nebo tkacím hřebenem. Pečlivějším utahováním se docílí hustší tkanina vhodnější pro střechu stanu, protože je odolnější proti dešťové vodě. Naopak pro boční pásy stanu stačí řidší méně utahovaná tkanina.

Černá barva stanu pohlcuje více tepla a dává příjemnější stín. Boky stanu sešité z řidší tkaniny propouštějí lépe vzduch.

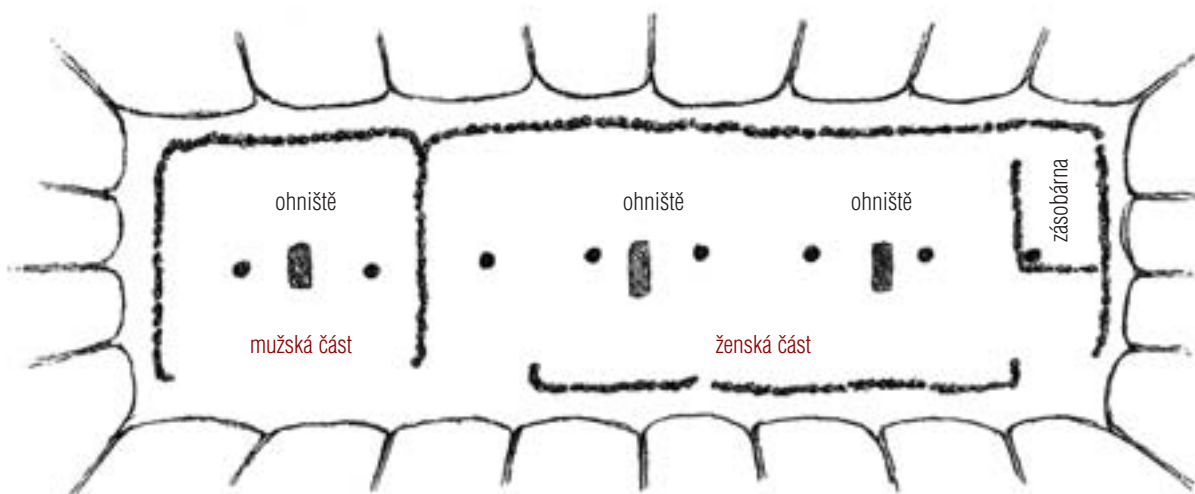
Když stan zvlhne deštěm, jeho vlákna nabobtnají a stanou se pro vodu nepropustná. Ovšem při dlouhotrvajícím dešti stan neodolá a postupně se stává propustný. Navíc v mokřem stavu je tak těžký, že dojde-li k náhlé potřebě přesunu, je transport velmi obtížný.

V chladném počasí, v zimě nebo ve vyšších polohách, vyhledávají kočovníci pro své stany zvláště chráněná místa, popřípadě posilují boční stěny proti větru zídkami z kamenů, rohožemi aj. Tibetský stan zhotovený z dlouhých chlupů jaků je značně teplejší nežli stan z kozích chlupů, ale přesto ještě teplejší je jurta zhotovená z plsti a lépe uzavírající obytný prostor.

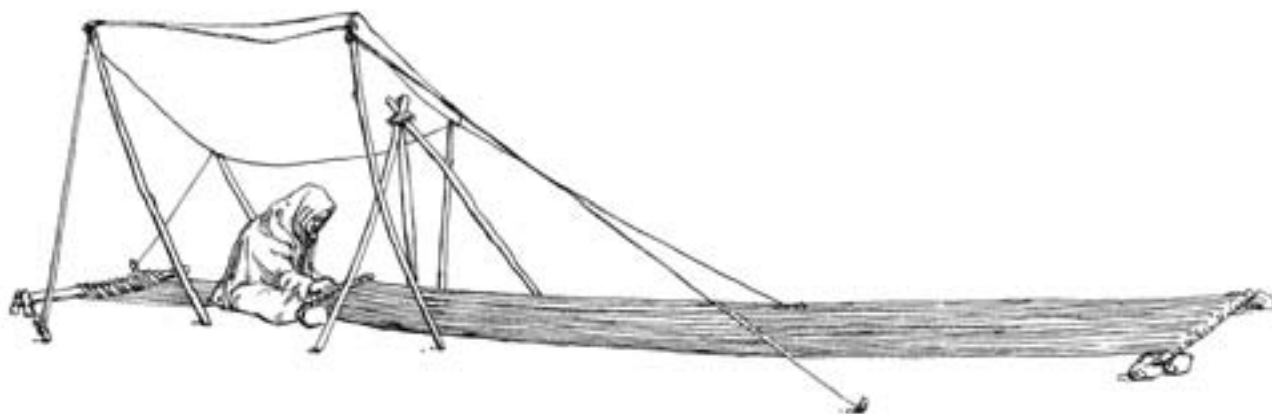
Kostra stanu je zcela jednoduchá. Několik málo tyčí stojících vertikálně nese stan, který vypnutý do boků zatíží tyče svou vahou. Kostra není samonosná. Hroty hlavních tyčí bývají nahoře podloženy dřevěnou patkou, někdy zdobenou jednoduchou řezbou, aby nedošlo k propíchnutí tkaniny.

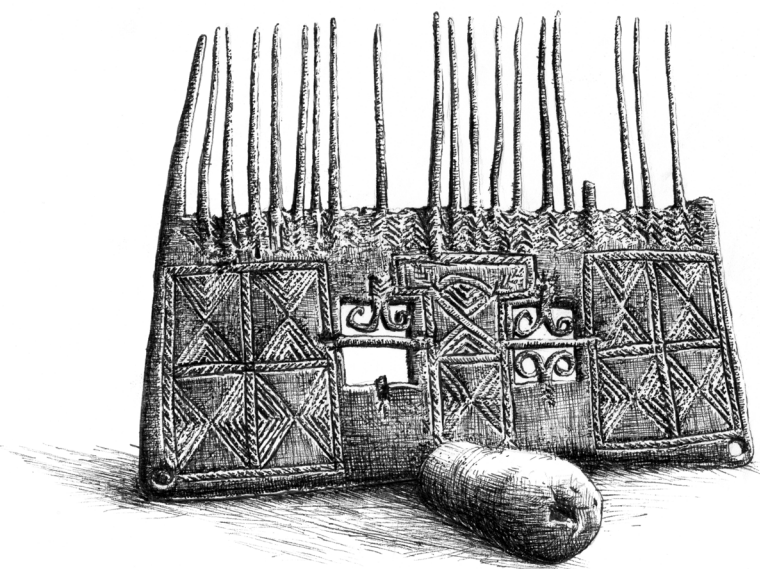
Nomádské kmeny Íránu jsou rozšířeny po celé zemi, ale zvláště mezi hranicemi s Tureckem a pobřežím Perského zálivu. Pohoří Zagros sloužilo v minulosti jako ochranné refugium a umožnilo přežití Kurdů i některých dalších skupin, které si zachovaly mnoho ze svých starobylých přežitků, včetně archaického typu černého stanu. Dnešní Kurdové se nacházejí nejen na území Íránu, ale i v Turecku a Iráku. Jižně odtud žijí nomádští Lurové, Kaškajci a Bachtiarové. Nomádství není etnický systém, ale ekonomické zajištění existence. V jednom kmeni jsou často mimo nomády také transhumanti nebo i plně usedlí členové kmene. Navíc ekonomie, tedy nomádské pastevectví a usedlý způsob života, se může během času měnit i u jediné rodiny.

Kaškajci i další nomádi vytvářeli také politické konfederace, které se staly ve dvacátém století terčem snahy vlády po získání kontroly nad nomády a po jejich sedenterizaci. Takže sociální, ekonomická i politická situace nomádů je dosti složitá.

Charakteristický stan Kurdů a rozmístění jeho interiéru.

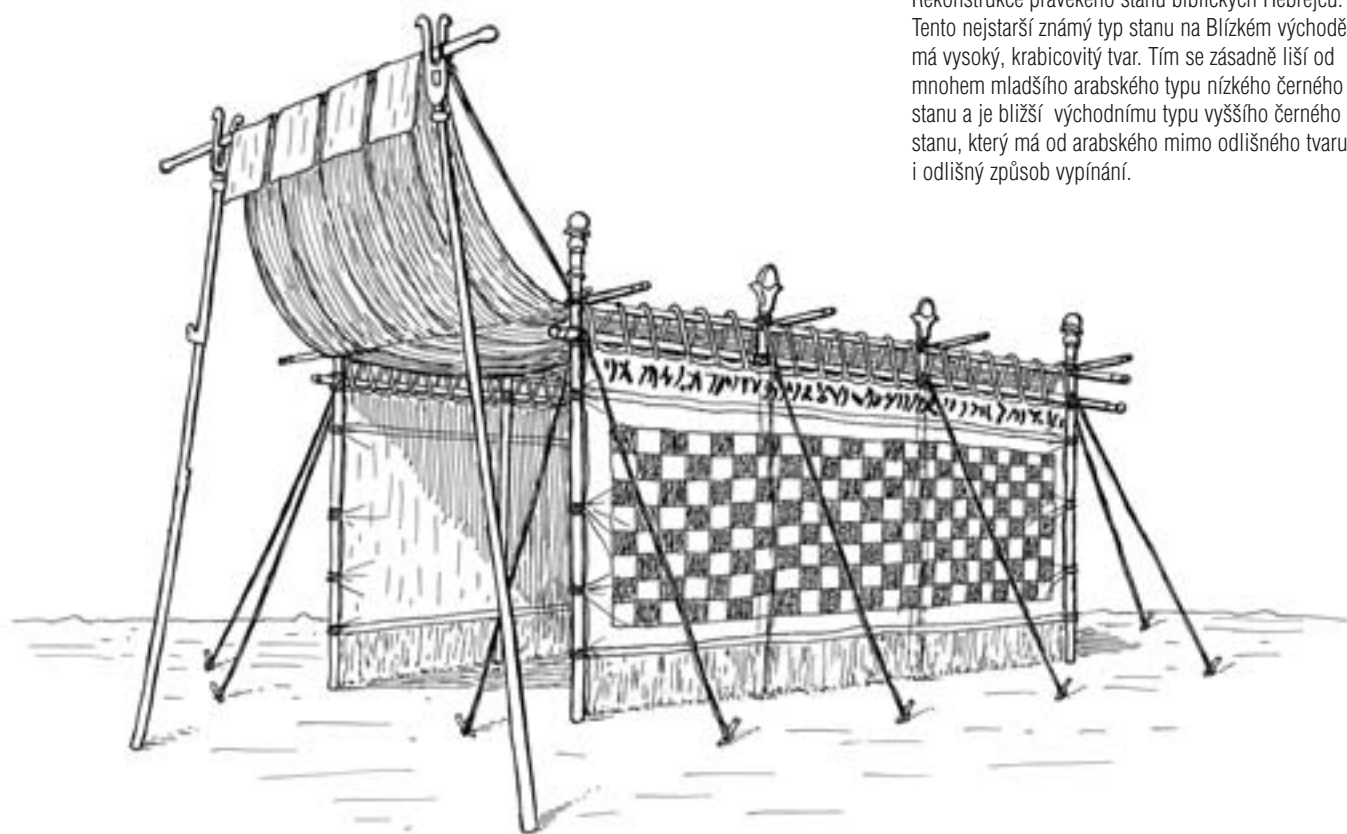
Kovářsky zpracovaný hřeben na utěsnění tkaniny.

Tkaní stanového pruhu. Jedna z důležitých ženských činností. Hřebenem se utěsňují vlákna.

Perský typ černého stanu

Vypínací provazy perských stanových typů jsou upevněny pomocí smyček přímo na látku, protože žádné zvláštní vypínací pásy, které jsou charakteristické pro beduínský stanový typ, zde neexistují. Vypínací tlak je tedy podélný, ve směru tkaných pásů. Stan je z kozích chlupů stejně jako provazy. Proto je tkanina stanu vždy černá. Boční stěny jsou nezdobené. Krytina stanu sestává ze dvou polovin, aby při transportu byla jejich váha rozložena na hřbetě osla. Každá z polovin stanu má na jednom svém podélném okraji našitý úzký pás, na který jsou našity smyčky. Pomocí dřevěných kolíků je zde polovina stanu spojena s druhou polovinou, která má podobný pás se smyčkami. Na konci obou pásů je pak vždy smyčka pro hlavní podélné vypnutí obou spojených polovin krytiny. Hřbet stanu, ve kterém jsou obě poloviny krytiny spojeny, je ještě navíc chráněný zvláštním tkaným pásem kryjícím šterbinovité mezery mezi oběma spojenými polovinami krytiny, aby tak byla zajištěna nepropustnost hřbetu stanu. Kostru stanu tvoří jednoduché rovné tyče nebo tyče tvaru T bez výzdoby a kratší okrajové tyče.

Rekonstrukce pravěkého stanu biblických Hebrejců. Tento nejstarší známý typ stanu na Blízkém východě má vysoký, krabicovitý tvar. Tím se zásadně liší od mnohem mladšího arabského typu nízkého černého stanu a je bližší východnímu typu vyššího černého stanu, který má od arabského mimo odlišného tvaru i odlišný způsob vypínání.

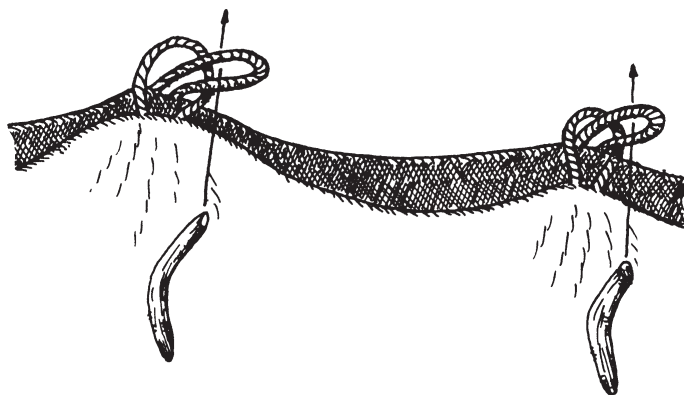
Stan Kurdů

Černý stan Kurdů (Íránský Kurdistan). Krytina stanu je nejčastěji nesena větším počtem vertikálních tyčí. U tohoto příkladu jsou vertikální stěny z rohoží (větrání).

Hřeben stanu má řadu vrcholů, podle toho, kolik středových tyčí bylo použito k jeho postavení. To závisí na jeho velikosti, která je vizitkou sociálního postavení jeho majitele. Boční vertikální stěny bývají z pleteného rákosu, 1–1,5 metru vysoké, a jsou přivázány ke kratším obvodovým vertikálním tyčím. V případě nepohody je mezi okraj tkané střechy stanu a horní okraj rákosové stěny upevněn ještě těsnicí a uzavírací látkový pruh.

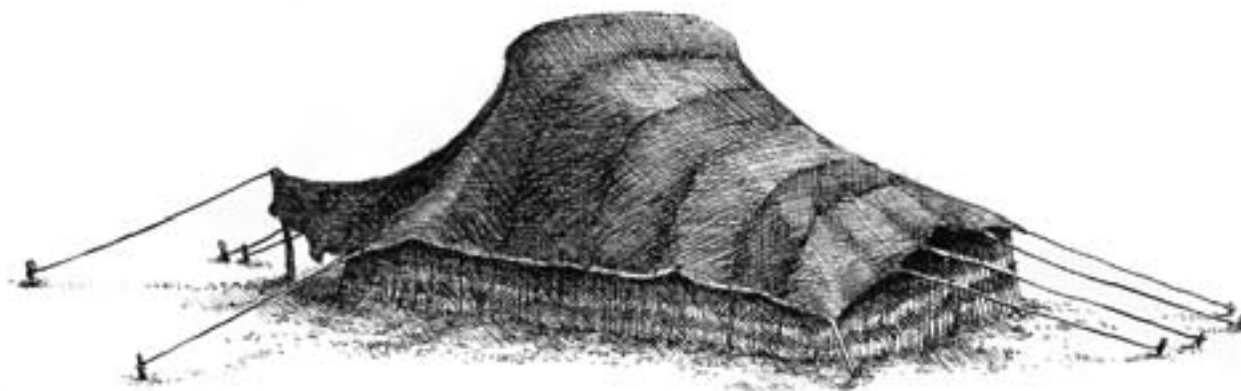
Vnitřní prostor je rozdělen vertikální stěnou upletenou z rákosu na mužskou a ženskou část. Má-li majitel více žen, má každá žena v ženské části stanu své ohniště.

Detail systému spojení obou částí stanu v hřebenu.

Stan Lurů

Podobně jako rozložený stan Kurdů sestává i stan Lurů ze dvou polovin, obdélníků, uprostřed podélně spojených pomocí dvou našitých úzkých pásů se smyčkami a spojovacími kolíky. Stan může být až 12 metrů dlouhý. Příčné vypnutí nemůže být silné, protože při absenci příčných pásů není stan příliš odolný ve švech. Proto je přes postavený stan zvenku přehozený ochranný provaz na obou koncích pevně zakot-

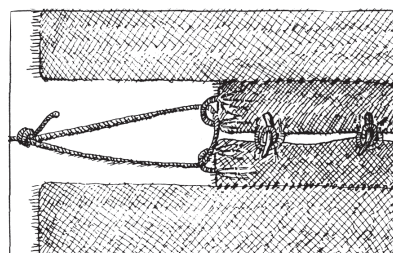
vený kolíky. Svými dlouhými konci tkaných pásů visí krytina přes čelní část stanu. Zvýšený hřeben stanu tvoří obvykle tři tyče příčně zakončené ve tvaru T. Jsou ze dvou kratších částí jednoduše na sebe navázaných, aby nebyly pro transport příliš dlouhé. Další kratší tyče jsou pak umístěny podél stěn a v rozích. S jejich pomocí jsou za letního horka boky stanu zvednuty. Obvykle je stan obklopený asi 120 centimetrů vysokou rákosovou stěnou zdobenou barevnými ornamenty a jednoduchými pestrými vzory z vlny nebo z velbloudích chlupů. Jednoduché rákosové stěny jsou někdy na zimu omítnuty blátem a zevnitř stanu lemovány nízkými kamennými zídkami, aby lépe chránily proti větru a zimě. Protože tatáž tábořiště jsou opakovaně navštěvována, zůstávají zídky po opuštění tábora na místě, aby posloužily při příštím pobytu. V zimě, kdy je obytný prostor zcela uzavřený, odchází kouř z ohniště umístěného uvnitř stanu jen obtížně a nedokonale.

Kaškajci, Basserové a Bachtiarové

V zimě používají Kaškajci ke stavbě stanu centrální tyče typu T, takže stan má poměrně vysoký hřbet. Jeho boky visí volně k zemi. Když se pastevci stěhují do letních pastvin, mají stan bez středních tyčí, takže má plochou střechu a celkový tvar černého hranolu nebo krabice. Na rozdíl od Kaškajců mají Basserové u zimního stanu všechny čtyři vertikální stěny jako černé závěsy. Pro letní stan nepřipojují vertikální stěny a používají pouze stanovou krytinu, která pak tvoří nejen plochou střechu, ale současně i boční stěny, takže celek má i zde podobu ploché krabice.

Kaškajský stan měří obvykle 5 × 8 metrů a Basserů 3 × 7 metrů. Mimo stan používají Basserové také rohožová obydlí, což signalizuje přežívající starší vlivy a okrajové postavení s ohledem na geografické rozšíření černého stanu.

Stan Lurů a detail hřebenového spojení obou polovin jeho krytiny.

U Lurů bývají často vertikální tyče stanu nastaveny z důvodů snadnějšího transportu. Ovlivňují tvar hřebenu stanu.

Vnitřní prostor kaškajského stanu je pokrytý koberci. Také zde najdeme jako ochranu proti chladu a větru nízké kamenné zídky a vertikální stěny namočené v blátě. Zimní vchod pak bývá umístěn na boku. Podél zadní stěny jsou na vyrovnaných kamenech umístěny vaky s rýží, se zrním a s jinými potravinami, dále šaty, spací výbava a polštáře. Obvykle je vše přikryto kelimem – tkaným přehozem nebo několika takovými přehozy, které přispívají k barevné dekoraci interiéru. Je to podle potřeby také opěradlo při sezení. Po pravé straně jsou opět vaky, textil, plechovky s olejem, petrolejové lampy, plechovky s čajem, tabákem i s cigaretami. Uvnitř stanu najdeme ještě nádoby na vaření a v chládku kožené vaky se zásobou vody.

Menší ohniště umístěné uvnitř stanu slouží k vaření čaje. Venku před ženskou částí stanu je větší ohniště určené k vaření a k pečení chleba.

Kaškajci: celkový pohled na tábor s typickými vysokými stany.

Persepolis, Írán.
Dočasný tábor Kaškajců během jarní migrace.

Skupina Kaškajců před velkým černým stanem iránského typu. Ženy pečou chleba, muži odpočívají a popíjejí čaj.

Nomádský život a migrace

Asi 100 000 Kaškajců migrovalo pravidelně dvakrát ročně během dvou měsíců až na vzdálenost 500 km. Trávili pět měsíců v zimních a pět měsíců v letních sídlištích. Zbytek roku zabralo stěhování.

Koncem zimy se rodila mláďata a těsně před stěhováním se utratila nejslabší zvířata, která by stěhování příliš ztěžovala, případně by ani nepřežila. Nástup k migraci vyžadoval pečlivou organizační přípravu a poslední noc se slavil velkou slavností s písněmi a tanci. Před úsvitem byl dán pokyn ke strhnutí tábora a během 1–2 hodin byli všichni připraveni k pochodu. První jely přední osobnosti se svými rodinami a se svou chloubou, plnokrevnými koňmi. Následovala nákladní zvířata, osli s nejrůznějšími vaky, nádobami, i s malými jehňaty a kůzlaty zasazenými do zvláštních vaků, někdy i s dětmi. Velbloudi byli naloženi stany, rohožemi i stanovými tyčemi, a také někdy unavenými ženami i dětmi. Následovaly pěší ženy a děti. Průvod uzavírala stáda koz a ovcí, za kterými šli jejich pastevcí. Je pochopitelné, že tak mohutný pohyb lidí a zvířat s sebou nesl zvláštní dramatickou atmosféru. Noci trávili pod oblohou a pod nevysokými stanovými přístřešky, narychlo zřízenými, které byly příští ráno snadno a rychle strženy. Denně zabral pochod asi 4–6 hodin, kdy urazili 10–20 km, podle počasí a obtížnosti terénu.

Již po poledni se stěhování zastavilo, nastala příprava jídla, péče o zvířata a příprava k přenocování. Postupně také docházely opožděné skupiny, poněvadž tempo pochodu je u různých zvířat různé. Stěhující nomády čekaly každoročně na jejich cestě na horská pastviště dvě obtíže: přechod přes na jaře rozvodněné řeky a průchod zasněženými průsmyky.

Kaškajci používají ještě dnes k překonání řeky nafouklé zvířecí kůže jako vory.

Dva typy vaku na zpracování mléka: starší, kožený typ (vpravo), a mladší typ z dřevěného soudku.

Pro dubnový přechod zasněženým územím a zvláště horskými průsmyky musela být připravena dostatečná zásoba krmiva pro zvířata. Sníh leží na vrcholcích jižního Zagrosu dokonce až do července. Muži tedy nejprve proházeli a prošlapali cestu sněhem pro lidi i pro stáda. Pak nastal namáhavý výstup, zvláště byl-li sníh vlhký. Navlhlé stany, vaky a celý náklad podstatně ztěžknou a přechod může být vysilující pro zvířata i lidi. Horské pastviny v konečně dosažených údolích však jsou již v té době sněhuprosté a zvou k příjemnému pobytu uprostřed horské přírody.

Během léta je každodenní život vcelku příjemný, i když je plný aktivity. Vyrábějí se koberce, je to doba lovů, různých oslav i svateb. Vstává se každý den za svítání. Ženy rozdělají oheň a připraví čaj. Muži a hoši se starají o zvířata.

Kaškajci: žena při přípravě chlebových placek. Vpravo, zavěšený na třínožce, vidíme archaický kožený vak.

Na podzim pak nastává doba návratu z horských pastvin dolů, kde po suchém létě bývá nevalná pastva a navíc zde čekají časté spory s usedlými vesničany, kteří brání nomádům ve volné pastvě. Řešení je v různých úmluvách a ve stále sílícím přechodu od čistého nomádství k transhumaci. Zámožnější nomádi si zakupují nemovitosti a tráví pak zimní období v kamenných domech. Některé domy mají doškovou střechu nebo mají namísto střechy jen napnutou stanovou tkaninu. Jiné domy mají zase okna a dveře jako neuzavřené otvory, ve větší zimě zakryté stanovinou. Lidé zde často sedí teple oblečení kolem kamenného stolu, pod kterým sálá oheň, jenž jim zahřívá nohy i tělo.

V dubnu pak odcházejí do hor, kde žijí ve svých stanech až do nejnepěššího léta, kdy opustí stan a spí venku pod lehkou konstrukcí z listnatých větví, které jim přes den dávají potřebný stín.

Tato situace, běžná ještě začátkem 20. století, byla změněna zásahem šáha Rézy Pahlavího, který zakázal stany, odebral nomádům zbraně a jejich vůdce zatkl a uvěznil. Hlavní vůdce Il Chán uprchl za hranice Íránu. Došlo k ekonomické katastrofě, stáda hynula a nomádi byli do značné míry hospodářsky ruinováni, což se však promítlo i do státního hospodářství. Šáh odvolal svoje opatření, ale pokračoval v tendenci usadit nomády, a dostat je tak pod politickou kontrolu. Došlo sice k dílčí revitalizaci nomádského pastevectví, ale nomádi sami se víc a víc měnili na transhumanty a migrace zůstaly pod vládním dohledem.

Darolmizan, Írán. Kaškajci: ženy v letním táboře při tkaní pruhu z kozích chlupů pro černý stan.

Etnoarcheologie Bachtiarů

Bachtiarové, žijící na území Íránu v pohoří Zagros, vedli donedávna život pastevců s ročním cyklem stěhování mezi pastvišti na vymezeném území. Poněvadž se na příslušná pastviště každoročně vraceli, zůstávaly nepřenositelné konstrukce na místě pro příští použití. Pro naše studium je zajímavé srovnání dnešní přežívající nomádké skutečnosti s tím, co zůstane po několika letech nebo desetiletích zachováno pro etnoarcheologa a co mu umožňuje případnou rekonstrukci tradičního obydlí, osady i celého způsobu nomádkého života v minulosti.

Etnoarcheologická situace, jak ji popsal Digard, byla následující: pro postavení stanu v mírném svahu musel být terén nejprve vyrovnán tak, že na jedné straně byl svah snížen odkopáním a získaný materiál byl navršen na protější nižší stranu, až byla získána horizontální plošina asi 15 metrů dlouhá, vhodná pro postavení stanu. Na její horní straně (proti svahu) byla postavena kamenná zídka, na jejíž vnitřní straně bylo několik výklenků pro uložení předmětů denní potřeby. Jeden konec této zídky přešel do ploché dlažby asi 4 metry dlouhé, na které bývaly umístěny vaky s vodou a topivo. Obytná plocha byla asi 6 metrů široká a na

Kaškajci: interiér stanu chána, tedy sociální elity kmene. Boční stěna je z rohože.

jejím spodním okraji, rovnoběžně s horní zídka, ji vymezovala řada kamenů. V ní byly původně kolíky a větší kameny upevňující vypnutí stanové krytiny. Podobně ve svahu nad horní zídka byl stan vypnutý několika kolíky a velkými kameny, které po destrukci stanu jediné zůstaly na místě. Tam, kde byl terén příliš kamenitý, byly delší okraje stanu upevněny při zemi pouze kameny. Dva velké kameny umístěné vně kratší stanové strany sloužily k podložení příčné tyče tkacího stavu. Na dlouhé zídce, která už byla součástí interiéru stanu, byly uloženy pokrývky na spaní a různé dvouvaky na uložení a transport různých věcí. Dvě řady tyčí nesoucích krytinu stanu a umístěných podélně, rovnoběžně se zídka, nezanechaly po opuštění tábořiště žádnou stopu, protože nebyly zapuštěny do země. Ve vertikální poloze byly drženy jen vypnutím stanu. Tři jamky omezené několika kameny a nacházející se na obytné ploše představují zbytky ohnišť. Dvě hlavní ohniště patří ženské části stanu a jedno menší na vaření čaje je před mužskou částí. Nejběžnější rozměry stanu jsou 6 × 5 m a je obýván jednou rodinou. Bývá jich na tábořišti 3–15.

Známe-li všechna tábořiště jedné nomádské skupiny, můžeme sledovat, jak se mění jejich charakteristické konstrukce v průběhu roku. To je podmíněno různou činností pastevců, typickou pro příslušné roční údobí.

První letní tábor odpovídá údobí od poloviny května do poloviny července. Mimo jednotlivé stany jsou v něm dvě společné konstrukce: první sestává ze dvou na jedné straně se sblížujících zídek. Mezi ně jsou širším koncem naháněny ovce a kozy na dojení k ženám dojíčkářkám, sedícím u užšího konce dvojzídky. Druhá struktura je kruhová a sloužila k soustředění kůzlat a jehňat během dojení jejich matek.

Druhý tábor trvá od poloviny července až do poloviny září. Je v něm několik kruhových nebo polokruhových zídek v těsném sousedství stanů. Mají větší či menší přístupový otvor a slouží k soustředění zvířat, která v té roční době už musejí být pro obvyklý nedostatek pastvy dokrmována. Poněkud stranou je kruhový udupaný prostor bez nějaké konstrukce. Sloužil k mlácení zrna voděním dobytka v kruhu. Druhá společná konstrukce je kruhová zídka s menším přístupovým otvorem. Sloužila k uskladnění vymláčené slámy. Jak udupaný prostor, tak i kruhová zídka ukazují, že tento tábor existoval v době žní.

Třetí, zimní tábor trvá od začátku října až do konce prosince. Mimo jednoduché stany jsou tu společné jedna nebo dvě konstrukce (podle velikosti tábora), sestávající z udupaného kruhového prostoru pro mlácení, ke kterému je připojena uzavřená, asi 1,5–2 metry vysoká zídka, sloužící k uložení sklizně obilí na přelomu roku. Poněvadž ozimy sázené při příchodu nomádů dozrají až při jejich jarním odchodu na letní tábořiště, muži neodcházejí, ale zůstanou tu až do žní. Mlácení pak nastane až při návratu nomádů.

^ Kašakaji: pokrývka na koně a sedlový vak.

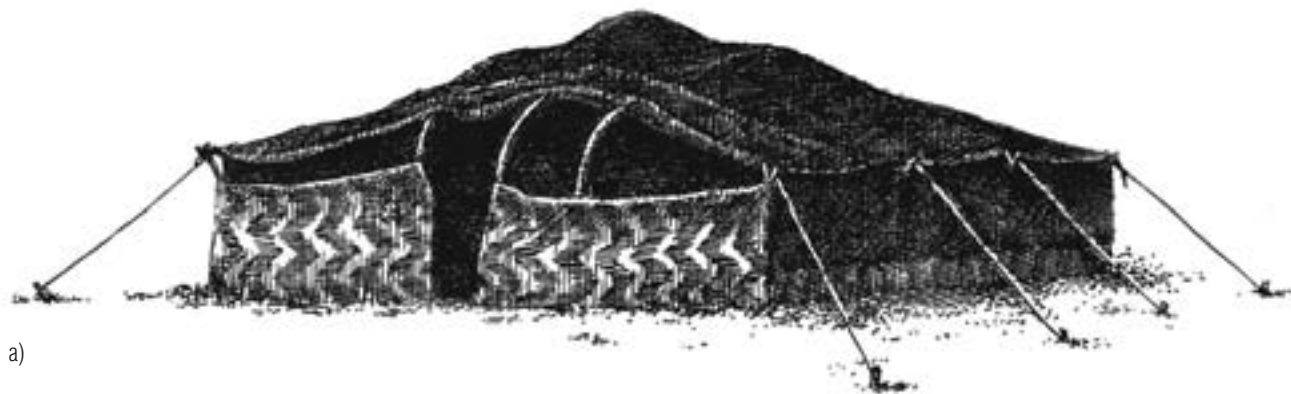
< Kašakaji: koberec na krytí podlahy stanu.

Čtvrtý tábor je zimní, od konce prosince do konce března. Ohrady pro zvířata, umístěné v sousedství stanů, mají obvykle menší oddíly pro narozená jehňata a kůzlata. Pro zajištění potravy v tomto nepříznivém období jsou tu obvykle dvě společné sýpky na slámu. Jako ochrana proti nečasům jsou také zídky, na kterých spočívala krytina stanů, zdokonaleny a rozšířeny i na boky a dopředu. Na takové zídce pak může být umístěna i sedlová střecha krytá rákosou. Nenesou ji nějaké vertikální sloupy, ale silné vidlicemi ukončené tyče spočívající na kamenné zídce.

Při klidném opuštění tábořiště nezůstane na místě pro archeologa nic z běžných předmětů. Všechny organický materiál, dřevo, kůže, provazy, chlupy a vlna postupně zmizí. Keramika většinou u Bachtiarů nebyla vyráběna a z kovu byly jen nože a někdy udidla nebo nějaká nádoba. O odpadky a různé zbytky se již v průběhu táboření postarají volně pobíhající věčně hladoví psi. Zůstává tedy jen úprava terénu a kamenné struktury, někdy i kamenné mlýnky, příliš těžké pro transport. Můžeme tedy zjistit počet stanů a velikost tábora, někdy i dobu trvání tábora, případně rozdělení mužských a ženských aktivit a podle velikosti ohrad u stanů přibližný počet ustájených zvířat. Větší stany obvykle znamenají větší rodiny s větším počtem žen, ale v jedné rodině s více ženami mohou být u jednoho ohniště i dvě i tři ženy. U zimních obydlí se mohou stany se zídkou změnit v jednoduchá obydlí s kamennou podezdívkou a se sedlovou střechou krytou doškem.

Kaškajci: kelim. Slouží jako vertikální zástěna nebo přikrývka.

a)

Stany Balúčů

Balúčové žijí v Balúčistánu, který se rozkládá na území Íránu, Afghánistánu a Pákistánu. V letním období táhnou do horských oblastí ve vnitrozemí a na zimu pak sestupují k jihu na pobřežní pláň.

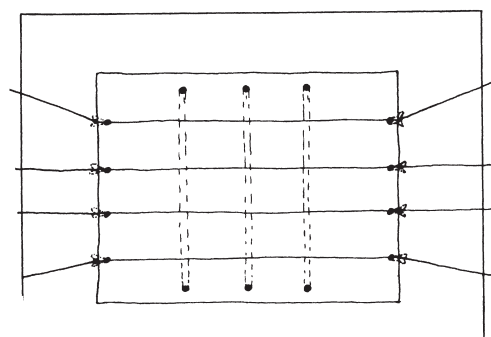
V minulosti byli známí jako loupeživí nájezdníci. Byl to způsob, jak si doplňovali svou chudobnou ekonomii.

Jejich obydlí jsou různého typu, ale nejzajímavější je kombinace černého stanu s obloukovitou kostrou, která asi představuje přežívající pozůstatek z původně kopulovité chýše. Obvykle jde o dva až tři oblouky, z nichž každý je svázan ze dvou kusů. Stanová konstrukce z oblouků má svou výhodu v lepším klenutém prostoru a lepším rozložení váhy stanové krytiny. Podobný typ černého stanu s obloukovou konstrukcí najdeme nejen u Balúčů, ale i sousedních Duráníů, Paštunů a Moghulů (Mezárů) v Afghánistánu.

Krytina černého stanu zde sestává z pěti poměrně širokých pásů (asi jeden metr). Tři z nich tvoří střechu a na každé straně visí jeden jako stěna. Vypnutí stanu je podélné, protože je provedeno pomocí vypínacích provazů upevněných ve smyčkách na konci podélných pruhů stanové krytiny, tedy na kratších stranách stanu. Při tom jsou jako u beduínů použity dřevěné napínáky.

V zimě je stan uzavřen svislými stěnami z rohoží upevněných podél krátkých stran na vidlicích kratších tyčí a na přední a zadní straně stanu jsou připevněny kovovými spínadly a přivázány k obloukům konstrukce. Mezi dvěma předními oblouky je ponechán volný vchod. U Balúčů, podobně jako u řady jiných iránských kmenů, jsou někdy rohože v zimě pomazány blátem. Na jaře jsou boční stěny z čistých rohoží a v létě je stan otevřený, což znamená, že rohože jsou odstraněny a okraje stanu podle potřeby zvednuty na střechu.

Prostor stanu není uvnitř dělený. U zadní stěny jsou vyrovnány zásoby, potřeby na spaní, nářadí apod. Na levé straně jsou zásoby, ohniště a topivo a na pravé straně opět zásoby a podle potřeby jsou tam umístěna i jehňata.

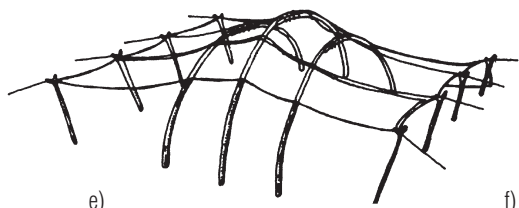
b)

c)

d)

e)

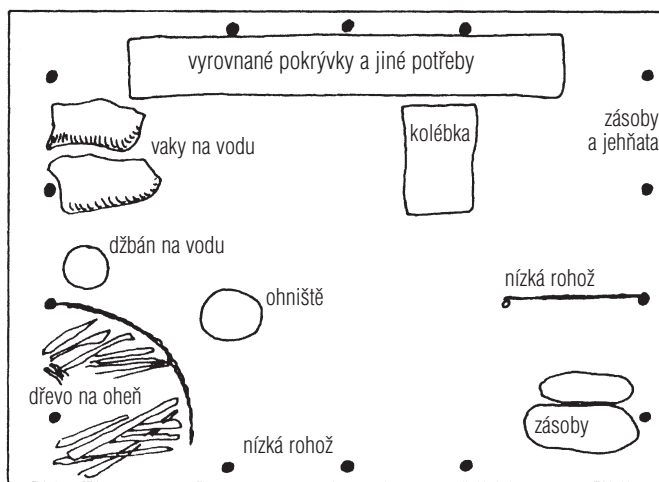
f)

Černý stan Balúčů:

- a) vertikální stěna je z rohože,
- b) střih,
- c) archaický typ obydlí, podezdívka je z kamenů kladených nasucho, po opuštění tábořiště zůstanou na místě pro příští potřebu, krytina obydlí je z rohoží,
- d) jiný typ archaického obydlí z chrastí,
- e) konstrukce stanu,
- f) potulní hudebníci z Búdžistánů,
- g) rozmístění věcí v interiéru,
- h) rozmístění archaických kopulovitých obydlí v krajině.

g)

h)

Afghánistán

Afghánistán je vlastně přechodným územím mezi východem a západem, mezi oblastí jurty a černého stanu. Mnoho z jeho historie naznačuje již jeho geografie, a zvláště pohoří Hindukuš, tvořící přirozenou bariéru probíhající od západu k východu. Setkáme se zde nejen s různými typy stanových obydlí, ale i s různě pokročilým přechodem od nomádského obydlí přes příbytky seminomádů, transhumantů až k obydlím nomádů, kteří se natrvalo usadili, zanechali svého stěhovavého způsobu života, ale v jejich příbytcích je dobře vidět dědictví nedávného nomádství. Celou situaci nám ovšem komplikuje skutečnost, že území Afghánistánu bylo v historii jevištěm mnoha přirozených i nucených pohybů nomádů i usedlého obyvatelstva, a navíc zde najdeme nejrozličnější vlivy ze sousedních oblastí, z Íránu, Arábie, Indie, z Turecka i ze střední Asie. Některé nomádské tradice tak sice najdeme, ale ne na jejich původním kmenovém území.

Hlavními nomády jsou Paštúni, sestávající ze dvou větví. Severních a východních Ghilzajů a z jižních a západních Duráníů. Většina Ghilzajů jsou dnes transhumanti. Na jaře zasejí a provedou nejněžší zemědělské práce a pak táhnou se svými stády do hor, kde žijí ve stanech po celé léto. Vzdálenost jejich letních pastvišť v horách od zimoviště je různá.

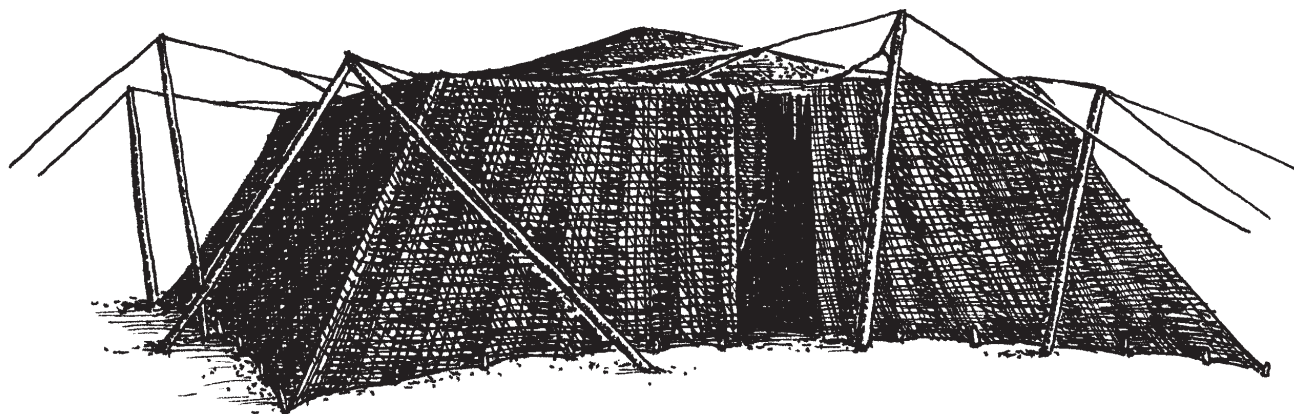
Balúčistán: obydlí zvané „tup“. Je z palmových větví a kryté palmovými listy.

U jedné skupiny Ghilzajů je to víc než 500 km. Táhnou až do severního Afghánistánu a na podzim se stejnou vzdáleností vrací: 70 lidí, 50 velbloudů, 12 oslů, 5 koňů a 600 tlustocasých ovcí. Na podzim po návratu sklídí transhumanti úrodu a zimu stráví ve svých hliněných domech.

Původně žily některé skupiny na obou stranách pákistánské hranice a jejich pohyb byl nekontrolovatelný. V šedesátých letech 20. století bylo přecházení hranic zrušeno a tím i případná kontrola průsmyku Kybea, který byl důležitým přechodem mezi Indií a střední Asií. Nomádi střežící průsmyk těžili totiž ze situace buď jako ochránci procházejících karavan, anebo z jejich loupežných přepadů. Karavany tak představovaly ekonomický doplněk jejich skrovného živobytí. Po druhé světové válce však postupně automobilová doprava vytlačila karavany a definitivní narušení tradičního způsobu života nomádů přišlo s válkou s Ruskem a s následující občanskou válkou. Dnes přežívají jen poslední zbytky nomádů.

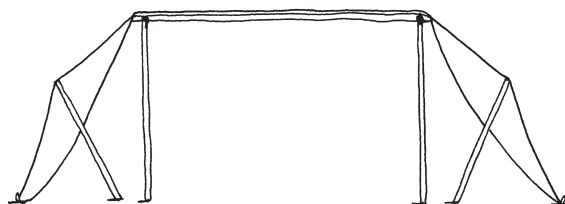
V minulosti, ale i dnes můžeme sledovat, jak se jejich stany mění postupně na dům. Zídka, která bývá vně nebo uvnitř stanu na ochranu před větrem a sněhovými vánicemi, se postupně zvedá a rozšiřuje i zpevňuje, až dokonale nahradí boční stěny stanu. Stan pak už tvoří jen střechu nad kamennými stěnami a konečně je nahrazen trvalou střechou. Nomádský způsob života tak končí.

Afghánský černý stan je sešitý z poměrně širokých pásů (až jeden metr) utkaných z kozích chlupů. Zajímavá je konstrukce stanu, která u polousedlých Durránů sestává z více (až šesti) příčně postavených oblouků, zhotovených ze svázaného rákosu. U zimního stanu nomádských Durániů zůstává jediný oblouk, jehož součástí je tyč s horizontální příčkou. U letního stanu pak z tohoto oblouku zůstává jen podpůrná tyč opatřená na horním konci delší hřebenovou příčkou. U takového stanu jsou okraje střechy po obou delších stranách zvednuty kratšími tyčemi. Sledujeme zde tedy proces výrazného zjednodušování stanu od seminomádů k čistým nomádům a u těchto od zimního stanu k letnímu, jehož kostra je nejjednodušší. Zdá se, že přítomnost konstrukčních oblouků u obydlí Durránů je ovlivněna Balúči, u kterých je oblouková kostra obydlí běžná. Naproti tomu je stan Ghilzajů podobnější černému stanu beduínů. Jeho konstrukci tvoří tři řady tyčí. Střední řada je o něco vyšší, což ovlivňuje vnější tvar stanu. Také tento stan je zhotoven z kozích chlupů. Boční stěny se připínají na vypnutý stan, takže spočívají na vypínacích provazech. V létě se přes den odstraní. Připínají se jen na noc. Také u Ghilzajů jako u sousedních nomádů se setkáváme u stanové stěny zvenku nebo zevnitř se zídkou z kamenů nebo hlíny. Chrání proti větru a v zimě proti sněhu. Vnitřní prostor je sice rozdělen podélně na pravou mužskou a levou ženskou část, ale není tu žádný dělicí závěs nebo stěna. V ženské části bývá u vchodu ohniště a zásoba topiva.

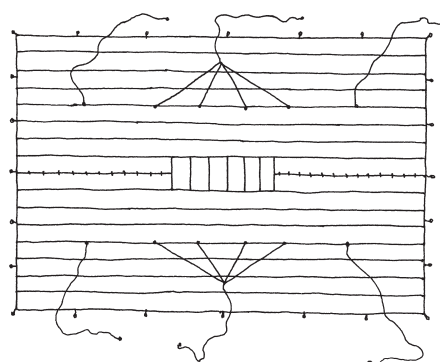

a)

b)

c)

Tibet

I v Tibetu se setkává oblast černého stanu s oblastí jurty. Jurta je sice teplejší v zimě, která zde někdy bývá opravdu třesnutá (až $-40\text{ }^{\circ}\text{C}$), ale pro svou konstrukci vyžaduje více dřeva a také řemeslně zpracovanou vrcholovou část, kterou si nomádi dávají zhotovit u zkušenějších řemeslníků. Proto je stan nejen podstatně jednodušší, ale i nesrovnatelně lehčí, což při životě nomádů hraje svou roli. Navíc jej Tibeťané považují za jejich domácí, kdežto jurtu za cizí typ obydlí.

Použitý materiál tvoří chlupy jaků. Nejdlejší se získávají z břišní krajiny zvířat ne stříháním, ale vytrháváním. Předání příze je záležitostí nejen žen, ale i mužů. Pásky široké 20–30 cm a dlouhé 9–10 metrů (podle velikosti stanu) se tkají na jednoduchém horizontálním nízkém pozemním stavu. Sešívají je muži. Někdy je stan sešitý do jednoho kusu, ale většinou sestává ze dvou podélně dělených částí. Jde asi o vliv ze západu. Každá z těchto polovin tvoří samostatný náklad pro transport, aby zvíře nebylo přetíženo. Při stavbě jsou obě poloviny stanu podélně spojeny koženými smyčkami a kolíky – dřevěnými nebo z rohů jaků. Střed konstrukce stanu tvoří dvě vertikální tyče, spojené dlouhou horizontální hřebenovou tyčí. Pásky stanové krytiny jsou s touto konstrukcí rovnoběžné. Uprostřed hřebene je vynechaný kouřový otvor široký

Tibet:

- a) celkový pohled na postavený stan,
- b) řez stanem,
- c) stříh stanu. Vypínací provazy u tibetského typu černého stanu nejsou našity na obvodu krytiny, ale na její ploše, takže střecha stanu a jeho stěny jsou z jednoho kusu.

60 cm (šířka dvou pásů) a asi 2 metry dlouhý. Pro případ deště nebo sněhu je podél kouřového otvoru našitý pás, kterým je možno otvor uzavřít. Přirozený tuk v chlupcích jaků a kouř z ohně, který je přikrmován sušenými výkaly jaků, pomáhá nepromokavosti stanu.

Stany se průběžně opravují doplněním nových hřebenových pásů a odstraněním okrajových, takže jsou vždy přidány dva pásy podél kouřového otvoru. Vnější vypínací provazy nejsou našité na okraji, ale uprostřed příslušné poloviny střechy, proto je při vypnutí vlastní střecha téměř plochá a v linii našitých vypínacích provazů visí k zemi jako boční stěna stanu. V téže linii jsou vypínací provazy zevně podepřeny tyčemi a pak teprve jsou upevněny v zemi kolíky. Posunem, případně úklonem těchto vnějších tyčí je regulováno vypnutí střechy. Tyto vnější vypínací tyče, na kterých je stan jakoby zavěšen, a vypínací provazy umístěné na ploše stanové krytiny jsou pro tibetský stan charakteristické. Délka stanu je různá: od 3–4 metrů až po několik navzájem podélně propojených stanů. Větší stany bývají obývány více rodinami. Půdorys může mít tvar čtverce, obdélníku nebo i šestiúhelníku. Hřeben stanu a ohniště dělí vnitřní prostor na dvě podélné poloviny. Na ženské straně jsou vaky, nádoby a zásoby potravin. V mužské části jsou pastevecké potřeby, sedla a zbraně. Na protější straně od vchodu je umístěn oltářík s Buddhou. Podobně jako v Afghánistánu také zde se setkáme často s kamennými či hliněnými zídkami uvnitř nebo vně stanu, chránícími obyvatele proti větrům a sněhu. Někdy, ve vyšších polohách, mají i podobu obloukovitých ochranných zdí. Vnitřní zídka slouží také jako police pro různé věci.

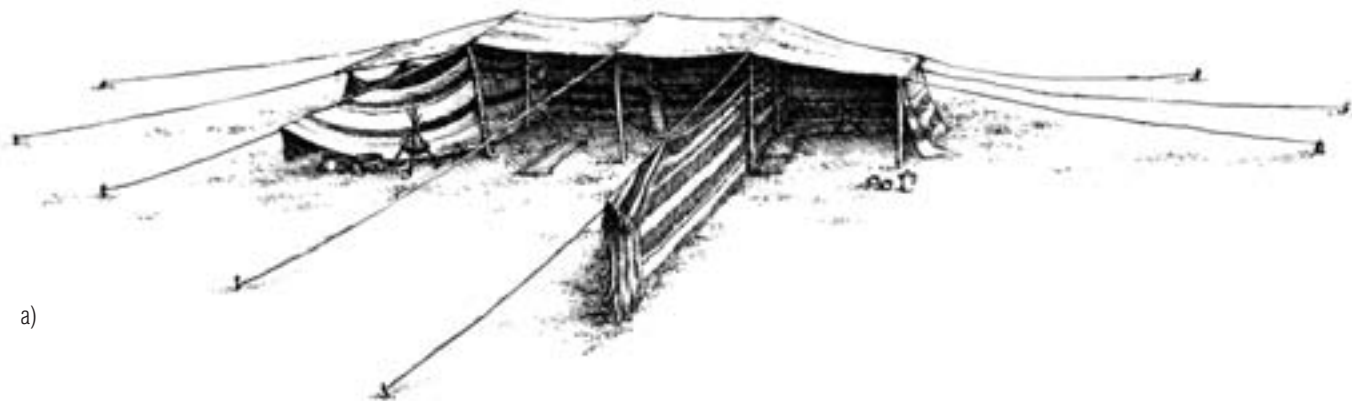
Nedaleko před stanem stává nevelká konstrukce, nejčastěji půlkruh z hlíny, kamenů a výkalů jaků. Je určena pro ochranu zvířat v blízkosti obydlí a současně označuje okraj působnosti ochranných bohů.

Tibet: pohled na stan s jakem. Ve vyšších polohách, kde kruté zimní podmínky přežije z domácích zvířat jen jak, si tibetští nomádi stavějí kolem stanu a pro zvířata na ochranu proti vichřicím kamenné zídky. V zimních podmínkách, kdy teploty klesnou až na $-30\text{ }^{\circ}\text{C}$, je zde pro Evropana život ve stanu jen těžko představitelný.

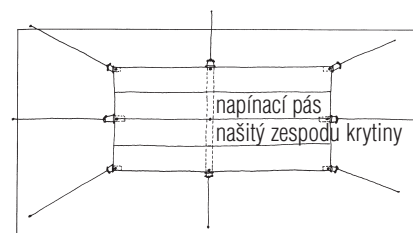

a)

Beduíni

Přesuneme-li se zpět na Blízký východ, setkáme se s jedním z nejvýraznějších zástupců černého stanu, s pouštním černým stanem beduínů. Život beduínů je ovlivněn, ba téměř určován velbloudy, kteří jsou jejich typickým a nejdůležitějším zvířetem. Skutečnost, že velbloud vydrží bez napojení 5–6 dní, jeho vytrvalost a rychlost, s jakou dokáže překonat velké vzdálenosti, umožnila beduínům nejen rychlý pohyb, ale i možnost dalekých cest v nehostinném prostředí. Další důležitá přednost velbloudů je schopnost unést větší náklad, na rozdíl od jiných typických zvířat nomádů. K využití těchto vlastností došlo při rychlém šíření islámu západním směrem, v terénu, kde se velbloud mohl dobře uplatnit. A s rozšířením islámu po celé severní Africe na západ až k Atlantickému oceánu došlo i k rozšíření černého stanu.

V létě, v době sucha, se beduíni zdržují v blízkosti vodních pramenů a v místech s trvalou vodou. Teprve na podzim, když obvykle přichází déšť, vracejí se opět do pouště, do míst svého delšího pobytu. Podzimní déšť znamená, že zavlažená místa se v několika dnech změň v zelené pastviny. Místo svého pobytu obměňují beduíni obvykle po deseti až čtrnácti dnech jednak pro novou pastvu a také z hygienických důvodů. Beduínský stan je zřejmě mladší a dokonalejší typ černého stanu nežli černý stan jižního Íránu.

b)

Beduíni Sauahni (Palestina):

- a) typ beduínského stanu: levá větší část je ženská a pravá menší část, oddělená zástěnou, je mužská; vertikální tkané zástěny slouží nejen jako ochrana proti větru, ale také jako uzávěr stanu na noc nebo při písečné bouři,
- b) střih stanu: hlavní vypínací pás je našitý zespodu, rozměry stanové krytiny jsou 5,45 × 2,55 m,
- c) řez stanem.

c)

střední stanová tyč se vzpěrou

Je také dokonalejší adaptací do pouštního prostředí. Severní Afrika jasně ukazuje, že jeho rozšíření bylo pozdní a z jednoho centra směrem z východu na západ. Beduínský stan je plochý, s minimálním počtem konstrukčních tyčí a s dlouhými provazy na vypínání. Ty dobře vyrovnávají nárazy větru v bouři a současně jsou také ochranou proti nečekanému náhlému jízděmu přepadení. Upínáky napínacích provazů jsou ze dřeva nebo z kůže a mají různé tvary. Vertikální stěny stanu, které chrání obyvatele proti větru a písku, jsou obvykle zdobeny pestřími jednoduchými geometrickými vzory. Přispívají k výzdobě interiéru. Stavění i bourání stanu je práce žen. Jeho velikost ukazuje na společenské postavení a majetek majitele.

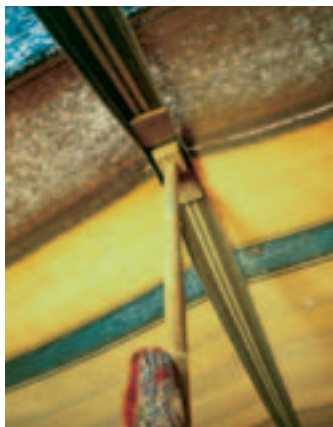
Obytný prostor je dělen na menší mužskou a větší ženskou část stanu. V mužské části je zem kryta koberci a matracemi na sezení. Nejváženější součástí je zde velbloudí sedlo a jeho sounáležitosti. U sedla je také nejčestnější místo pro majitele nebo pro hosta. Ženy ve své větší části stanu mají stav na tkaní, věci na vaření a palanquin, což je jakýsi druh malého stanu, který, krytý látkou, se při cestování připevní na velbloudí sedlo. U stěny dělící mužský a ženský prostor jsou vyrovnány koberce a pokrývky na spaní, u zadní stěny stanu pak jsou na vyrovnaných kamenech zásoby zrní, vlny aj. Ze stanových tyčí visí sedlové vaky a mezi tyčemi může být napnuta síť pro dětské lůžko.

V rohu před stanem je místo na vaky s vodou a na topivo. Na trojnožce je kožená máselnice v podobě stažené zvířecí kůže, ve které se stlouká máslo. Při okraji stanu je mezi několika kameny ohniště na vaření a na něm několik železných tyčí pro vaření v hrncích a v pánvích. Zde se také dělají chlebové placky.

Při svém rozšíření na západ a v kontaktu se severoafrickými Berbery doznal černý stan určité úpravy a změny.

Detail bočního upínáku beduínského stanu.

Alžírský černý stan

Stany z horských oblastí jsou zpravidla větší nežli pouštní. To souvisí především s velikostí stád jejich majitelů. Zhotoveny jsou z kozích chlupů, ke kterým se běžně přidává ovčí vlna i vlákna z palmových listů. Šířka pásů, ze kterých je stan podélně sešitý, bývá 60–90 cm a délka 9–18 metrů. Příze, ze které se stanové pásy tkají, se různě barví, a tak jsou stany různě světle a tmavě pruhované. Podle toho můžeme poznat, kterému kmeni stan patří. Např. Awlád Alí sídlící severně od Sahary barví střední pás střechy stanu tmavohnědě s červenohnědým pruhem po každé straně.

Stany v Džebel Amur mají krytinu ze čtyř podélných pásů pro střechu a po čtyřech pro přední a zadní část stanu. Stany Awlád Alí mají pět pásů pro střechu, dva pro přední clonu a jeden pro zadní stěnu sahající až k zemi. Přední dva pásy se na noc spouštějí, uzavírají stan, ve dne jsou zvednuté s pomocí tří vidlicovitých tyčí, takže tvoří prodlouženou předsunutou střechu.

Velké stany, zvláště v Džebel Amur, sestávají ze tří částí spojených k sobě podélně pomocí smyček a dřevěných spínadel. V alžírské oblasti podobně jako u marockých stanů najdeme hřebenové horizontální a centrální vertikální tyče tvořící kostru stanu a tři našité napínací příčné pásy. Tři řady cedrových tyčí podpírají stan v místech vypínacích pásů. Na rozdíl od marockých stanů nejsou smyčky vypínacích pásů na okraji krytiny, ale více vzadu, takže při vypnutí stanu visí jeho okrajová část od smyček dolů k zemi. Nenajdeme zde proto žádné přidávané zvláštní vertikální stěny. Uprostřed stanu zvedá krytinu do charakteristického vyklenutého tvaru horizontální hřebenová tyč. S pomocí kratších tyčí a již zmíněných našitých smyček mohou být přední a zadní strany stanu zvednuty nebo sníženy podle síly a směru větru. Uvnitř obytného prostoru odděluje závěs mužskou a ženskou část a jiný může být před ženskou částí, aby bránil pohledu dovnitř. Jako zvláštnost je

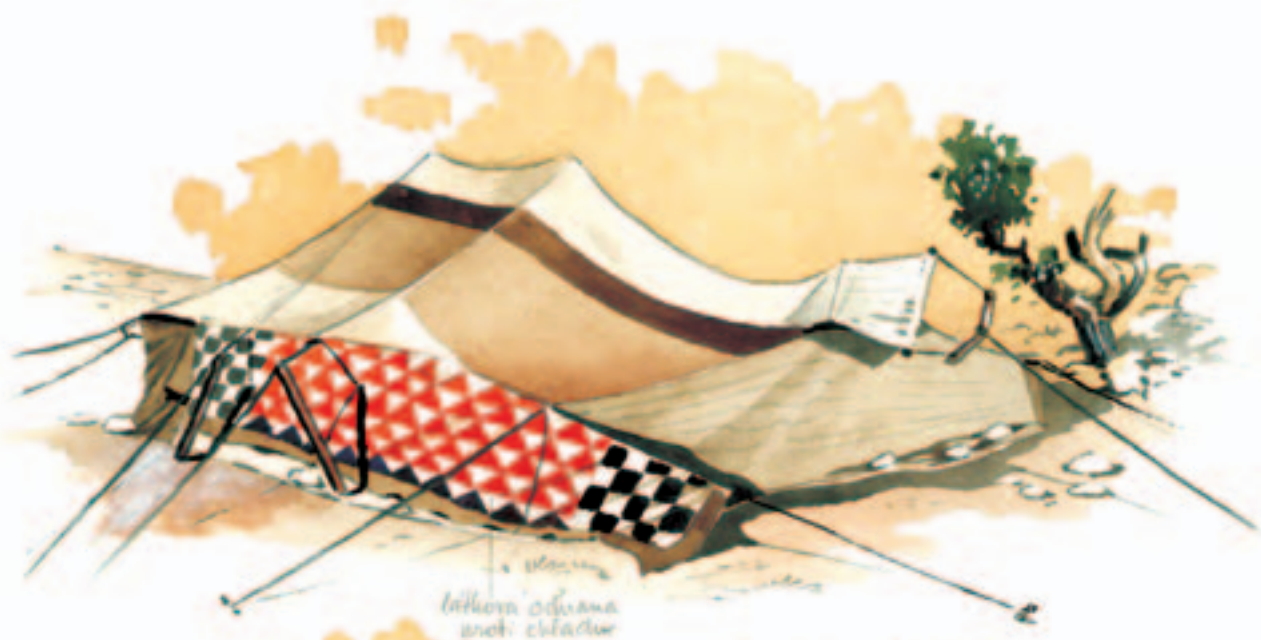
Dva detaily vypínání a barevný interiér stanu kmene Awlád Alí.

v Džebel Amur přidána ke krytině stanu ještě rohová část, která kryje kuchyň a ohniště v ženské části. Ponechává tyčemi rozevřený otvor pro odchod kouře. Poloha ohniště je zde výjimečně uvnitř stanu. Všude jinde je před stanem.

Před mužskou částí stanu najdeme malé ohniště pro přípravu čaje. Tyče před zadní stranou stanu vymezují prostor pro uskladnění zásob. U dělicího závěsu jsou dále v mužské části příkrývky, šaty, pušky, postroje a u zadní stěny sedla na velbloudy.

Kyrenaica. Stan beduínů Awlád Alí v terénu.

Dimejol '89

> Kyrenaica. Celkový pohled na stan beduíňů Awlád Alí.

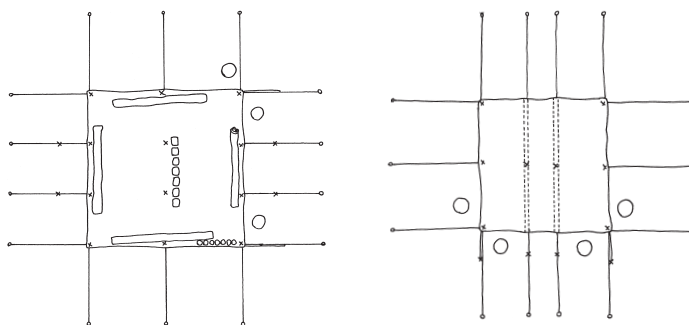

Awlád Alí

Na západ od Alexandrie žijí v Kyrenaice velbloudářští nomádi Awlád Alí. Jejich stan se podobá beduíňskému, ale dvě středové tyče zvedají výše hřeben, takže střecha stanu má větší sklon. Na horních koncích jsou středové tyče podloženy dřevěnými patkami se skrovnou řezbou, aby tak byla tkanina chráněna před hrotem tyče. Okraje stanu pak zvedají kratší tyče. U zadní strany jsou 75 centimetrů vysoké, vpředu sto centimetrů. Pásky tkaniny jsou podélně sešity a napříč kolmo na ně jsou našity pásky na vypnutí. Uprostřed obou kratších stran stanu jsou našity v podobě oblouku silné pásky tkaniny, na které jsou upevněny provazy pro podélné zakotvení stanu. Na okraje stanové krytiny jsou dřevěnými kolíky přišpendleny visící pásky staré tkaniny, obvykle ze starého stanu. Středové tyče stanové konstrukce dělí vnitřní prostor na tři části.

Dva půdorysy stanů a rozložení ohnišť okolo, beduíňů, Awlád Alí.

< Akvarel stanu Awlád Alí a detail „trigy“, hlavního pásu k jeho vypnutí.

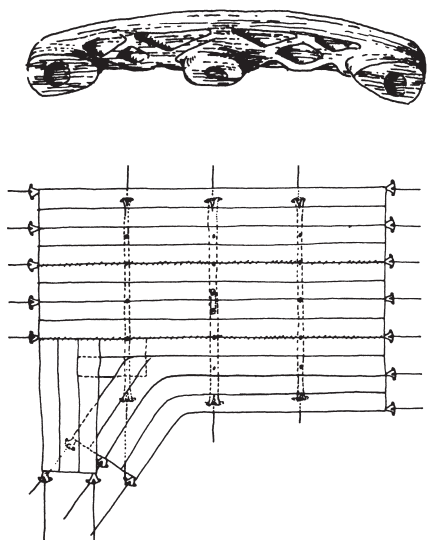

Džebel Nefúza. Berbeři

Tkaná krytina stanu sestává z 50 cm úzkých tmavohnědě barvených pásů se slabými bělavými okraji. Podélné okraje krytiny jsou zesíleny úzkými pásy tkaniny. Velké stany jsou opatřeny třemi vypínacími pruhy (triga), které jsou sledovány konstrukcí se třemi řadami po šesti tyčích. Podobně jako u Awlád Alí je hlavní tah u postaveného stanu v podélném směru tkaných pásů stanové krytiny. Podélné vypnutí je provedeno pěti pásy mírně přesahujícími okraje stanu a ukončenými dřevěnými napínáky a provazy, napnutými pomocí zatlučených kolíků. Dvě střední tyče konstrukce podpírají společně střední hřebenovou příčku konstrukce. Okrajové tyče pak na svých horních koncích mají jen malou dřevěnou patku.

Interiér stanu Awlád Alí.

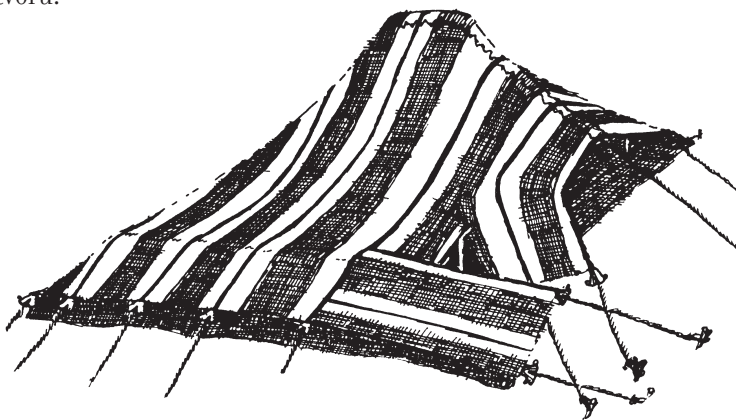

Detail dřevěné vzpěry, stříh krytiny a celkový tvar stanu černého stanu alžírských berberských nomádů z Džebel Amur.

Džebel Amur

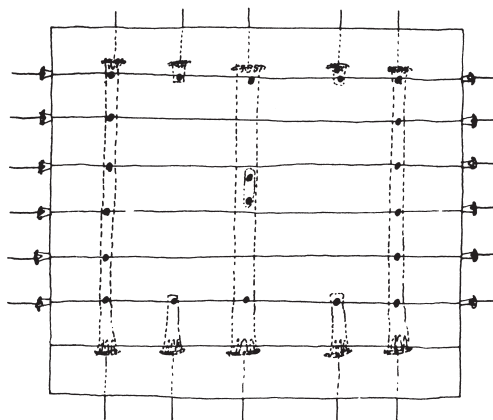
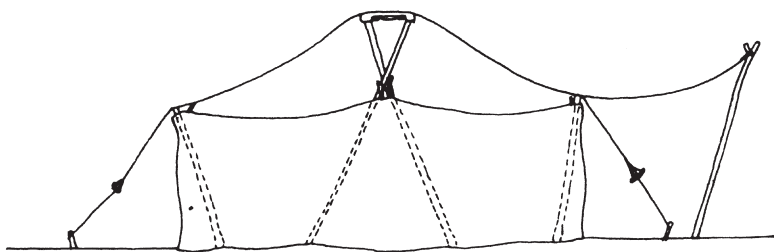
Kostra stanu sestává ze tří řad po šesti tyčích, podobně jako v Džebel Nefúze. Dřevěná hřebenová příčka je společná pro tři středové tyče, které spolu s ní určují výšku a tvar střechy stanu. Krytina stanu je světlá. Je utkaná z velbloudí srsti s příměsí vláken z palmových listů a z asp-hodelu. Mívá velikost 7 × 10 metrů a sestává ze tří částí, každá z nich pak ze čtyř pásů. Zvláštností je ohniště umístěné uvnitř stanu, kryté zvláštním křídlem ponechávajícím možnost otevřeného kouřového otvoru.

Awlád Náíl

Awlád Náíl žijí v alžírských horách severně od Sahary. Podélné pásy zdejších stanů jsou 60–100 cm široké a 9–18 metrů dlouhé, podle velikosti stanu. Jsou černé a hnědé, z barvených kozích chlupů. Kostru stanu tvoří 3–4 řady tyčí. Jejich dolní konce jsou široké a ploché, aby se příliš nebořily do písku. Každá řada tyčí sleduje našitou vypínací trigu. Dvě střední tyče jsou až 250 cm dlouhé, v konstrukci jsou nahoře zkřížené a nesou jednu hřebenovou příčku, skromně zdobenou vrubořezem.

Řez konstrukcí stanu, detail dřevěné vzpěry a stříh krytiny stanu beduínů Awlád Náíl, Alžírsko.

Beduínská žena kmene Awlád Alí při tkaní příže uvnitř stanu.

Beduín kmene Awlád Náíl a jeho černý stan. V pozadí vpravo jsou ustájeny ovce.

Portrét beduínské ženy z kmene Awlád Alí.

Nomádské vaky z výbavy beduínů Awlád Alí.

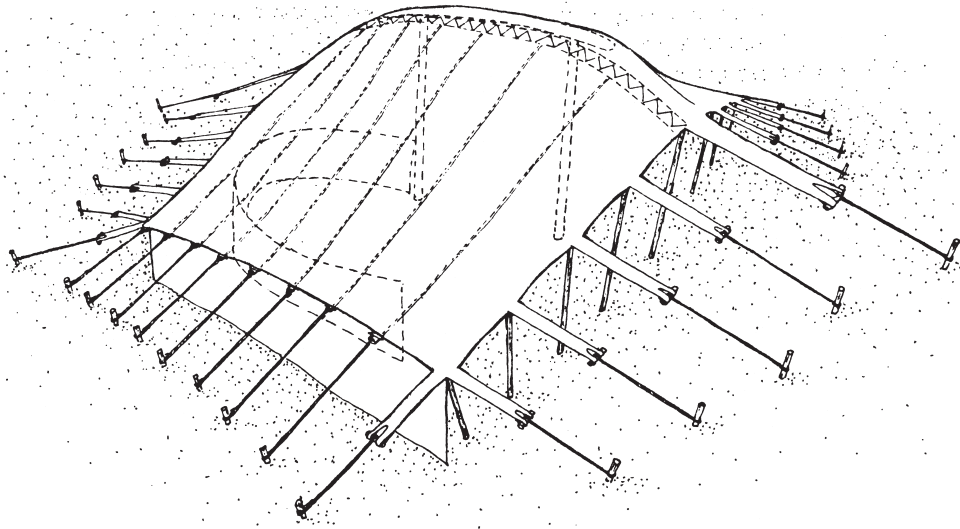
Berberi marockých hor

Maročtí Berberi vedou nomádský život v horách Atlasu. V horském prostředí je více deště, a proto má střecha jejich stanu výraznější sklon. Kmenové osobnosti mají nezvykle velké stany, zdá se, že z vyhocené prestiže. Pruhy stanové tkaniny jsou utkané z příze z kozích chlupů s příměsí ovčí vlny. Chudší nomádi přidávají libovolně palmová vlákna, nebo dokonce celé stany dělají z palmových vláken, utkaných společně s proužky staré látky. Okraje střechy stanu jsou ponechány roztřepené, aby tak lépe odkapávala dešťová voda. Na krátkých stranách stanu jsou dřevěné napínáky, našité přímo na okraj tkaniny. Utkané pásy mají krátkou životnost, sotva pět let. Proto se každý podzim stanová krytina uprostřed podélně oddělí a do této hřbetní části stanu se přidají dva nové pásy. Tak se stan stále obnovuje směrem ke svým vnějším podélným krajům. Závěsné stěny jsou 120–150 cm vysoké a jsou řídce tkané, aby propouštěly vzduch. Tkají se na vertikálním stavu, jaký se užívá ke tkaní koberců, a barví se načerno. Připojují se pomocí kovových jehlic. V zimě se zvenku přidávají rákosové rohože nebo houně. Přijdou-li větší deště, vyhloubí se kolem stanu okopy.

Jádrem marockého berberského stanu je horizontální hřebenová příčka nesená dvěma středovými tyčemi. Symbolizuje ochranu obyvatel stanu. Její spodní strana je vyřezávaná a barvená. Také cedrové středové tyče jsou zdobené vyřezáváním a mezi nimi visí ochranné amulety. Přes ně probíhá 16–30 cm široká trigu, která přidržuje hřebenovou příčku a spolu s ní propůjčuje stanu jeho charakteristický tvar. Zajímavá je skutečnost, že hřebenová příčka si uchovala berberské jméno: ahammar. To spolu s jejím zdobením a s umístěním amuletů podporuje názor, že jde o starobylý jev z doby před islámem a před zavedením beduínského černého stanu.

Práce se stanem je ženskou záležitostí. Před stavbou je nejprve třeba vyčistit místo, rozbalit stan, zarazit tyče a kolíky, připravit trigu a čtyři rohy. Pak se vztyčí středové tyče s hřebenovou příčkou. Následuje připnutí závěsů a nakonec jsou nanošeny dovnitř všechny potřebné věci.

Při stavbě tábora jsou stany obvykle seřazeny v kruhu „dawr“. Bývá jich 14–25. Mezi stany jsou nanošeny větve a suchá křoviska, aby stáda zůstala v noci uvnitř kruhu. Ve středu „dawru“ je postavena stanová mešita. Kruhový „dawr“ je berberský přežitek z předarabských dob, mešita je ovšem záležitost nová. V létě se členové „dawru“ rozdělí do menších skupin a odejdou na horské pastviny.

a)

Marocký stan Zemmour.

a) celkový pohled,

b) stříh velkého stanu sešitého z jedenácti pásů,

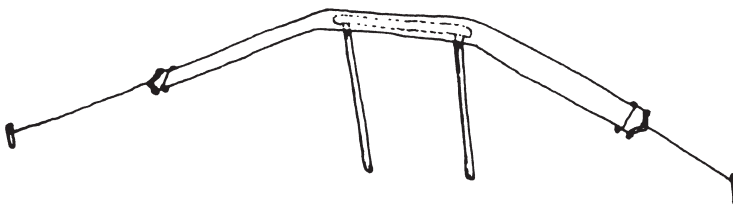
c) systém trigy, vypínání stanu,

d) řez konstrukcí stanu,

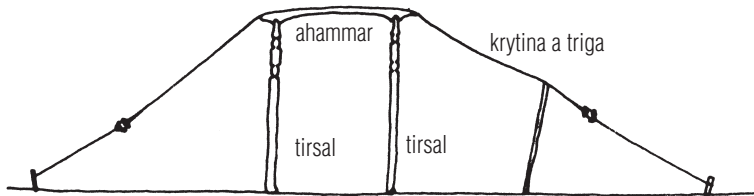
e) ahammar, dřevěná vzpěra stanu,

f) triga k vypnutí krytiny stanu.

c)

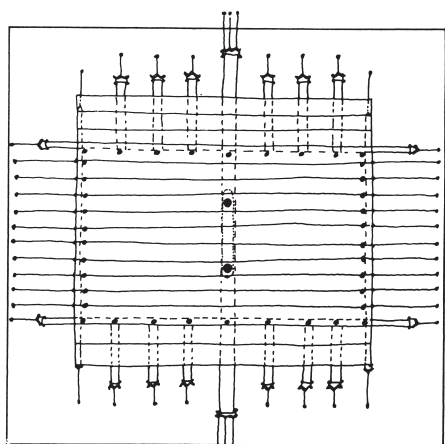

d)

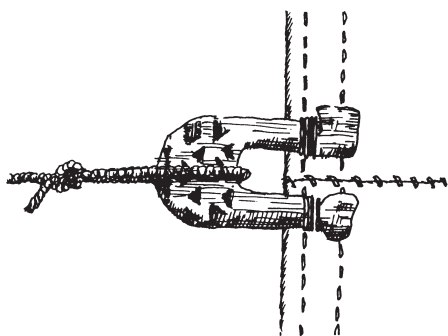
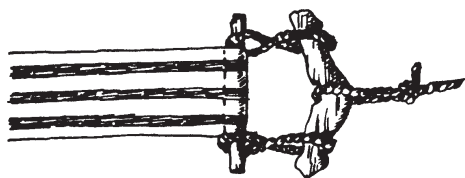

e)

b)

f)

Maurský stan

Je to nízký malý stan s mírným sklonem střechy. Jeho tkanina je zhotovena z kozích chlupů a utkané pásy měří 40 cm na střeše a 20 cm na předních a zadních okrajích, které tak jsou zesílené. Švy jsou šité světlou přízí a ve vrcholové části stanu tvoří vzory charakteristické pro každý kmen. Nové pásy přidávané uprostřed střechy jsou tmavší než vybledlé starší okrajové pásy, takže stan je pruhovaný v hnědé barvě od tmavohnědé, ba skoro černé až po světle krémovou. Maurský stan se liší od ostatních severoafrických černých stanů tím, že nemá trigu, jeho dvě středové tyče jsou zkřížené a další krátké tyče zvedají kraje stanu.

Zmíněné dvě středové zkřížené tyče jsou zasazeny svými konci do jamek v krátké hřebenové příčce, která jako by tvořila přechod od hřebenové příčky ke krátké patce.

Stan se vypíná v podélném směru. K tomu účelu jsou na obou kratších stranách našity přímo na krytinu dřevěné napínáky. Odtud vedou provazy z kozích chlupů ke kolíkům. Ke krátkým stranám jsou přišpendleny úzké pásy visící k zemi, kde jsou zatíženy kameny. Jsou z téže látky jako stanová krytina. Na okraj čelní strany jsou našity kovové kruhy. V nich jsou zapřeny tyče zvedající čelo střechy stanu.

Podlaha ve stanu je pokryta rohožemi upletenými z trávy a houněmi na spaní. Zdobené a barvené polštáře slouží k odpočinku za dne. Na zadní stěně stanu nebo místo ní visí bílá bavlněná látka. Přispívá k zateplení a prosvětlení prostoru. V ženské části stanu, která je na levé straně, je z téže bílé látky zvláštní baldachýn nebo menší stan pro mladý manželský pár nebo pro samotnou ženu. Je tu také plošina ze svázaných tyčí na podstavci. Je nádherně zdobená barevnými koženými přehozy. Na ní jsou uloženy stočené houně a koberce a kožené vaky s potravou a pod ní nářadí a nádobí.

Arabský zvyk je stavět stany na tábořišti do řady, berberský do kruhu. Stany musí být od sebe dostatečně vzdálené, řekněme 12 metrů, aby se zvířata soustředěná u stanu nemíchala se sousedními. Před stanem bývá chrastím vymezený jakýsi dvorek, kde jsou v pravé části vaky s vodou a v levé ohniště a pírka na chléb.

Větší počet arabských černých stanů se staví do řady.

a)

b)

Marocký černý stan z údolí Ziz:

a) celkový pohled,

b) obytný stan,

c) hospodářské stavby, všimněte si kamenné konstrukce,

d) detail hospodářského přístřešku,

e) sbalený tábor připravený k transportu.

c)

d)

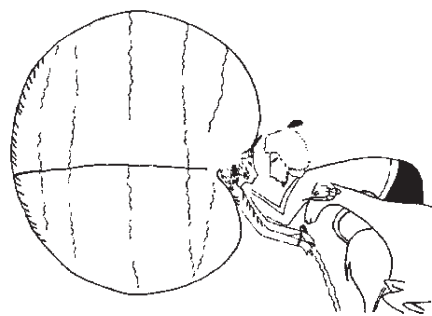
e)

Obydlí z rohoží a kožené stany

Rohožové chýše

Řada náznaků ukazuje, že v oblasti Blízkého východu byly v minulosti původní příbytky a chýše stavěny z pletených rákosových rohoží a stany ze zvířecích kůží. Postupně byly tyto jednoduché archaické příbytky nahrazeny pro potřeby nomádů snadno přenosným stanem, k jehož zhotovení byl materiál – koží chlupy – ihned po ruce. Srovnáme-li černý stan beduínů, nejtypičtěji reprezentovaný na Arabském poloostrově, s černým stanem z pohoří Zagros na sever odtud, vidíme, že stan arabských beduínů je výborně přizpůsobený životu v poušti a že jeho rozšíření do celé severní Afriky, jak ostatně víme z historie, je spojeno s šířením islámu hlavně v 6.–11. století našeho letopočtu a s existencí velblouda, který unesl i velký náklad a snadno překonával velké vzdálenosti i v pouštním prostředí. Beduínský stan, jak jsme již uvedli, má několik důležitých vylepšení, jako je jeho nízký a plochý tvar, dobře odolávající i silnému větru v nekryté pouštní krajině, má „trigu“, tj. na stan našité zvláštní vypínací pásy, aj. Jsou to novější zdokonalení, která u stanů z pohoří Zagros nejsou. Tam se naopak zachoval starší typ černého stanu bez příčných vypínacích pásů a rozdělený podélně do dvou polovin, aby tak mohl být transportován i slabšími zvířaty, jako je osel. Navíc téměř všude v okrajových oblastech černého stanu, ať již na jihu Sahary u Tuaregů a Tebů nebo u Balúčů ve východním Íránu, najdeme přežívající používání rohožové krytiny a kopulovité nebo válcovité klenby. V tom směru jsou zajímavá např. obydlí Arabů z bažin dolního toku Eufratu v jižním Iráku s válcovitou klenbou ze svazků z rákosin, krytou rohožemi. Nepochybně zde jde o izolovanou populaci, která, odkázána na jediný použitelný materiál ve výjimečném prostředí rozsáhlých bažin, si uchovala svůj zvláštní monumentální archaický typ obydlí dodnes. Není vyloučeno, že jde o prastaré ovlivnění sahající zpět až do architektury babylonské.

Tassili, malba neolitických pastevců: tři stadia budování kopulovitého stanového přístřeší – na prvním a druhém je jasné použití ohebných prutů či kořenů k postavení kostry přístřeší. Na třetím je charakteristický tvar postaveného přístřeší, sešitého z jednotlivých pásů (dle Colombela). Skutečnost, že krytina byla sešitá z pásů, ukazuje na rohožovité obydlí.

Svědectví z pravěku Sahary

Chýše z pletených rohoží a stany ze zvířecích kůží byly zřejmě původně rozšířeny nejen po celém Středním východě, ale i v severní Africe a na Sahaře. Příklady z pravěkých neolitických rytin a maleb, nálezy kamenných konstrukcí a etnografické přezítky nám podávají zajímavou informaci.

Na střední Sahaře v pohoří Messak Settafet byla v malém skrytém údolí Wádí Tiksatin objevena neolitická rytina, na které je zobrazen domestikovaný dobytek, velký počet vertikálních tyčí zakončených vidlicí a umístěných mimo obydlí a několik nízkých klenutých příbytků, kruhového nebo oválného půdorysu. Uvnitř jednoho z nich leží člověk, což naznačuje, že nevelké chýše sloužily především na přespání. Velký počet tyčí, často zakončených zdobenou vidlicí, ukazuje na jejich zvláštní symbolický význam. Z rytin vidíme, že tyto tyče s vidlicí sloužily k zavěšení zaoblených vaků nebo nádob, které, soudě dle jejich tvaru, obsahovaly tekutinu nebo semena na mouku či něco podobného, anebo šlo o pevnou keramiku zavěšenou pomocí provazu. Na mnoha dalších rytinách

Wádí Tiksatin. Pravěká (neolitická) rytina pasteveckého tábora, střední Sahara, Fezzan. Vyznačeny jsou tři malé kopulovité stanové přístřešky. Jejich malé rozměry ukazují, že sloužily především ke spaní. Velké vidlicovité kůly mají pravděpodobně nějaký symbolický význam, neboť jejich počet i velikost jsou přehnané. Obydlí a kůly s trojzřetěpením na konci a s nádobami jsou zdůrazněny kruhem.

Tassili: neolitická malba ukazující půdorys, vnitřní výbavu a celkovou velikost obydlí tehdejších nomádů. Uprostřed obydlí je vyznačena plocha na spaní, podél stěn jsou rozmístěny různé věci: nádoby a v zadní části obydlí balíky s různými nomádkými potřebami. V horní části malby jsou zajímavé tři trojvidlice nesoucí miskovité nádoby. Všimněte si také zvláštního typu uzávěru vstupu.

vidíme, že tyto vidlicovité, ale také jednoduché tyče byly běžně transportovány z místa na místo uvázané mezi rohy dobytka. Navíc byla rytina takové vidlice nalezena i v antropomorfizované podobě, s očima a s ozdobou hlavy, vyrytá na neolitické pohřební stéle. Existenci podobných vidlicovitých tyčí známe i z pozdějších údobí saharských pastevců, ba i v současnosti byly zjištěny v zapadlých částech pohoří Tibesti. Důležitá je pro nás na rytině z Wádí Tiksatín jejich souvislost se dvěma charakteristickými klenutými chýšemi.

Druhou ilustrativní skupinu informací představují malby pozdějších neolitických pastevců z pohoří Tassili v jižním Alžírú i z Tibesti. V Tassili na nalezištích Sefar a Tamrit jsou malby půdorysu oválného obydlí s vyznačením charakteristického krytého vchodu a s rozmístěním vnitřního zařízení a předmětů. V Sefaru je půdorys detailně znázorněn, takže rozeznáme nejen půdorysný tvar a celkovou velikost obydlí (asi 2 × 3 metry), ale i detail vchodu, velikost a umístění lůžka, tři nádoby (?) podél boční stěny a skupinu vaků u zadní stěny za lůžkem tak, jak je i dnes

zvykem u většiny saharských nomádů. U jedné ze sefarských maleb jsou po pravé straně vchodu i tři kůly zakončené trojrozvětvením. Také další jemná a dobře zachovaná malba ze Sefaru stojí za zmínku. Jde o malou chýši, která je namalovaná v půdorysu. Uvnitř na zádech ležící osoba ukazuje, že i toto přístřeší mělo délku jen asi 2 metry. U boční stěny je na vidlicovitých podpěrách zkonstruována jakási police, na které jsou uloženy šípy a luk. V zadní části obvodové linie chýše je linka zdvojená a zřetelně je zobrazena jehlice, jakou i dnešní nomádi připevňují ke kostře obydlí rohožový kryt.

Jiná malba obydlí pochází z Tissukai a nenechá nás na pochybách, že šlo o kopulovitou klenbu. Uvnitř chýše jsou na jakési polici seřazené nádoby a dvě ženy sedící před chýší udávají měřítko pro velikost chýše, asi 150 cm vysoké a 200 cm dlouhé.

Z Iheren na severu Tassili pochází pozdně neolitická malba pastevců (styl Tahilahi), zobrazující táborový život se všemi detaily před třemi stanovými chýšemi s půdorysem zhruba kruhovým. Je zázorněna i struktura krytiny, případně konstrukce příbytků. Tato stanová obydlí jsou však vlastní pouze malbám stylu Tahilahi a jsou odlišná od ostatních obydlí na neolitických malbách.

Všechny tyto a řada dalších neolitických maleb v Tassili ukazují, že v mladší době kamenné, tedy před 6–5 tisíci lety, zde měly příbytky pastevců zpravidla nevelké rozměry a různý kopulovitý tvar s krytinou z rohoží nebo z kůží.

Přesuňme se nyní do jihovýchodní Sahary do pohoří Gilf Kebir, už na území Egypta. Stále ovšem jsme v oblasti etnografie nomádů s kopulovitými příbytky krytými rohožemi (např. kmen Bédža). Zde z jeskyně Magharat el Kantara uveřejnili Y. Gauthier a G. Negro mimo četných maleb domestikovaných zvířat také malbu kopulovité nevelké chýše, jejíž velikost udává uvnitř sedící postava a druhá vzpřímená postava před chýší. Z klenutého stropu visí různé vaky a kontejnery. Časově patří i tato malba do neolitu, podle datování autorů do 4.–6. tisíciletí př. Kr.

Neolitická kresba pasteveckého obydlí ze Sefaru (Tassili): lidské postavy udávají dobře celkové měřítko. Nejen vnitřní vybava obydlí, ale i charakteristický tvar jeho obrysu ukazuje na jasné realistické pojetí kresby. Zajímavá je lavice ve tvaru zvířecího těla: nese velkou mísu.

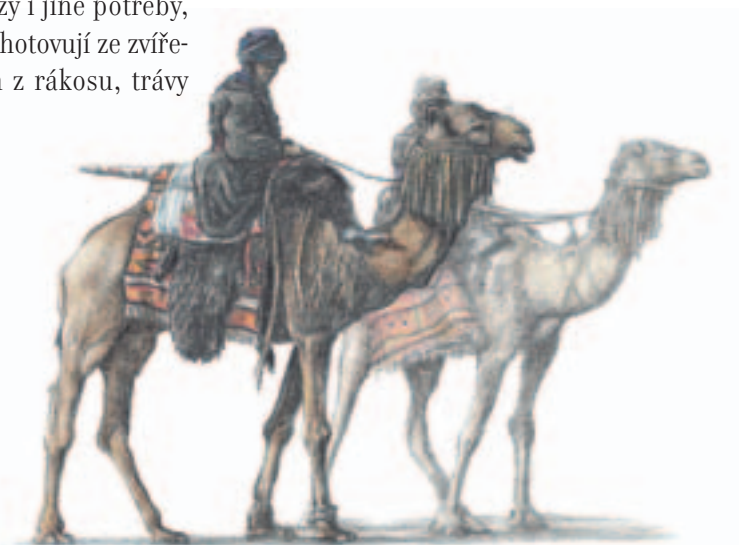

Tuaregové a jejich obydlí

Obrátíme-li svůj pohled k našim znalostem historické a nedávné situace saharských nomádů – Tuaregů, vidíme některé zajímavé paralely sociálního chování. Pravda, dnes tu již nejde o stáda domácího skotu. Podnebné změny si vynutily změny chovaných druhů, skot byl nahrazen menším počtem koz a ovcí a prestižní otázka se spojila s vlastnictvím nově zavedených velbloudů. Nomádští pastevci však i zde reprezentují aristokracii a otázka majetku a prestiže je zde podobně výrazně přítomná. Další sociální vrstvy se nacházejí jinde – mimo nomádskou společnost, v oázách. Nomádi jsou i zde elita. Zůstává otevřená otázka, do jaké míry představují dnešní a nedávní nomádi populaci od neolitických nomádů odlišnou a reagují pouze podobným způsobem na podobné životní podmínky. Není navíc třeba hledat kořeny dnešních berberských Tuaregů v mnohem starších, až neolitických údobích centrální Sahary u tehdejších místních obyvatel, které bychom v tom případě mohli označit za paleoberbery?

U některých severních skupin Tuaregů se setkáváme s černým stanem, který je obvykle provázen i dalšími znaky arabizace. Jižněji a zvláště na jihozápadě žijící Tuaregové černý stan nepoužívají a setrvávají u svých chýší z rohoží nebo u stanů z kůží.

Tuaregové jsou součástí populace hamitů. U těchto rozeznáme dvě velké větve: severní, žijící v severní Africe, a druhou žijící na Sahaře a ve východní a v jižní části Sahary, v Sahelu a dál na východ až do Somálska. K pouštní části hamitů patří Tuaregové a Tebové a k východním Bédžové, Danakilové, Ad Sekové a Somálci. Všichni jmenovaní žijí ponejvíce typický život pasteveckých nomádů aridních oblastí a jejich stáda sestávají z koz, ovcí, oslů a velbloudů, vzácněji z hovězího dobytka. Z kozích chlupů si sice zhotovují různé provazy i jiné potřeby, nikoli však stany. Krytinu svých obydlí, chýší i stanů zhotovují ze zvířecích, nejčastěji z kozích kůží a z rohoží upletených z rákosu, trávy a z palmových listů.

Tuaregové byli v minulosti typičtí velbloudářští nomádi ovládající svou část Sahary a kontrolující karavanní spojení severní Afriky se subsaharskou oblastí. Zlepšovali svou ekonomii buď poskytováním ochrany procházejícím karavanám, nebo jejich přepadáním a loupením. Tento způsob života se ovšem změnil s koloniálním systémem a se zavedením vojenské, případně i letecké kontroly. V době existence karavan, které jsou postupně vyřazovány zaváděním automobilů, se Tuaregové podíleli na obchodování se solí a prosem. Jejich společenská struktura byla feudální, s aristokraty, vazaly, sluhy i otroky, pocházejícími většinou z loupežných a válečných přepadení. Postupně ovšem byly moc a vliv Tuaregů citelně oslabeny. Tradičně mohli mít velbloudy pouze aristokrati. Nyní je však mají i vazalové a otroci se starají o zahrady a palmové háje v oázách, které jsou někdy ještě majetkem aristokratických nomádů. Otroci jsou dnes teoreticky volní, ale často zůstávají se svými bývalými pány, protože nedokáží najít jinou práci. Zajímavé je u Tuaregů postavení ženy, které je mnohem volnější nežli u Arabů. Ženské věno tvoří nejen stan, ale i postel a další stanové zařízení, které, odejde-li žena od svého muže, si podrží jako svůj majetek. Ženy zpracovávají kůži, vyrábějí stany, krásně barvené a zdobené vaky, polštáře i sedlové vaky. Pravděpodobně i zde, v postavení ženy, jako také u stanového obydlí přežívají pozůstatky z lovecko-sběračské minulosti Tuaregů navzdory pokročilejší pastevecké ekonomii, která je jinak provázena patriarchálnějšími vztahy.

Celkový pohled na život v táboře Tuaregů. Prostory denní aktivity před stany jsou vymezeny většími kameny, které po likvidaci tábora zůstanou na místě. Jsou charakteristickým pozůstatkem delší dobu trvajícího táboření.

Kožený stan Tuaregů

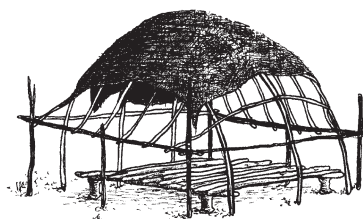
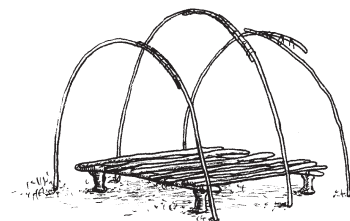
Zdá se, že původní pravěké obydlí Tuaregů tvořila klenutá chýše, podobná vyobrazením, jaké nacházíme na neolitických malbách a rytinách. U takových chýší šlo zřejmě o nomádské pastevece, jak ukazují neolitické rytiny a malby s malými kopulovitými chýšemi a s vidlicovitými tyčemi uvázanými při transportu mezi rohy skotu.

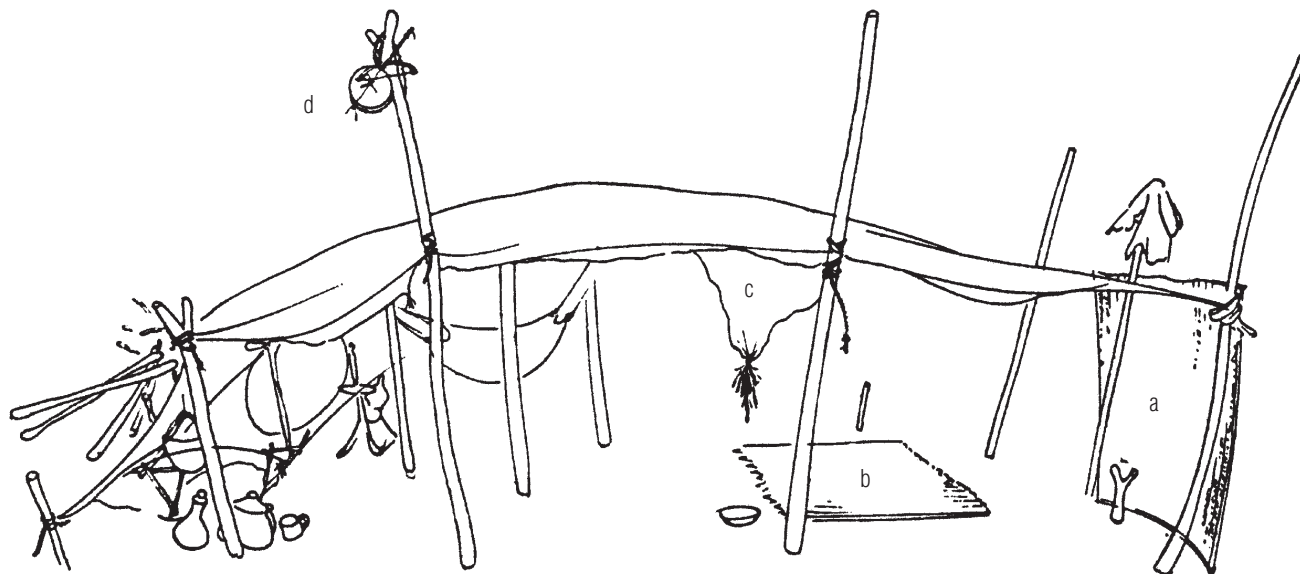
Stanové kopulovité konstrukce najdeme poprvé doložené na skalních malbách typu Tahilahi z konce neolitu v pohoří Tassili. Zdá se tedy, že původní rohožové a kožené chýše se postupně měnily na chýše a stany, které svým použitým materiálem ukazují na svůj původ a nejstarší podobu. Nejmladší stanové obydlí představuje černý stan a především jeho konstrukce zjednodušená tak, aby byla co nejsnadněji přenosná. Je to posléze v nejjednodušší své podobě jediná tyč zakončená horizontální příčkou, tedy T tyč, jak ji nejseverněji známe u severoafrického černého stanu. Dokladem tohoto vývoje je také neustálená forma stanové konstrukce v nejrůznějších kombinacích počtu tyčí i horizontálních příček umístěných podélně nebo příčně k délce stanu. Někdy přežívají dokonce i konstrukční oblouky ze svázaného rákosu nebo z palmových listů.

Nízký stan Tuaregů s krytinou ze sešitých kůží připomíná zdánlivě svým tvarem černý stan. Dnes přežívá na podstatně menším území, nežli bylo jeho původní rozšíření. Najdeme jej v některých částech pohoří Ahaggar, v jejíž jižních částech centrální Sahary a v Sahelu, u Tuaregů, kteří z různých důvodů zůstali uchráněni silnějšího arabského vlivu. Kožený stan zde však má jako konkurenci rohožové chýše, které najdeme nejen u Tuaregů, ale i u sousedních Peulů, Tebů a východních Bédžů, Danakilů aj. Chýše z rohoží mají tu nespornou výhodu, že jsou lehčí a v horku chladnější nežli kožený stan. Zdá se tedy, že kožené stany našly lepší uplatnění v dobách s bohatšími dešťovými srážkami a s chladnějšími teplotami. Je-li tomu tak, pak jde o poměrně starobylý typ obydlí. Je však omezen pouze na Tuaregy, takže rohožová obydlí, která u Tuaregů také existují, jsou ještě starší, jak ukazuje jejich rozšíření a neolitické skalní malby a rytiny.

Zajímavé je, že tuaregský kožený stan má na rozdíl od černého stanu zčásti samonosnou konstrukci. Tyče a oblouky konstrukce jsou upevněny v zemi a písku, takže mohou stát samy, bez vypnutí stanové krytiny. To a dále použití konstrukčních oblouků i vertikálních stěn z rohoží i použití rohoží k rozšíření obytného prostoru a na ochranu proti větru ukazuje na ovlivnění jiným typem obydlí – rohožovou chýší.

Krytina koženého stanu je z kozích nebo ovčích kůží upravených do tvaru obdélníku a sešitých řemínky k sobě. Průměrně velký stan potřebuje 30–40 kůží, ale jsou i stany podstatně větší. Velmi ceněné jsou

Tuaregský kožený stan a jeho výbava. Na vyšší vidlicovité tyči je zavěšen imzad, hudební nástroj Tuaregů.

- a) rohož, ochrana proti větru a slunci,
- b) rohož na spaní,
- c) kožený vak na vodu,
- d) imzad.

Zvláště cenné jsou stany, jejichž krytina je sešitá z kůží saharských muflonů.

< Konstrukce rohožového obydlí jižních Tuaregů. Kostra je z tenkých větví a kořenů tamarýšků. Jednotlivé prvky této konstrukce najdeme jak u koženého stanu, tak i u rohožových obydlí.

stany z kůží divokých ovcí uaddan. I tato okolnost podporuje pravděpodobný původ tohoto stanu v dávné lovecké společnosti a teprve pozdější přijetí některých prvků černého stanu vhodnějších pro suché pouštní podmínky.

Kůže krytiny jsou zbavené chlupů a vyčiněné, obvykle ne dokonale. Kravské a telecí kůže užívané súdánskými Tuaregy mají nedobrou vlastnost, že se v případě zvlhnutí srážejí a tvrdnou. Při sešívání kůží ve stanovou krytinu pomocí řemíků jsou ponechány kožené výběžky z nohou stažených zvířat. Slouží k upevnění krytiny k obvodovým tyčím a kolíkům nebo visí dovnitř stanu spolu s obarvenými a často třepenými pásky kůže uvázanými při sešívání pro ozdobu do švů mezi kůžemi. I při slabém vánku se třepotají a přispívají k výzdobě interiéru.

Kůže střechy jsou prosyceny vetřeným máslem a směsí velbloudích výkalů s okrovou hlinkou. To posiluje trvanlivost a odolnost proti dešti i proti slunci a takto vzniklé oranžové zbarvení činí stan v písčném prostředí nenápadný. Tábor sestává porůznu z pěti až šesti nenápadně umístěných stanů.

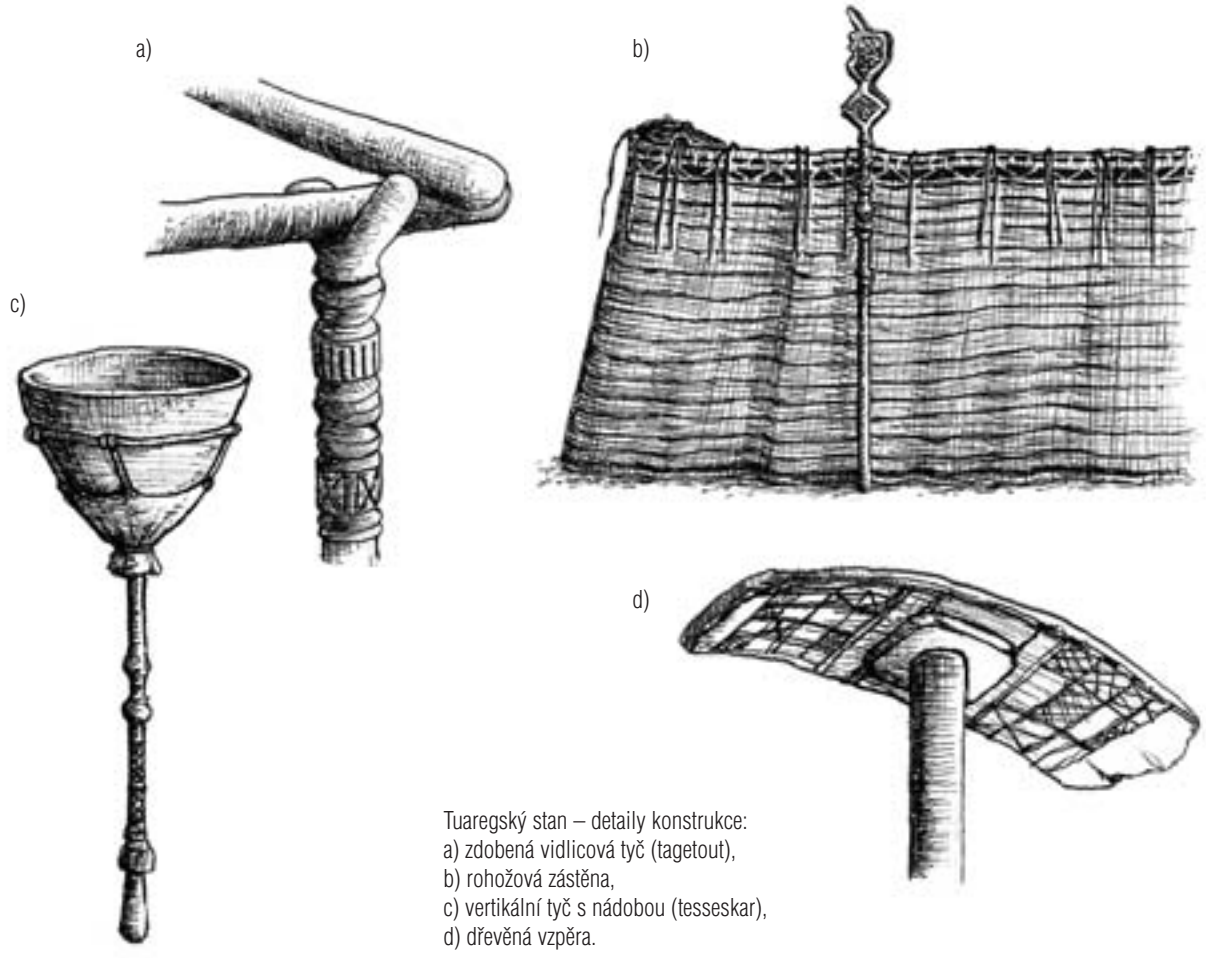
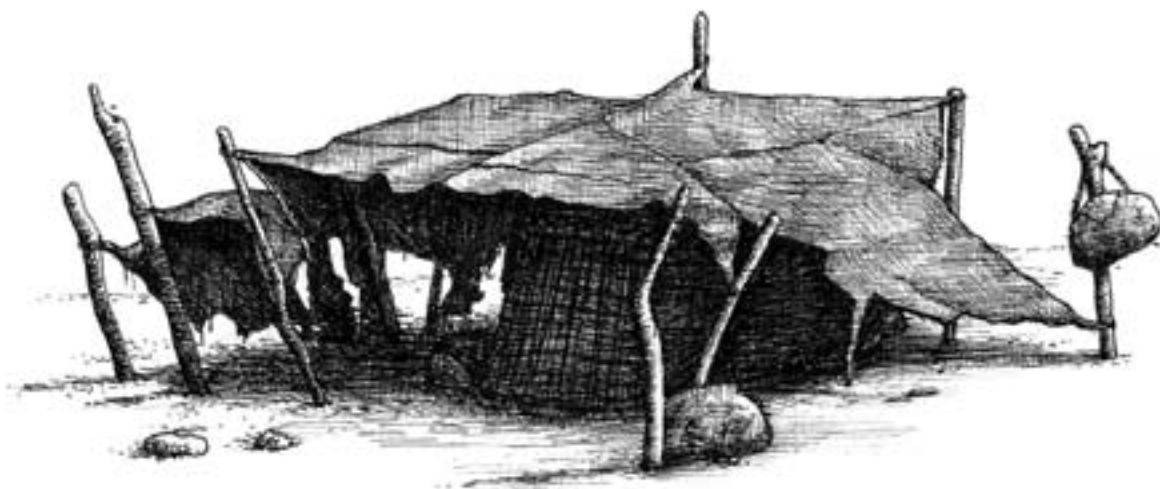
U kostry stanu, která má četné variace svých jednotlivých prvků, oblouků, vertikálních a horizontálních tyčí a kolíků, představují zvláště její oblouky archaický element. Stejně jako u chýší z rohoží také zde jsou zhotoveny oblouky z kořenů a tyče z kmenů a větví tamaryšků. Nejběžnější varianta použití vertikálních tyčí sestává ze tří skupin po třech tyčích, vždy dvě vertikální spojuje jedna horizontální. Střední trojice bývá o něco vyšší. Nejjednodušší pak je užití jediné tyče s patkou nebo hřebenovou příčkou. Způsob použití středových tyčí s horizontální patkou je zřejmě půjčený z černého stanu. V době deště dává střeše lepší sklon pro odtok vody. Horní části vertikálních tyčí bývají zdobené řezbou, malováním a vypalováním. Nosné tyče jsou zakončeny vidlicí, ve které spočívá horizontální příčka kostry. Spojení zaručuje vazba koženými řemínky.

Na bocích jsou vypínací kolíky nízké, takže krytina zde sahá až k zemi, ale vpředu a vzadu jsou tyče vyšší, zhruba jako středové tyče kostry, a vypínají krytinu do šířky. Dlouhé rohože spletené z travin vymezují rozšířený obytný prostor před stanem. V době chladna v horách je tato rohožová stěna zpevněna kamennými zídkami. Uvnitř nízkého stanu se nemůžeme postavit vzpřímeně.

Tuaregové si libují v pestrosti. Krásné kožené vaky barvené a zdobené různými třásněmi a přívěsky jsou zavěšeny na tyčích kostry. Ve středu stanu je umístěno lůžko kryté zdobenými kůžemi, pokrývkami a polštáři. Sedla, vaky a zásoby jsou vyrovnané u zadní stěny. Před stanem je ohniště k vaření, různé nádoby, čajníky, dřevěný moždír na zrní

Tuaregský kožený stan: celkový pohled.
Před stanem vidíme dvě velbloudí sedla.

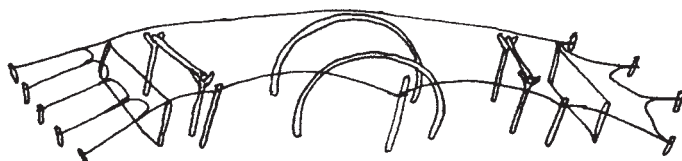

Tuaregský stan – detaily konstrukce:
 a) zdobená vidlicová tyč (tagetout),
 b) rohožová zástěna,
 c) vertikální tyč s nádobou (tesseskar),
 d) dřevěná vzpěra.

a datle. Vaky s vodou, obvykle něčím kryté před sluncem, jsou zavěšeny na jedné nebo dvou vidlicích. „Tesseskar“ je zvláštní zdobený stojan nesoucí nádobu z tykve s mlékem určeným ke sražení. Dále tu najdeme kamenný mlýnek na drcení zrna i vak z kozí kůže zavěšený na trojnožce. Slouží ke stloukání másla.

V horkém létě i přes oblibu tohoto koženého stanu bývá často zaměněn za příjemnější pobyt v chýši z rákosu a z palmových listů, která je chladnější.

Různé typy konstrukcí tuaregského koženého stanu.
Centrální Sahara.

^ Fezzan. Tzv. „zariba“, dlouhodobé, případně trvalé obydlí obyvatel středosaharských oáz. Je z palmových listů a řepíků. Většinou nejde o obydlí nomádů.

> Trvalé středosaharské berberské sídliště s archaickou architekturou z palmových listů a řepíků (Mandara, Fezzan). Prostřední snímek dobře dokládá způsob konstrukce „plotů“ omezujících prostor (bez zastřešení) pro každodenní činnost. Na dolním snímku je zachycena klenba počínajícího zastřešení.

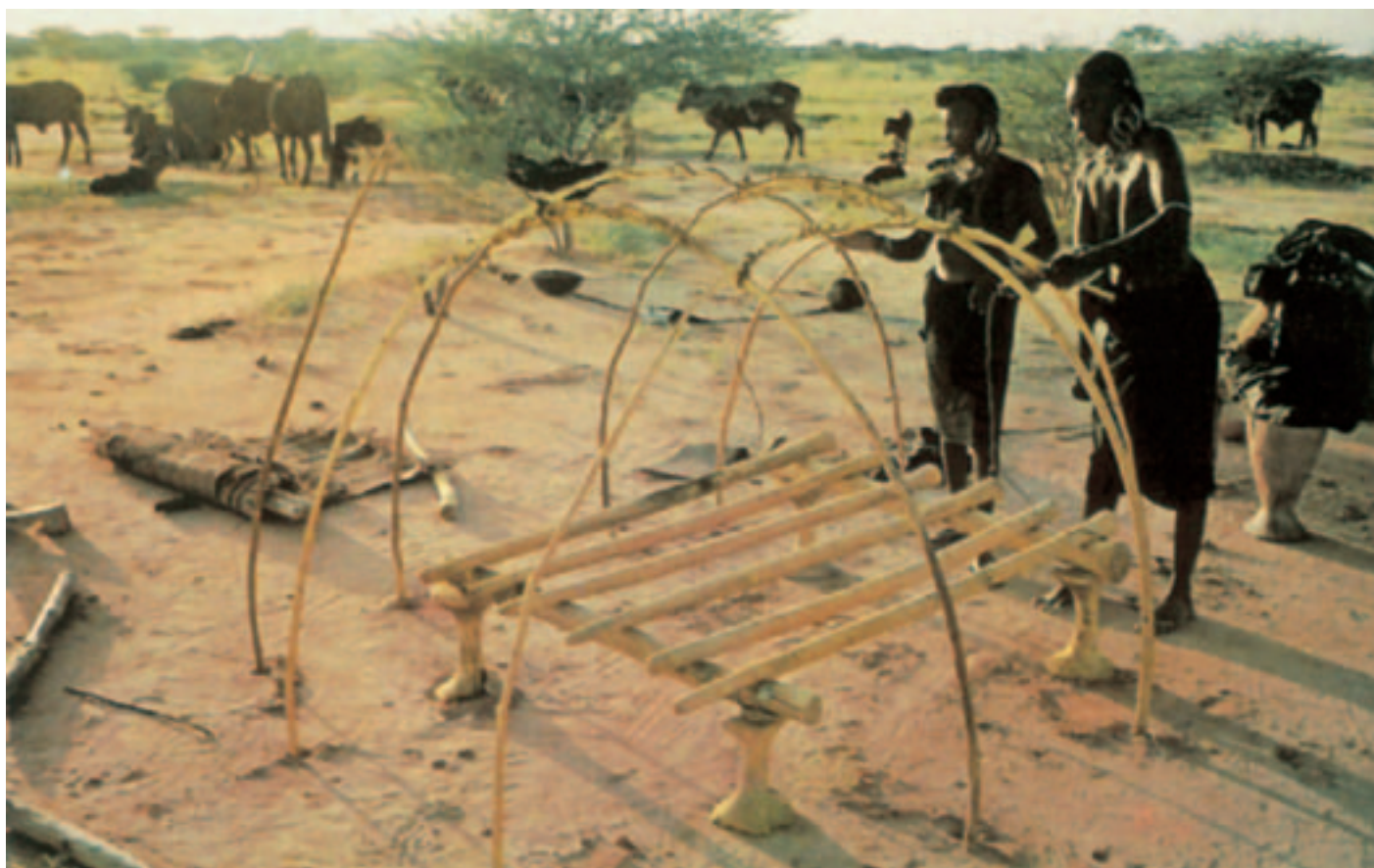
Celkový pohled na „zaribu“ ve fezzanské oáze. Slouží usedlým obyvatelům a hospodářským účelům.

Obydlí z rohoží

Tvar rohožové chýše jižních Tuaregů připomíná někdy černý stan marockých Berberů. Materiál je však zcela odlišný. Je také ilustrativní, že při svém nomádkém stěhování ponechávají často Tuaregové konstrukci na místě a stěhují pouze rohožovou krytinu. Ta je zhotovena z úzkých pásů (na šířku dlaně) upletených v ruce z palmových listů. Tyto pásy jsou pak sešity do spirály, dávající rohoži oválný tvar. Několik jich tvoří krytinu střechy. Boční stěny jsou z trávy, do které je vetkán útek z kožených proužků tak, že je v této rohoži vytvořen jednoduchý dekorativní vzor. Kostra takové chýše, především její oblouky, jsou z dlouhých kořenů tamaryšku, které se nahřívají v ohni, aby se mohly ohnout do potřebného oblouku. Pak se vždy dva oblouky svážou a nechají vyschnout, aby udržely tvar. Tak každý oblouk sestává ze dvou ohnutých a navzájem svázaných částí. Při stavbě se po vyčistění potřebného prostoru umístí nejprve postel. Její obvodové dřevěné tyče jsou vyřezávané.

Rohožový příbytek nomádkých Peulů, Bororo. Je téměř totožný s rohožovitým obydlím jižních Tuaregů. Obě populace náleží k jižním hamitům.

Libye. Obydlí Tuaregů u Gerny.

Fezzan. Libye. Oáza Mandara v písčném moři Ubari poskytuje podmínky pro trvalé berberské sídliště.

U postele je umístěn vidlicovitý kůl sloužící k zavěšení vaků s potravou. Pak se teprve postaví konstrukce, nejprve tři oblouky rovnoběžně vedle sebe. Dva a dva zahnuté a k sobě svázané oblouky a tři takové oblouky rovnoběžně zasazené vedle sebe do země. Na každé straně od nich pak tři vertikální tyče spojené přivázanou horizontální příčkou. Na tuto kostru se rozprostřou rohože jako střecha a kolem kostry se přiváží obvodové rohože jako vertikální stěny. Přes střechu přehozené a uvázané provazy ji upevňují proti větru. Někdy je kostra zpevněna celým horizontálním obvodovým čtvercem, případně ještě krovkami uvázanými do tohoto čtverce konci a středem upevněnými do centrálního oblouku kostry. Tak je pořízena dostatečně pevná konstrukce.

Při stěhování se rohože stočí kolem tyčí do dvou válců, které se upevní na obou bocích osla. Dva osli stačí na transport celého obydlí z rohoží a veškerého příslušenství.

Rohožová chýše dobře větrá, ale ochrana proti případnému dešti je slabá. Někteří Tuaregové si pomáhají tak, že v případě deště přikryjí střechu chýše pokrývkou sešitou z kůží.

Obydlí Tebů, nomádů v pohoří Tibesti

Velikost obydlí ukazuje na ekonomické postavení jeho majitelů. Průměrná velikost je asi 8×3 metry, ale porůznu jsou běžné chýše menších rozměrů, které jsou i o něco více klenuté. Ojediněle mohou však mít délku i 20 metrů. Najdeme je u různých kmenů v Tibesti i v sousedství tohoto pohoří, ale nejtypičtější jsou u Tebů. Podobají se velkému hangáru s vertikálními stěnami a s mírně klenutou střechou. Kostra chýše sestává ze tří řad vertikálních tyčí upevněných v zemi. Jsou z tvrdého a rovného dřeva akácií. Ty se před použitím zbaví kůry, natrou se pryskyřicí nebo se napustí velbloudí močí, která je chrání před hmyzem (například před termity). Na horním konci jsou uměle rozštěpené, červeně a černě malované a zdobené jednoduchou řezbou. Aby se tyč neroztáhla dál, je nejprve pod rozštěpem ovázána pevně koženým řemínkem a rozštěp je při nahřívání v ohni roztažen. V rozštěpech vertikálních tyčí jsou uloženy a uvázány horizontální tyče z kořenů akácie, přes které jsou příčně umístěny a přivázány lehké krokve, vždy asi 10–20 centimetrů od sebe. Středová řada rozštěpených tyčí je o něco vyšší nežli obě okrajové řady. Krokve tak tvoří mírně vyklenutou konstrukci střechy chýše. Krytina chýše je ze čtyř velkých rohoží. Dvě tvoří dlouhé vertikální stěny a dvě krytinu střechy. V jižní části pohoří Tibesti se vyrábějí z listů palmy dum a jsou asi 160 cm široké a až 12 metrů

Miska v rozsoše, nalezená na dočasně opuštěném sídlišti Tebů pod skalním převisem v Tibesti.

dlouhé. V zadní části chýše, kde se nachází lůžko, zásoby a pokrývky, je střecha zdvojená koženou vložkou.

Výroba rohoží i stavba chýše je záležitostí žen.

Vchod do chýše se nachází na jedné z delších stran, odvrácené od převažujícího směru větrů. Na zimu je vchod zmenšen a uvnitř chýše je za vstupem oddělená předsíň. Boční stěny jsou zdvojeny. V době vichřic a deště se tvar chýše dá upravit tak, že vnější řady vertikálních tyčí jsou posunuty blíže ke střední řadě a horním koncem jsou vykloněny ven. Na průřezu pak má chata souvisle klenutý tvar včetně bočních stěn. Dolní okraje rohoží jsou navíc upevněny kolíky do země a střešní krycí rohože jsou nad lůžkem po celé délce střechy podloženy kůží. Přes střechu jsou napříč přehozeny provazy na koncích zatížené kameny. Takto upravená chýše lépe odolává nepříznivému počasí.

Je-li příliš horko, je možno rohože na bočních stěnách poněkud stočit nad zem, aby vzduch proudil obytným prostorem.

Uvnitř chýše jsou naproti vchodu umístěny vaky a velké džbány na vodu. Hned za stěnou předsíně je ve velkém hlavním prostoru umístěno ohniště, které však slouží jen k vaření čaje. Na stěně přepážky jsou zavěšeny různé tašky. V zadní části chýše jsou u lůžka dva sloupy. Jeden nese kravský roh, ve kterém je máslo, upravené jako voňavá mast pro osobní kosmetiku. Na tělo, na udržování kůže i na vlasy. Na druhém sloupu visívá nádoba s mlékem na sražení.

Lůžko je společné pro rodiče i pro děti. Jeho konstrukce připomíná konstrukci chýše: základ spočívá v kolících zaražených v písku. Jejich horní konce jsou rozštěpené do vidlic, ve kterých jsou umístěny horizontální příčné tyče tvořící plochu lůžka. Na těchto tyčích leží větve a rohož spletená z trávy a z řemínků, případně i ovčí kůže.

Za lůžkem je zavěšená „dela“, 2–3 × 1 metr velká kůže, zdobená třásněmi a mušlemi kauri. Slouží jako ozdobná plachta na ženský palanquin pro jízdu na velbloudu. V chýši má pouze dekorativní funkci. Nad „delou“ jsou umístěny další dekorativní předměty, postroje ženského velblouda, ploché talíře pletené z trávy a zdobené třásněmi aj. Za lůžkem bývá umístěná kožená máselnice, vaky se zásobami, postroje, velbloudí sedla a složené pokrývky. Jejich výška ukazuje bohatství majitele chýše.

V pohoří Tibesti nacházíme i další, seminomádská obydlí, postavená natrvalo z dřevěných tyčí a krytá rohožemi. Majitel mívá takových obydlí několik a postupně je podle potřeby střídá, přičemž celá konstrukce zůstane zachována na místě, jen krytina z rohoží je přenášena na nové bydliště. Celé obydlí se obvykle skládá ze dvou i více součástí, poněvadž zde není potřeba přenášet je celé z místa na místo. Tak existuje zvláštní obytný prostor, hospodářský prostor i další prostor vymezený pro venkovní aktivity.

Celkový pohled na kostru klenutého rohožovitého obydlí Tebů v Dohone, v severovýchodní části zatím málo známého Tibesti. Taková kostra obydlí včetně přidružených konstrukcí zůstává na místě. Rodina má obvykle na 2–3 příhodných místech více takových konstrukcí, které podle potřeby stírdá. Všimněte si obložení plochými kameny kolem obytné části konstrukce.

Celkový pohled na dočasně opuštěné obydlí
Tebů, severovýchodní Tibetu. Mimo obydlí je
jednoduchá horizontální ochrana proti slunci,
protože většina každodenních aktivit se odehrává
před obydlím.

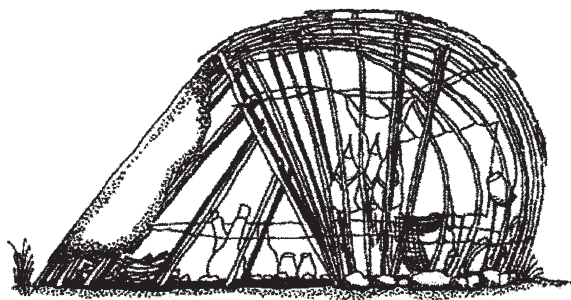

Opuštěná velká polonómádká usedlost,
východní Tibetu. Při stěhování berou nomádi
rohožovou krytinu s sebou.

Tibesti. Detail sešpendlení krytiny z rohoží
pomocí velkých trnů.

Na jihovýchodě Sahary najdeme zajímavý typ asymetrického rohožového obydlí u nomádů Rendillů v Keni. Vychází z kruhového půdorysu, který kombinuje kopulovitý tvar a z jedné strany jednoduše opřené tyče.

Nomádi kmene Rendillů s sebou při stěhování přenášejí nejen krytinu, ale i kostru svého obydlí. Celkový náklad stěhovaného obydlí má bizarní tvar.

Východní hamité

U východních hamitů jde nejčastěji o lehkou kostru z dlouhých ohebných tyčí upevněných v zemi v kruhovém nebo oválném půdorysu, ohnutých a svázaných do středu k sobě. Tvoří tak kopulovitou klenbu. Krytina je nejčastěji z rohoží anebo z rohoží kombinovaných s kůžemi, vzácněji jen z kůží. V létě, kdy se nomádi často stěhují, jsou obydlí zpravidla malá, některá sotva dovolují vzpřímenou postavu. Uvnitř mají především lůžko nebo místo na spaní.

Chýše kmene Bédžů jsou velmi blízké chýším jižních Tuaregů nebo kočovníkům Tebů z Tibesti. Krytina je z rohoží pletených z listů palmy dum. Střešní rohože jsou pleteny hustěji a zakouřeny v dýmu ohně, aby byly odolnější v dešti. Boční rohože jsou naopak řidší, aby propouštěly vzduch a dobře větraly.

Jižně od kmene Bédžů žijí v Etiopii Danakilové, Somálci a v severní Keni východně od jezera Turkana Rendillové. Jejich chýše jsou malé, jsou majetkem žen, které je také zhotovují i staví. Postavené obydlí je pak ovázáno provazci. Vlevo od vchodu je před chýší vymezený prostor s ohništěm.

Ve stanu obvykle spí žena a děti. Muž spí před stanem u dveří ve stínu zvednuté střešní rohože. Navzájem jsou k sobě rohože připevněny velkými trny nebo kovovými jehlicemi.

Obydlí nomádů Rendillů má nezvyklý tvar. Jako u jiných podobných konstrukcí jsou i zde použity ohebné tyče upevněné v zemi do oválného půdorysu, ale jedna z delších stran zůstává konstrukčně otevřená. Jsou o ni opřeny rovné tyče, takže půdorys se tak mění do tvaru zaobleného lichoběžníku s asymetrickou kopulí. Všechny konstrukční tyče jsou navzájem svázané a celá kostra je krytá menšími rohožemi na způsob střešních tašek: horní rohože kryjí nižší, aby tak dešťová voda nezatékala dovnitř.

V chýši je naproti vchodu místo na spaní. Na roštu z prutů jsou umístěny kůže a rohože a lůžko je lemováno různými vaky a zavazadly. U vchodu je malé ohniště se zásobou topiva. Kolem stěn jsou košíky a nádoby na zrno, máslo a mléko. U vchodu se dále nachází větší nádoba s vodou.

Kromě černého stanu, koženého stanu a chýší z rohoží je dalším velmi rozšířeným typem nomádkého obydlí jurta. Je typická především pro středoasijské a východoasijské pastevce.

Kopulovité obydlí z rohoží. Na jižním a jiho-východním okraji Sahary přežívají skupiny hamitských nomádů, kteří si ve své kultuře uchovávají archaické prvky.

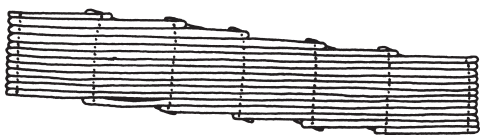
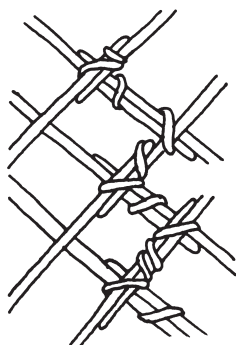
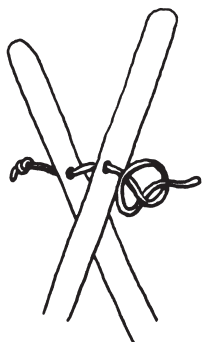

Stavba jurty (mongolský typ): nejprve se postaví obvodová mřížová kostra. Následuje umístění žerdí a centrálního kruhu, pak plstěná krytina a konečně dveře a obvodové pásy zpevňující celou konstrukci. Dříve byla jurta vytápěna otevřeným ohněm, dnes se většinou používají železná kamínka. Přežití mrazivé zimy umožňuje také znásobení plstěné krytiny.

Jurta

Mřížovitá skládací obvodová konstrukce jurty. Původně byla spojovaná surovými řemínky, nyní šroubky. Tvoří základ snadného transportu celého obydlí.

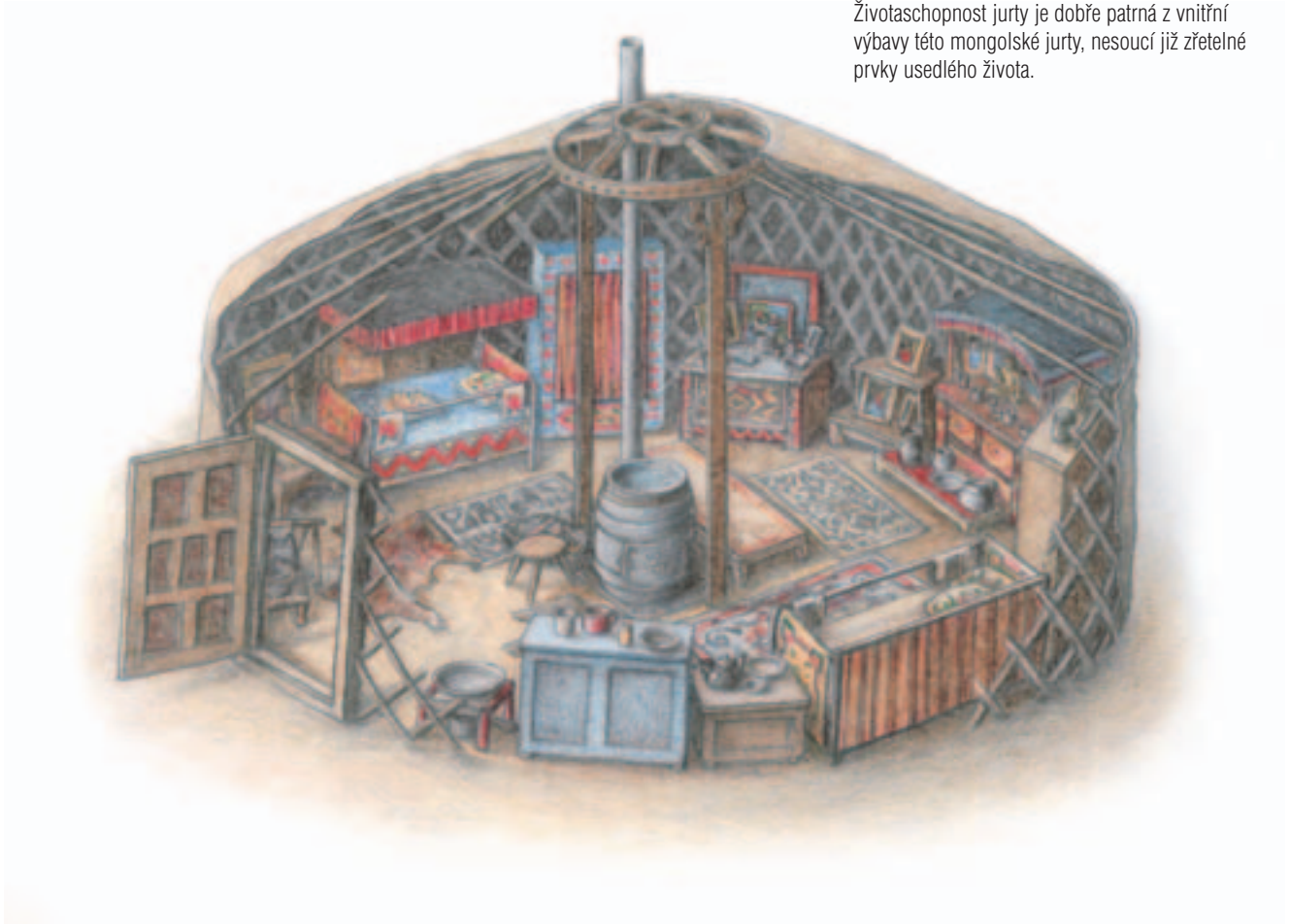
Tradiční jurta byla známá jako obydlí od pravěku. V tom směru jsou informativní archeologické výzkumy sídlišť dávných Bulharů žijících v jurtách původně severně od Kaspického moře. Od té doby se tento typ obydlí ve svých základních rysech příliš nezměnil.

Toto obydlí, poměrně snadno proměnitelné do dlouhodobého, ba i trvalého bydliště, upoutalo v minulých letech pozornost zvláště amerických architektů. Při jejich snaze vytvořit snadno zkonstruovatelné, přemístitelné a jednoduché, ale případně i dlouhodobé obydlí vhodné jak do horkého letního, tak i do chladného zimního období, se jevila jurta nebo spíše jurtě podobné obydlí jako zajímavé. Bylo možno ji izolovat od země improvizovanou podlahou, umístěnou na položených dřevěných trámech. Malá kovová kamna poskytla dostatek tepla v chladném období. Také elektrické osvětlení bylo možno snadno zařídit. Takový způsob modernizace je ostatně běžný v současné době například na okraji větších mongolských měst. Tamější proměny jurty nám dobře ilustrují její přizpůsobivost.

Ve středoasijské stepi mají jen málo deště, ale zato silné větry a studené zimy. Tak jako v aridním pouštním prostředí bylo šíření islámu a černého stanu nerozlučně spjata s velbloudem umožňujícím zde rychlý pohyb, tak pro mongolskou expanzi od Číny až po Evropu byl takovým klíčovým prostředkem umožňujícím rychlé přemísťování i na velké vzdálenosti v asijských stepích kůň. Kůň však znamenal pro asijské kočovníky mnohem víc než pouhý prostředek rychlého přemísťování. Byl pro ně symbolem prestiže i sociálního postavení, byl základním měřítkem hodnot jejich nomádské kultury.

Původní oblastí typické jurty byly stepi celé střední Asie obývané Kalmyky, Turkmeny, Uzbeky, Kirgizy, Kazachy, Burjaty, Tatary a Mongoly. Na rozdíl od většiny nomádských příbytků je jurta ještě dodnes běžně používána zvláště v Mongolsku a všude tam, kde ve střední Asii přežívá nomádské pastevectví.

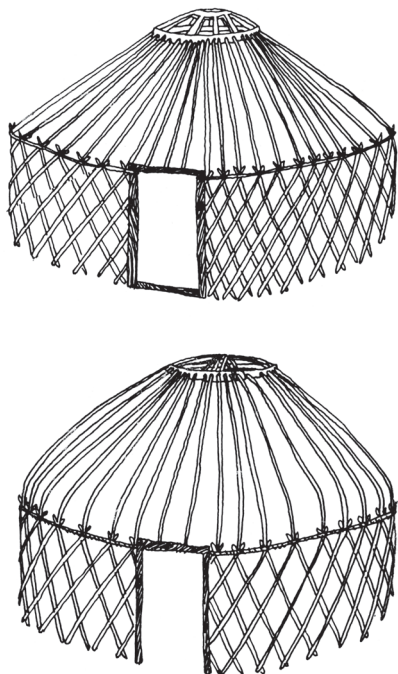
Ekonomie středoasijských nomádů však spočívala na chovu stád koz a ovcí. I když šlo o skromná zvířata, přece jen byly dobré pastviny omezené, a proto v létě najdeme jen málo jurt na jednom místě. Pouze v zimě se soustřeďovaly větší kmenové skupiny v charakteristických kruhových táborech – aulech.

Životaschopnost jurty je dobře patrná z vnitřní výbavy této mongolské jurty, nesoucí již zřetelné prvky usedlého života.

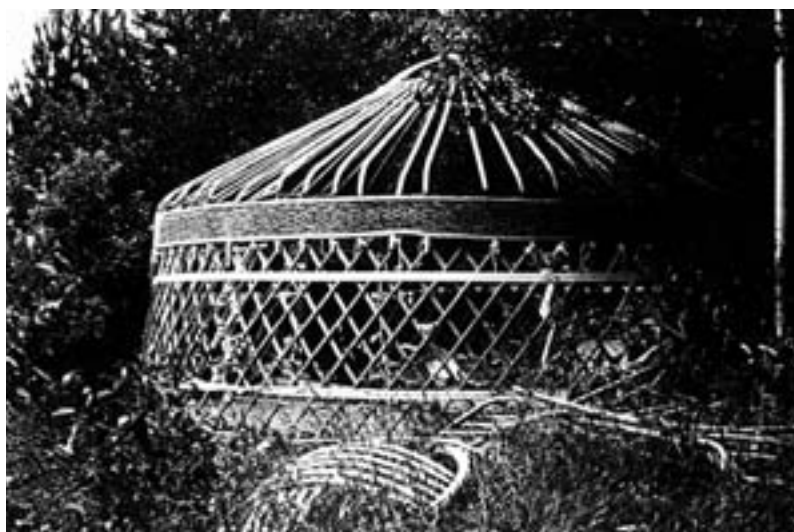
Plstěná jurta mongolských Burjatů. Zámek u dveří a komín z kamínek jsou výmluvné znaky modernizace, ačkoliv celkový typ tohoto obydlí se mění jen málo.

Dva základní typy jurty s odlišnými žerděmi a centrálním kruhem: východní (mongolský) nahoře a západní (turkmenský) dole.

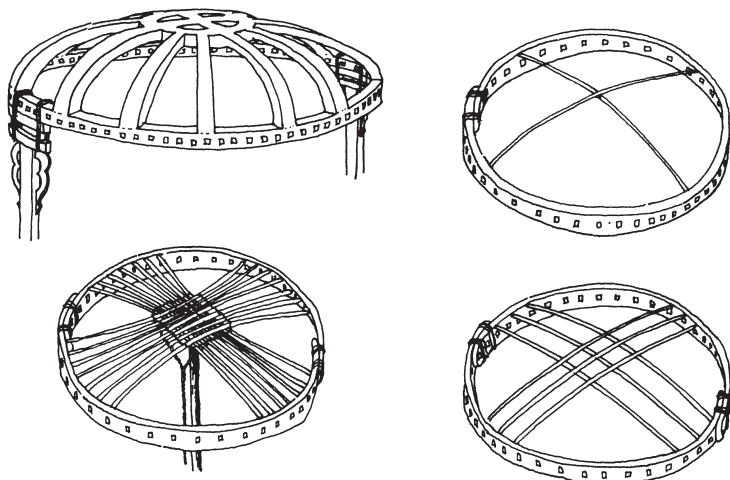

Stěhování jurty na volském potahu, Turkmenistán.

Postavená kostra jurty (turkmenský typ) zpevněná obvodovými pásy. Na zemi leží centrální kruh (moderní typ) a několik žerdí.

Na celém rozsáhlém území rozšíření jurt jsou obměny v konstrukci, ve tvaru i výzdobě jurt nevýrazné. Je možno zhruba rozeznat dva typy: mongolský, užívaný na západě Kalmyky a na východě Mongoly, Burjaty, Altajskými národy a Tatary. Vyznačuje se tím, že konstrukce horní kuželovité části jurty je z rovných tyčí. Druhý typ je turkmenský, užívaný Kirgizy, Uzbeky, Turkmeny a Kazachy. Má střešní tyče zahnuté, takže tvoří jakousi klenbu jurty. U vertikálních stěn jurt Uzbeků a Turkmenů bývá v létě plst nahrazena pletenými rohožemi, umožňujícími v horku příjemné větrání. U východního typu bývají plstěné boční stěny vyrolovány, aby bylo umožněno dokonalé větrání. Povrchové rohože jsou někdy na zimu kvůli zateplení i omítnuty a tam, kde nejsou použity rohože, může být zateplení jurty vylepšeno přidáním většího počtu plstěných pokrývek (až sedmi).

Konstrukce centrálního kruhu:
Východní (mongolský) typ má složitější konstrukci kruhu, která je dnes vesměs odkázána na práci odborných řemeslníků. Je nesena dvěma vertikálními tyčemi. Západní (turkmenský) typ je původně jednoduchý, množením žeber však i on dostává dnes složitější řemeslnou podobu.

Současný typ centrálního kruhu konstrukce turkmenské jurty.

Široká použitelnost jurty je zřejmá i z této kresby spojující jurtu a sakrální jurtovitou konstrukci.

Základní typy dveří jurty: dřevěný rám, plst', proutěná pletenice a dřevěné dveře, jejichž výzdoba reprezentuje sociální postavení majitele.

Celková konstrukce jurty je velmi odolná i proti silným větrům. Její kostra je samonosná, není třeba ji kvůli upevnění zapouštět do země.

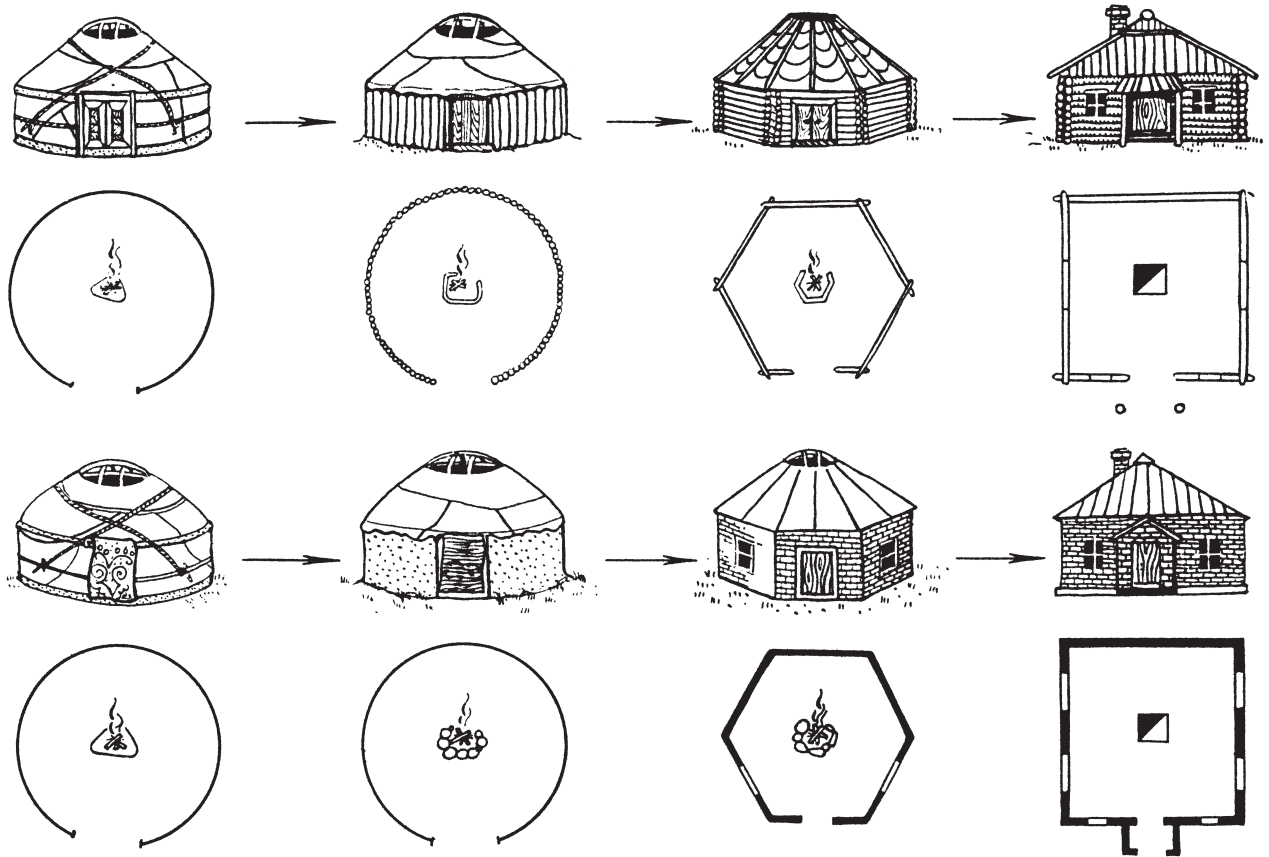
Boční stěny mající tvar válce tvoří důmyslná skládatelná latková mříž. Její skládatelnost je rozhodující jak pro transport, tak i pro snadné postavení na novém místě. Tato kostra válcového tvaru je asi 120–150 centimetrů vysoká a sestává, podle velikosti jurty, ze 4–10 kusů takových latkových mříží. Každá z nich je zhotovena z 33 vrbových nebo jalovcových podélně rozpůlených latí, po odstranění kůry a povrchové úpravě asi 2 centimetry širokých. Jsou spojovány pomocí vlhkých řemínků protažených provrtanými nebo lépe propálenými otvory. Vlhké řemínky jsou poddajné, ale po vyschnutí poskytují velmi pevnou a pružnou vazbu. V moderní době jsou často nahrazovány šroubky.

Do válcového obvodu je mezi dřevěné mříže vsazen pevný dřevěný rám pro dveře, na který je obvodová latková mříž přivázána. Vchod býval původně krytý plstěným závěsem, dnes je obvykle nahrazen pevnými dřevěnými dveřmi, jejichž výzdoba ukazuje na sociální postavení majitele.

Konstrukčně je důležitá vrcholová „koruna“, do které jsou upevněny tyče klenby. Jednodušší tvar najdeme u Turkmenů. Je u nich zhotovena z latí ohnutých do kruhu a z několika do kříže postavených prutů uvnitř tohoto kruhu. Je podpírána jednou tyčí nebo kulem (podle velikosti jurty). U mongolského typu jurty je koruna složitější a těžší. Bývá vyráběna z jednoho kusu dřeva řemeslnými odborníky – stolaři. Je podpírána dvěma dřevěnými sloupy.

Korunou přichází do jurty světlo a odchází kouř z ohně, ve kterém se často používá jako topivo dřevěné uhlí. V moderní době tudy prochází ven komínová roura z kamen a přístup světla je zajištěn průhledným plastikem.

Podlaha je krytá plstí. V zimě je na ní vrstva suchého sena překrytá další plstí. Dnes, kdy se častěji setkáváme s dřevěnou podlahou zvednutou na podložených dřevěných trámech, bývá krytá plstí a tkanými koberci.

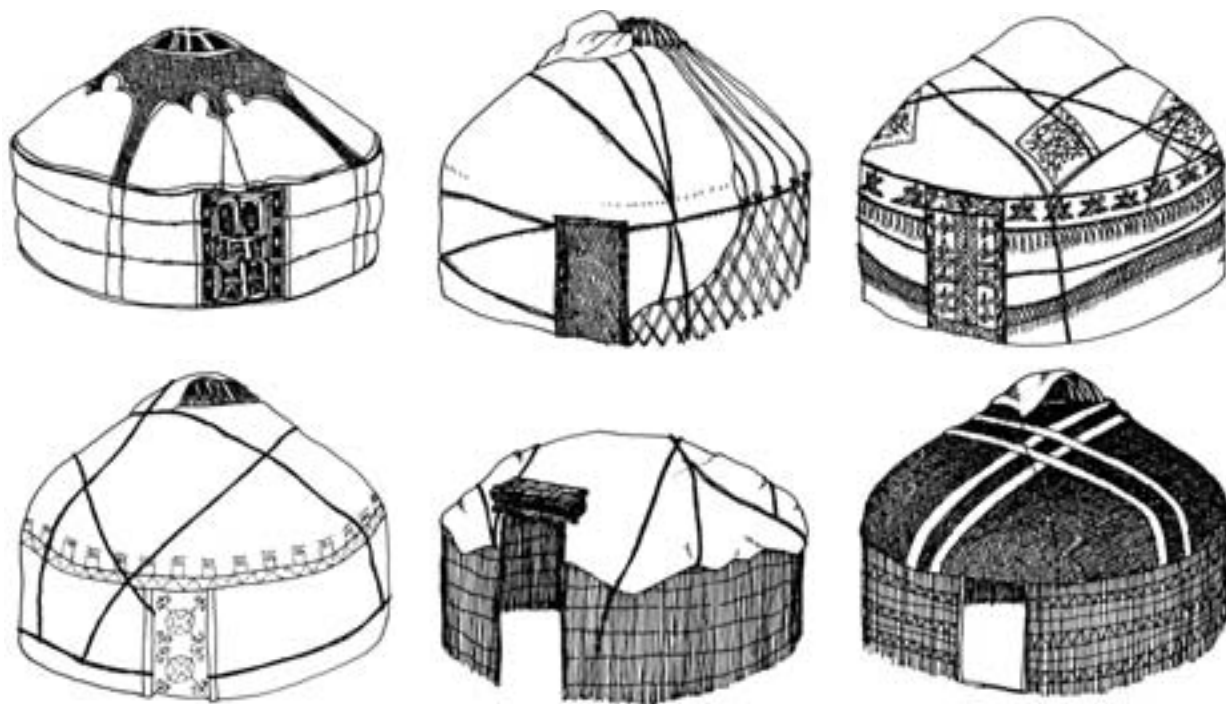
Proměna jurty při přechodu nomádů na usedlý způsob života: v lesních oblastech (nahore) a ve stepním prostředí (dole).

Turkmenský typ jurty. Zajímavé je zpevněné orámování dveří a obvodové (dolní) utěsnění. Na zimu se pro zateplení přidává i několik dalších plstěných krytín.

Dřevěná (trvale umístěná) jurta Burjatů ve vsi u Bajkalského jezera. Slouží hospodářským účelům. Ilustruje proces usazování původních nomádů.

Příklady různých typů východních i západních jurt. Rákosové vertikální stěny kryjící mřížovou kostru mohou být v případě potřeby omítnuty proti chladu.

Turkmenská jurta v terénu. Zvednutí obvodové části krytiny umožňuje větrání. Kameny slouží k utěsnění dolního obvodu krytiny.

< V sousedství současné městské panelové bytové výstavby vyrostlo seskupení jurt včerejších nomádů, hledajících dnes trvalé usídlení ve městě. Na cestě do jiného života si svá obydlí, sloužící původně jiné ekonomii, jinému prostředí, jinému způsobu života a jiným hodnotám, přinesli s sebou.

Zamyšlení na závěr

Moderní doba vytlačuje tradiční způsob bydlení, který zaniká spolu s tradiční ekonomikou. Jeho existence byla podmíněna kromě ekonomie především podnebím a také sociální strukturou a velikostí příslušných populací i stupněm jejich izolace, což vše podporovalo rozrůznění místních kulturních tradic. Dnes všechny tyto zvláštnosti, výsledky tisíciletí trvajících inovací překlenuje technologický vývoj a moderní komunikace podporovaná novými ekonomickými zájmy.

Všelidský mentální základ se však mění, alespoň v určitých psychologických sférách, pomaleji nežli technologie a demografie. Stále více hledáme své kořeny, svou seberealizaci s pomocí použitelných částí naší kulturní tradice. Také moderní architektura se často obrací stejným směrem. Hledáme, co je dnes pro nás zajímavé i u nomádských tradic našich předků, kde obracíme pozornost k lehkým materiálům a k jednoduchým konstrukcím snadno přenosným a měnitelným. Konstruujeme nejen přemístitelná dělení vnitřního obytného prostoru nebo různé typy lehkých stínidel vně našich obydlí, ale i velké výstavní a sportovní pavilony i závěsné mosty a jiné dočasné i dlouhodobé struktury, které s použitím nových materiálů slibují nové způsoby pokrytí našich zájmů. Obracíme pozornost také k nomádskému způsobu bydlení, který navíc slibuje zjednodušení našich potřeb a uskrovnění se i v materiální kultuře – další novou hodnotu potřebnou pro naši budoucnost.

Až dosud se v různých historických údobích a rozdílných geografických oblastech setkáváme se dvěma základními formami pasteveckého života – s transhumančí a s čistým pastevectvím, kdy se celá stáda s dokonalou pasteveckou ekonomikou stěhují z místa na místo.

Ještě dnes můžeme v zapadlých horách najít pastevece, kteří na vrcholcích kopců tráví se svými stády celé měsíce, anebo najdeme opuštěnou salaš, jeden srub, který mohl sloužit jen několika málo pastevcům s nevelkou skupinou dobytka. To už není jako kdysi, kdy byl téměř všechny dobytek na celé léto vyhnán z dědiny na pastvu.

Zastavíme se před salaši a na mysli nám vyvstane otázka, o kolik ovcí nebo koz se zde pasteveci starali. Zřejmě jde o zbytek původního rozsáhlého stáda. Dnes je toto menší stádo tvořeno vždy ze skupin ovcí patřících různým vlastníkům. Srub obvykle nemá podlahu a na hlíně je tu jedno ohniště, dvě lavice, u některé salaše je čelní štít, u jiné chybí, střecha bývá dosti chatrná, žádná okna. Neolit – napadne vás. Ano, přežívající poslední zbytky neolitického pastevectví.

Není to pauperizace? Nebo ekonomická proměna? Nebo obojí? Jasně a jednoznačně hodnocení je zde obtížné.

Napadá mě ještě jedno srovnání: zemljanky. Najdeme je jako zřetelný výraz chudoby například na vhodném místě v romské osadě, kde je zemljanka zahlobená do hlinitého břehu. Vše, nebo skoro vše je z místního materiálu, skoro žádný transport, náklady jsou prakticky jen v pracovní síle a to se zpravidla řeší svépomocí. V minulosti bylo samozřejmě takových zemljank na sídlišti mnohem více, ale postupně bylo obydlí doplňováno, vylepšováno, modernizováno.

Dokonce se někde setkáme s malovanou fasádou, dekorativní, geometrickou, s naivním uměním, které se postupně stává turistickou atrakcí, ba přispívá případně i k vylepšení ekonomické situace majitele. Celé domorodé skupiny si dnes přivydělávají uměním. Někdo maluje, někdo je sochař, někteří si přivydělávají místním tradičním zpěvem nebo tancem. Ekonomická výpomoc na sebe bere nejrůznější formy.

Na druhé straně v ekonomicky lépe situované společnosti se takto projevuje i jistý druh nostalgie, touha vrátit se ke vzpomínkám z dětství, zachovat něco z tradice, na kterou jsme zvyklí a které se nechceme nebo ani nedovedeme vzdát.

Stejně tak jsou zajímavá podzemní obydlí tzv. troglodytů, příbytky v hliněných svazích nebo pod sklanými převisy. Vždy jde o maximální využití nevhodnějšího a nejlépe dostupného stavebního materiálu.

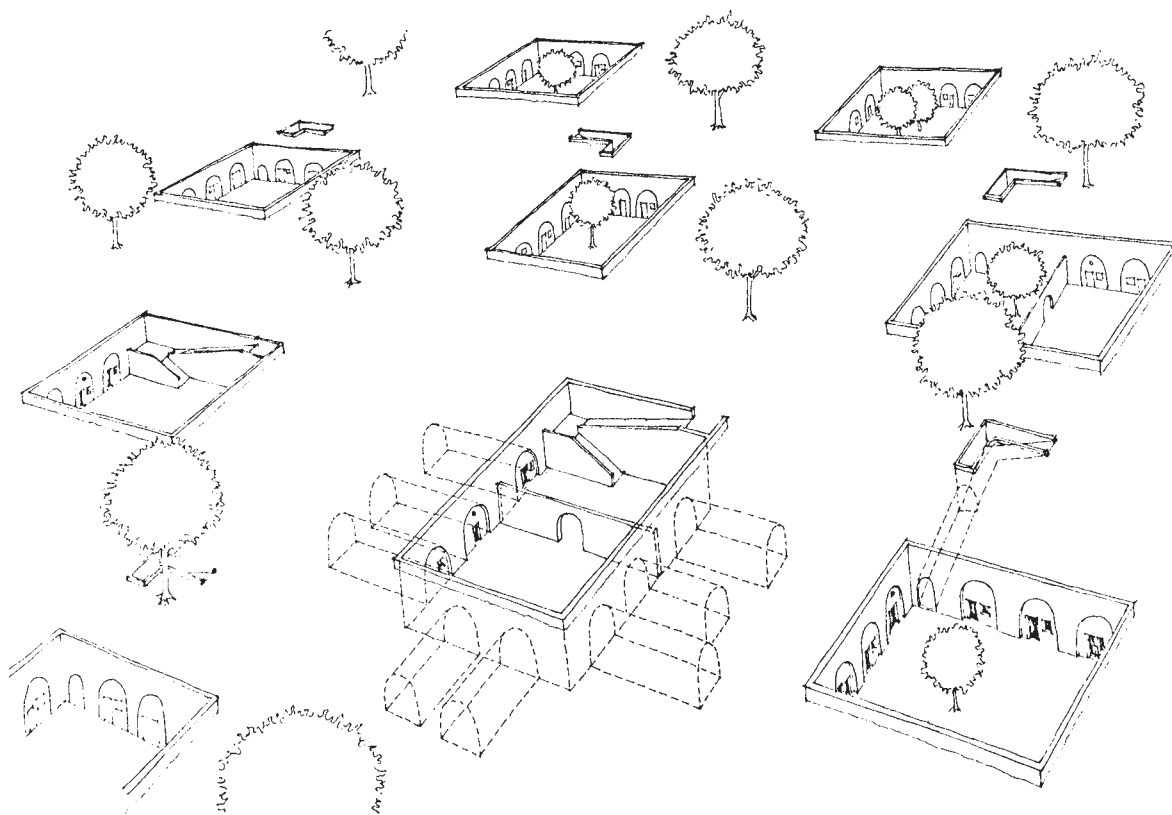
Příklad dvou zemljank z rumunské Oltenie.

< Romské zemljanky z východního Slovenska.

Člověk dnes zajišťuje svou existenci a bydlení nejrůznějším a nejrentabilnějším způsobem z čehokoliv, co se hodí a co je po ruce, což tvoří stále zdrcující většinu neškolené, neprofesionální architektury. Jak se tato situace vypořádá s rostoucí populační explozí? Dokážeme využít své jednoduché kořeny a dokážeme se znovu zmocnit jednoduchých a účelných tvarů, upustíme od absurdností moderní technologie a vybudujeme si střechu nad hlavou, která jednoduše a nejlépe pokryje naše potřeby?

Orjachov, Bulharsko. Zahloubené obydlí na břehu Dunaje.

Troglodytická obydlí z oblasti u Xi'an. Čína.

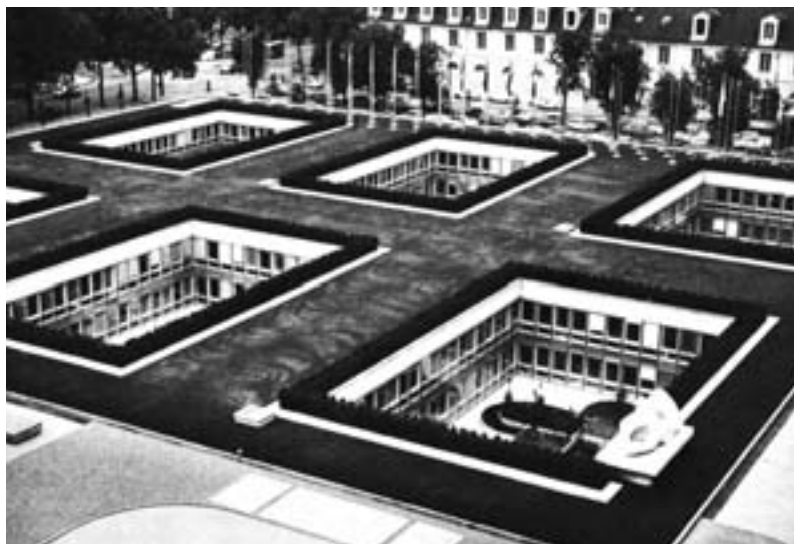

I v současné době se v Číně používají ve sprašových oblastech troglodytická obydlí až devět metrů hluboká, přístupná zvláštním schodištěm.

Dordogne, Francie. Ne všechna troglodytická obydlí (v tomto případě umístěná pod jeskynním převisem) svědčí o pauperizaci.

Také moderní Paříž – UNESCO využívá myšlenku troglodytického stavění uprostřed velkoměsta, zachová se tak volný prostor v předílněném prostředí.

Matmata, Tunisko.
Opuštěná sídelní jáma s věncem obytných prostorů.

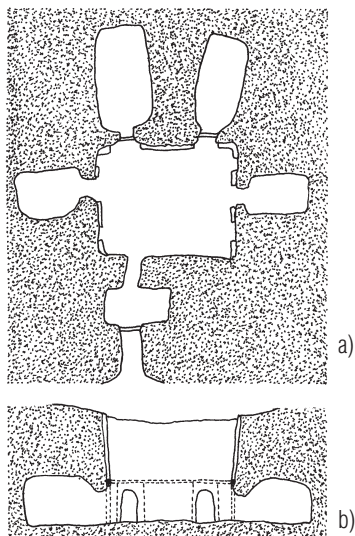

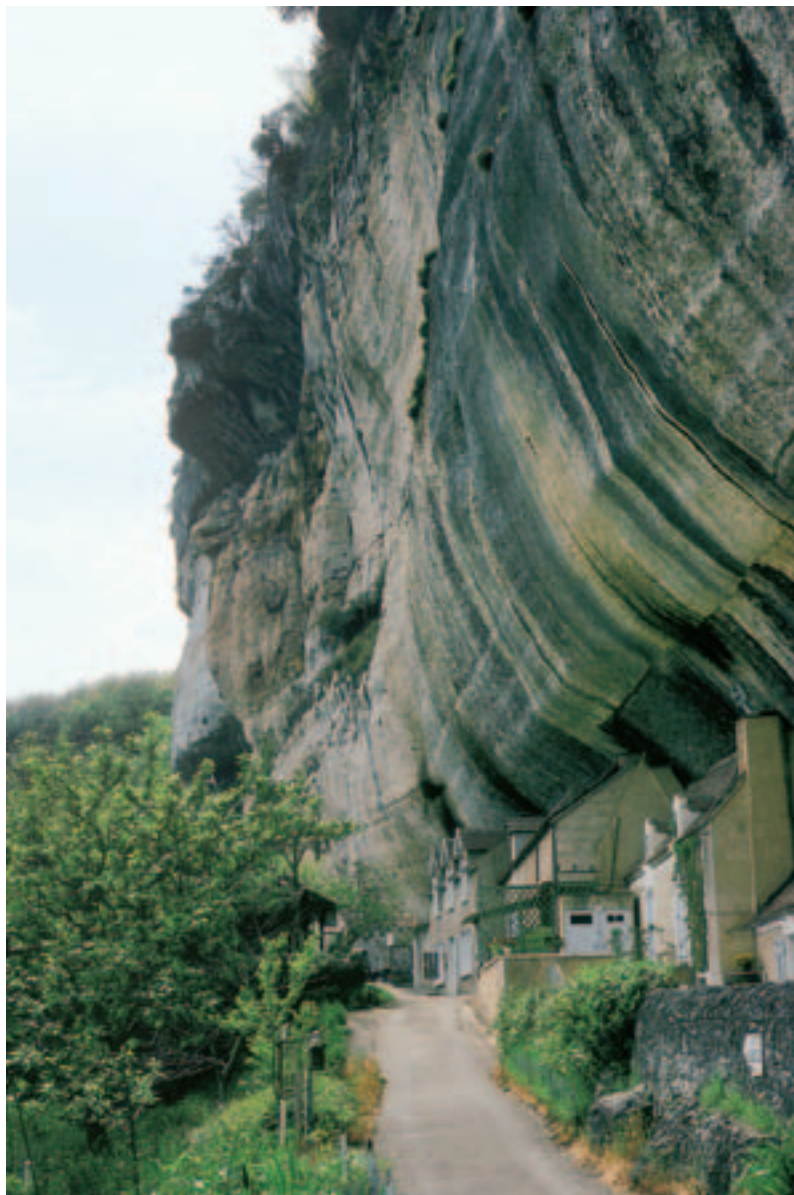
Matmata, Tunisko.
Kuchyňská část berberského troglodytního obydlí
v okrouhlé vyhloubenině.

> Troglodyté severní Afriky (Libye, Tunisko)
vydlabali svá obydlí do hlinitého břehu:

- a) půdorys,
- b) řez.

Všechny místnosti jsou umístěny v přízemí,
tedy na dně zhloubení.

Les Fyzies, Francie. Langerie Basse, Périgord.
Od středověku využívali místní obyvatelé – „moderní troglodyté“ – hluboké místní skalní převisy jako obydlí. Některé z těchto obydlí – domů jsou již plně modernizovány.

> Zelve, Turecko.
Skalní obydlí dostupné vnitřním schodištěm.

Zelve, Kapadocie – obydlí vytesané do přirozeného geologického útvaru.

Ve španělské Granadě jsou původní troglodytická obydlí již předmětem turistického ruchu.

< Seskupení podzemních obydlí s novodobými přístavky, mj. garážemi.

POUŽITÁ LITERATURA (zkrácené citace)

- ABSOLON, K.: Výzkum diluviální stanice lovců mamutů v Dolních Věstonicích na Pavlovských kopcích na Moravě. 1938.
- ALLEN, R.: *Natural Man*. 1973.
- ANTROPOVA, V. V.: *Kultura i byt Korjakov*. 1971.
- ARUTYUNOV, S. A.; LEVIN, D. A.; SERGEYEV, D. A.: *Ancient burials on the Chukchi peninsula*. 1964.
- ATKINSON, R. J. C.: *Neolithic Engineering*. *Antiquity*. 1961, sv. 35, s. 292–299.
- ATKINSON, R. J. C.: *Stonehenge*. 1960.
- BAHN, P.: *Collins dictionary of archaeology*. 1992.
- BAITY, E.: *Archaeoastronomy and Ethnoastronomy so Far*. *Current Anthropology*. 14, 1973, s. 389–449.
- BALOUT, L. F. F.: *Préhistoire de l'Afrique du Nord*. 1955.
- BANDI, H. G.: *Eskimo Prehistory*. 1964.
- BARNATT, J.; MOIR, G.: *Stone Circles and Megalithic Mathematics*. *Proceedings of the Prehistoric Society*. 50, 1984, s. 197–216.
- BERCIU, D.: *Contributii la problemele neoliticului in Romania in lumina noilor cercetari*. 1964.
- BERNATZIK, H.: *Die grosse Völkerkunde*. 3 sv. 1939.
- BERNDT, R. M.; BERNDT, C. H.: *The World of the first Australians*. 1964.
- BIRKET-SMITH, K.: *The Caribou Eskimos: Material and Social Life and Their Cultural Position*. 1–2, 1929.
- BOAS, F.: *The central Eskimo*. 1964.
- BÖHM, J.; LAET, S.: *L'Europe a la Fin de l'Age de la Pierre*. 1961.
- BOST, R.: *The Lapps*. London. 1960.
- BRADLEY, R.: *Death and Entrances: A Contextual of Megalithic Art*. *Current Anthropology*. 30, 1989, s. 68–75.
- BRAIDWOOD, R.: *Near eastern prehistory*. *Science*. 127, 1958, s. 1419–1430.
- BRAIDWOOD, R.; HOWE, B.: *Prehistoric Investigations in Iraqi Kurdistan*. 1960.
- BREA, L.; Bernabo. *Sicily before the Greeks*. 1957.
- BRION, M.: *Civilisation Disparues*. 1974.
- BUKOWSKI, Z.; DĄBROWSKI, M.: *Śladami kultur azjatyckich*. 1978.
- BURI, A.: *Science or Symbolism: Problems of Archeo-Astronomy*. *Antiquity*. 54, 1980, s. 191–200.
- BUSCHAN, G.: *Die Sitten der Völker*. 1–4, 1914–1920.
- CAMPS, G.: *La Préhistoire: „à la Recherche du Paradis perdu“*. 1982.
- CLARK, J. G.; PIGGOTT, S.: *Prehistoric Societies*. 1965.
- COLIN, D.: *Demeures de l'homme*. 1979.
- COMBIER, J.: *Etat actuel des recherches a la Vigne Brun, Villerest, Loire. V: Les habitates du paleolithiques superieur, Roanne*, s. 274–281.
- CRANSTONE, B.: *Environment and Choice in Dwelling and Settlement*. 1972.
- CRiado, F.; FABREGAS, R.: *The Megalithic Phenomenon of North western Spain: Main Trends*. *Antiquity*. 63, s. 682–696, 1989.

- ČERNÝŠ, A. P.: Issledovanija stojanki Molodova. 1955.
- ČERNÝŠ, A. P.: Ostatky žilišča musterskogo vremeni na Dnestre. Sovetskaja etnografija 1, 1960.
- DANIEL, G.: Megalith builders of western Europe. 1958.
- De LAGUNA, F. Eskimo Lamps and Pots. Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland. 70, s. 53–76, 1940.
- DENAEGHEL, I.; DEVLET, M.: Schamanismus in Tuva. 1999.
- DOLLFUS, J.: Les Aspects de l'Architecture Populaire dans le Monde. 1954.
- DRUCKER, P.: Indians of the Northwest Coast. 1955.
- DUMOND, D. E.: The Eskimos and Aleuts. 1977.
- ELEGARD, A.: Stone Age Science in Britain. Current Anthropology. 22, s. 99–125, 1981.
- ELKIN, A. P.: The Australian Aborigines. 1964.
- EMPERAIRE, J.: Les nomades de la Mer. 1955.
- EVANS, J.: Malta. 1959.
- FAG, W.: Eskimo Art. 1972.
- FIRDE, D.: C. Habitat economy and Society. 1977.
- FITZHUGH, W. W.: Inua: Spirit World of the Bering Sea Eskimo. 1982.
- FLANAGAN, D.: Scientific American. 251, 1984
- FORDE, C. D.: Habitat, Economy and Society. 1934.
- FORMOZOV, A. A.: K karakteristike paleolitičeskogo poselenija Malta. Sovetskaja archeologija. 2, s. 205–210, 1976.
- FRASER, D.: Mbuti Pygmeis. 1968.
- FRASER, D.: Village Planning in the Primitive World. 1968.
- GALDIKAS, B.: Orangutans, Indonesia's "People of the Forest". National Geographic. 148, č. 4, s. 444–473, 1975.
- GENESTE, J. M.: Les Haut Lieux de la Préhistoire en France. 1989.
- GERASIMOV, M. M.: Krugloje žilišče stojanki Malta. Kratkije soobščeniya o dokladach i polevyh issledovaniyach Instituta archeologii 82, 1961.
- GERASIMOV, M. M.: Paleolitičeskaja stojanka Malta. Sovetskaja etnografija. 1958, 3, s. 34–37, 42–51.
- GESSAIN, R.: Ovibos: La grande aventure des boeufs musqués et des hommes. 1981.
- GOGOLEV, Z. U.; ŽDARNICKAJA, M. J.; GURVIČ, I. L.: Jukagiry. Istoriko-etnografičeskij očerk. 1975.
- GOULD, R.: The Archaeologist as Ethnographer: a Case from the western Desert of Australia. 1914.
- GOWLETT, J. A.: L'invention de la Civilisation. 1985.
- GUIDONI, E.: Primitive Architecture. 1975.
- HARVA, U.: Les Représentations Religieuses des Peuples Altaïgues. 1959.
- HEIZER, R. F.: Ancient Heavy Transport: Methods and Achievements. Science. 161, s. 914–915, 1966.
- HODGE, F.: Handbook of American Indians North of Mexico. 1960.
- HUMPHREY, C.: Inside a Mongolian Tent. 1974.
- CHANG, K.; PALO, A.: Settlement Archaeology. 1968.
- CHARD, CH. S.: Eskimo archaeology in Siberia. Southwestern Journal of Anthropology. 11, č. 2., 1955.
- IVANOV, S. V.: Materialy po izobrazitelnomu iskusstvu narodov Sibiri XIX – načala XX veka. 1954.

- JAMES, D.: Indians of Canada. 1932.
- JEFIMENKO, P. P.; BORISKOVSIIJ, P. I.: Telmanskoje paleolitičeskoje poselenije, paleolit i neolit. 1957.
- JEFIMENKO, P. P.: Kostjenki I. 1958.
- JELÍNEK, J.: Das Dach über dem Kopf. Die Anfänge der menschlichen Architektur. 2000.
- JELÍNEK, J.: První Evropan. Biologický a kulturní vývoj člověka. 1984.
- JELÍNEK, J.: Střecha nad hlavou. Počátky lidské architektury. 1986.
- JELÍNEK, J.: The Great Art of the Early Australians. 1989.
- JELÍNEK, J.: Umění v zrcadle věků: počátky umělecké tvorby. 1990.
- JELÍNEK, J.: Velký obrazový atlas pravěkého člověka. 1977.
- JENNINGS, J. D.; NORBECK, E. (eds.): Prehistoric Man in the New World. 1964.
- JEŘÁBEK, R.: Podzemní obydlí ve Středomoří, Acta Ethnologica Slovaca, s. 137–163, 1974.
- JOCHELSON, W.: Peoples of Asiatic Russia. 1928.
- JORGE, V.: Le Mégalithisme du Nord du Portugal un premier Bilan. Bull. Soc. Préh. Fr. 1982.
- JOUSSAUME R.; RAHARISAONA, V.: Sépultures Mégalithiques a Madagascar: Bull. Soc. Préh. Fr. 81, 1985.
- JOUSSAUME, R.: Les Dolmens pour les morts: les Megalitismes a travers du Monde. 1985.
- KENYON, K. M.: Digging of Jericho. 1957.
- KENYON, K. M.: Earliest Jericho. Antiquity. 33, s. 5–9, 1958.
- KNUTH, E.: The ruins of the Musk–Ox Way. FOLK. 8–9, 1966–67.
- KREJNOVIČ, E. A.: Nivchu. 1973.
- KRIEGER, H. W.: Indian Villages of Southeast Alaska. 1927.
- KROEBER, A. L.; WATERMAN, T.: Sourcebook in Anthropology. 1931.
- KRZAK, Z.: Megality Europy. 1994.
- LABAT, S.: L' Habitation et la Famille dans diverses Civilisation: Aspects Ethnologiques. In Chombart de Lauce. 1, 1959.
- LARSEN, H.: Archeology in the Arctic 1935–1960, 27, č. 1, 1962.
- LAURIN, R.: The Indian Tipi. 1957.
- LEVIN, M. G.; POTAPOV, P.: The peoples of Siberia. 1964.
- LEVIN, M.; POTAPOV, L.: Istoriko ethnografičeskij atlas Sibiri. 1961.
- LEVIN, M.; SERGEYEV, D.: The penetration of iron into the Arctic: the first find of an iron implement in a site of the old Bering sea culture. 1964.
- LUMLEY, H. de: Une Cabane Acheuléenne dans la Grotte du Lazaret-Nice. Mémoires de la Société préhistorique Française, 7, 1969.
- Mc NEISH, R.: An archaeological reconnaissance in the north west territories NMC for 1949–50. 1951.
- Mc NEISH, R.: Investigations in Southwest Yukon. 1964.
- MANIA, D.: Auf den Spuren des Urmenschen. 1990.
- MANKER, E. M.: Lapsk kultur vid stora hule alvs Källsjöar. Acta Lapponica 1944.
- MATHIASSEN, T.: Ancient Eskimo settlements in the kangamiut area. MoG. 91, no 1, 1931.
- MATHIASSEN, T.: Material Culture of the Iglulik Eskimos. 1928.
- MICHEL, D.: La Roche Gélétan: gisement structuré du Paléolithique inférieure. 1994.

- MICHEL, D.: Le Gisement préhistorique de Port Pignost a Fermanville. *Gallia Préhistoire*. 25, 1, s. 1–77, 1982.
- MOHEN, J. s.: Le monde des mégalithes. 1989.
- MORGAN, L.: Houses and House Life of the American Aborigines. 1881.
- MÜLLER-BECK, H.: On Migration of Hunters across the Bering Land Bridge in the Upper Pleistocene in Hopkins. 1967.
- NORGERG–SCHULZ, C.: Existence, Space and Architecture. 1971.
- OKLADNIKOV, A. P.: Ancient population of Siberia and its cultures. 1959.
- OKLADNIKOV, A. P.: The Soviet Far East in Antiquity. 1965.
- OLIVER, P.: Dwellings.: The Vernacular House World Wide. 2003.
- OLIVER, P. Shelters and Society: Studies in Vernacular Architecture. 1969.
- PAVEL, P.: Raising the Stonehenge Lintels in Czechoslovakia. *Antiquity*. 66, s. 389–391, 1992.
- PERLES, C.: Préhistoire du Feu. 1969.
- PHILIPPART de FOY, G.: Les Pygmées d'Afrique Centrale. 1984.
- PIDOPLIČKO, I. G.: Pozdněpaleolitické žilišča iz kostej mamonta na Ukrajině. 1969.
- PIGGOTT, S.: Ancient Europe from the beginnings of Agriculture to classical Antiquity. 1965.
- PODBORSKÝ, V.: Dějiny pravěku a rané doby dějinné. 1997.
- PODBORSKÝ, V.: O možné kontinuitě sakrálních architektur v pravěku Evropy. V: Sborník k 60. narozeninám J. Kmiecinského. *Folia Archaeologica*. č. 16, s. 75–83, 1992.
- PODBORSKÝ, V.: Pravěké dějiny Moravy. 1993.
- PODBORSKÝ, V.: Těšetice – Kyjovice IV. Rondel osady lidu s moravskou malovanou keramikou. 1988.
- ROGAČEV, A. N.: Alexandrovskeje poselenije drevnekamennogo veka u sela Kostjenki na Donu. 1955.
- ROGAČEV, A. N.: Anosovka II – Novaja mnogoslonojaja stojanka v Kostjenkach. Kratkije soobščeniya o dokladach i polevyh issledovanijach Instituta archeologii 82, 1961.
- ROGAČEV, A. N.: Mnogoslonyje stojanki kostjenkovsko-borchevskogo rajona na Donu (Paleolit, neolit) – Mater. ISS. Arch. SSSR 59. 1957.
- RUDENKO, S. J.: The culture of the prehistoric population of Kamchatka. 1964.
- RUDOFISKY, B.: Architecture without architects. 1964.
- RUDOFISKY, B.: The Prodigious Builders. 1977.
- RUST, A.: Die jungpaläolitischen Zeltanlagen von Ahrensburg. 1958.
- RYKWERT, J.: On Adam's House in Paradise. The Idea of the Primitive Hut in Archaeological History. 1973.
- SARFERT, E.: Haus und Dorf bei den Eingeborenen Nordamerikas. *Archiv für Anthropologie* 35, 1909.
- SCHAPER, I.: The Khoisan Peoples of South Afrika. 1930.
- SENNES, D.: The Indians of Canada. 1932.
- SIMČENKO, J. B.: Kultura ochotnikov na olenej severnoj Euroasii. 1976.
- SIMONSEN, P.: Varangerfunnene I.–II., 1961, 1968.
- SKLENÁŘ, K.: Menhiry a jejich problematika. *Památky a příroda* 9. 1984.
- SKLENÁŘ, K.: Tanec obrů. 1996.
- SOFFER, O.: The Upper Paleolithic of the Central Russian Plain. 1985.

- SPENCER, A.: Les Lapons. Peuple du Reine. 1985 .
- SPENCER, B.; GILLEN, F.: The Native Tribes of Central Australia. 1914.
- SPITTEL, R. L.: Wild Ceylon. 1924.
- STEKELIS, M.: Le Monuments Mégalithiques de Palestine. Archives Inst. Paléont. Hum. Mém. 15. 1935.
- STEWART, J. H.: The Owen's valley Paiute. 1933.
- STURTEVANT, W. (Ed.): Handbook of North American Indians. 1984.
- ŠOVKOPLJAS, I. G.: Dobraničevskaja paleolitičeskaja stojanka. Kratkije soobščeniya Instituta istorii materialnoj kultury AN SSSR 59.
- ŠOVKOPLJAS, I. G.: Mezinskaja stojanka. 1965.
- TAX, S.: Indian tribes of aboriginal America. 1957.
- THORPE, R.; WILLIAMS-THORPE, O.: The Myth of Long Distance Megalith Transport. Antiquity 65, s. 64-73, 297-298, 1991.
- TUROV, M. G.: K probleme proischoždenija i evoljucii evenkovskogo labazu "noku". 1957.
- VADECKAJA, E. B.; LEONTEV, N. V.; MAKSIMENKOV, G. A.: Pamjatniki okunevskoj kultury. 1980.
- VORREN, O.; MANKER, E.: Lapp Life and Customs. 1962.
- WANENBURGH, A.: The Bushmen. 1980.
- WATERMAN, T. T.: North American Indian Dwellings in Annual Report of the Smithsonian Institution. 1925.
- WESTFAL, Ulf.: Vuollerim 6000 years.
- WEYER, E. M.: The Eskimos. Their Environment and Folkways. 1932.
- WISESEKERA, N.: Veddas in transition. 1964.
- WISSLER, C.: The Material Culture of the Blackfoot Indians. 1904.
- WOODMAN, P. C.: Excavations at Mount Sandel. 1981.
- WRIGHT, J. V.: La Préhistoire du Québec. 1980.

MÍSTNÍ REJSTŘÍK

A

Abu Hurajra	125
Aichbühl	166
Ajn Gujev	124
Ajn Mallaha (Ejnan)	124, 125, 129
Ales Stenar	225
Alexandrovka	66
Altyn-dépé	133
Ambrona	90
Anghelu Ruju	235
Anosovka	68, 69
Anza	134
Arcy sur Cure	53
Ardaneen	204
Ariusd	162, 163
Avdějevo	66, 95
Avebury	178, 197

B

Barinka	106
Barnenez	186, 191, 192, 205
Basra	21, 22
Bazoges-en-Pareds	190
Beaumont	176
Bejdha	114, 125, 128, 129, 131
Bilzingsleben	39, 40, 42, 47
Birmirk	256
Bororo	410
Boussargues	158, 159
Brandenburg	165
Brno	69, 93, 94, 155
Bučany a Svodín	179
Bulhary	179
Burdž Melala	122, 123
Bylany	141, 149, 150, 178

C

Cambous	156, 157, 158
Carnac	188, 190, 214, 215, 216, 217

Castelluccio	241
Cernavoda	163
Cgantija	231
Clacton on Sea	41
Coddu Vecchiu	239
Combe Grenal	52
Comenda da Igreja	194
Cuiry lès Chaudardes:	146
Cumberland Sound	258
Č	
Černovaja	218, 219
Čou-kou-tien	47
Čulavery	135
D	
Darian	159
Darolmizan	363, 371
Dimini	131, 132
Dobraničevka	69, 70, 75, 76, 77, 78, 79, 95
Dohone	120, 414
Dolní Věstonice	54, 55, 56, 70, 72, 92, 94
Domu's Orku	237, 239
Dordogne	103
Dorchester on Thames	180
Dowth	198, 201
Dullenried	167
Durrington Walls	178, 196
Duvensee	166
Džado	121
Džebel Amur	386, 387, 391
Džebel Nefúza	390, 391
Džejtun	130, 133
E	
Egolzwil	168, 169
Eneri Telej	120
Érd	50, 51
Erösd	165
D'Er Vingle	206, 214
D' Es Tudons	231
Étiolles	104

F

Falkenstein-Schanzboden	155
Federseemoor	166
Fezzan	116, 117, 118, 121, 123
Filicudi	235
Filitosa	236
Fjord Independence	247
Fjord Varanger	259
Fres Alquerias	241
Friebritz	179
Füzesabona	165

G

Gabron	122
Gavrinis	191, 205, 206, 207, 208
Geologičeskoje	105, 106
Germa	411
Gettlinge	225
Ggantija	231
Gilf Kebir	401
Gilgal	128
Glastonbury	166
Göbekli	126
Goldberg	165, 174
Gönnersdorf	97, 98, 99
Granada	439
Gresbakken	260
Grosbakkeengen	259
Grossgartach	134
Grotte du Lazaret	39, 44, 45

H

Habasest	160
Hagar Kim	226, 229, 230
Hajonim	125, 129
Hal Saflieni	226, 228
Haua Fteah	114
Hlinsko u Přerova	155
Hoggar	123
Hokkaido	301, 305
Holzkirchen	165
Homolce	154
Homolka	165
Hornsburg	179

CH	
Charavines	169, 170
I	
Iheren	401
Ile Longue	193
Ipiutak	246, 248, 249
Itford Hill	175
Ituri	345
J	
Jamal	278, 286, 287, 288, 289, 290
Jelisejevič	82
Jericho	125, 126, 127, 128, 129, 132
Jeskyně velkého slona	341, 342
Jezeřany-Maršovice	155
K	
Kara-dépé	133
Karanovo	130, 134, 135
Karlshuld	165
Kercad	198
Kerlescan	217, 234
Kerloas u Pluarzelu	215
Klentnice	175
Knowth	198, 199, 200, 201, 204
Kökénydomb,	163
Köln-Lindenthalu	177
Kolomyjščina	160
Kostjenki-Telmanskaja	64, 65, 66, 68, 95
Křepice	179
Kybea	379
L	
Langerie Basse	432
Lanoraie	315
Le Cerrisiere	101, 102
Lepenski Vir	107, 108
Les Fyzies	432
Li Mizzani	239
Lipari	228, 232, 235
Locmariaquer	207, 208
Locoal Mendon	186
Lochenice	179

London	314 nebo 315
Lovčičky	173, 174
Lysolaje	154

M

Maes Howe	202, 204
Magharat el Kantara	401
Malajský poloostrov	24, 349, 351
Malborough Downs	222
Malta	85, 86, 87, 95, 96
Mandara	409, 411
Marden	178
Melka Konturé	37
La Méneec	217
Mesa Verde	24
Messak	116, 119, 122
Mezin	69, 70, 71, 73, 74, 75, 81, 84, 95,
Mežirič	65, 69, 74, 80, 81, 82, 83, 84, 95,
Midhowe	234
Milovice	57, 69
Mnajdra	230, 231
Mohelnice	144, 155
Molodova I.	48, 49, 50
Monte Verde	88, 89
Mount Pleasant	178
Mt. Sandel	105, 110, 111, 112
Murajbat	125, 128
Mys Kruzenštern	249, 253

N

Nahal Oren	125, 126
Narva	136, 137, 138
Nea Nikomedea	134
Němčany	175
Netif Hagdud	128
Nevali Čori	126
Newgrange	198, 199, 200, 201
Nintsints	324, 328

O

Olduvai	34, 36
Oltenie	431
Olutorské sídliště	298

Osetia	22
Otzaki Magula	134, 135
P	
Pantalica	230
Paříž	442
Pavlov	92
Pavlovice u Přerova	155
Pegrema	106
Perleberg	172
Persepolis	367
Petrkovice	94
Pfyn	166
Pincevent	97, 98, 101
Plateau Parrain	101, 103
Popudnija	161, 162
Port Harberton	333
Port Pignot	39, 41, 47
Postoloprty	150, 151
Prostromos	134
Předmostí	91, 92, 93
Q	
Quanterness	190
R	
Raš Zin	124
Rašovice	179
Roche Gélétan	39, 42, 43, 44, 47
Romaña de la Selva	203
Rozsochuvatka	161
Rožnov pod Radhoštěm	431
S	
Saint Nazaire	196
Saint-Suzanne	196
Santa Barbara	237
Sefar	400, 401
Sefar Akakus	120
Sesklo	134
Severn-Cotswold	234
Shanballyedmond	194
Schöeningen	35, 90

Silbury Hill	197
Sittard	145
Skalka u Velimi	228
Skara Brae	19
Soleilhac	36, 37
Soto	193
St. Césaire	53
St. Marie	198
Stanydale	195
Staple Howe	178
Star Carr	166
Staroselje	51
Stein	147, 152
Stonehenge	178, 221, 222, 223, 224, 225
Střelice	152
Su Nuraxi	238, 240

Š

Šventoji	136, 138
----------	----------

T

Table des Marchands	206, 207, 214, 215
Tal i Bahun	130
Tamrit	400
Tarxien	226, 227, 228, 231
Taubried	166
Tell Aswad	127, 128
Terra Amata	35, 36
Těšetice	154, 179,
Thayngen-Weier	166, 167, 168,
Ti-n-Aboteka	118
Ti-n-Torha	118, 119
Tissukai	401
Torralba	90, 233
Trepuco	233
Trusesti	163
Tsangli	135

U

Udělno-Mušeskoje	106
Údolí Ziz	397

V	
Val Camonica	175
Vandalovo	284
Vedrovice	144, 179
Velikonoční ostrov	183
Velim	228
Vigne Brun	59, 62, 98
Villerest	59, 60, 62
Vladimirovka	160, 161, 162
Vuollerim	136, 137, 138, 139, 140
W	
Wádí Adžal	117
Wádí ar-Ramas	123
Wadi Takabart	118
Wádí Tiksatín	399, 400
Wauwilersee	167
West Kennet	202
Wetzleinsdorf	152
Woodhenge	198
X	
Xi'an	440
Y	
Ystad	172
Ytygren	249, 251
Z	
Zagros	126, 361, 370, 372, 398
Zalesje	106
Zatumanaja Konda	106
Zelve	434
Ziz, údolí	397
Zwenkau-Harth	147
Ž	
Železná vrata	105, 107, 130, 171

J M E N N Ý R E J S T Ř Í K

Absolon, K.	54, 55
Atkinson, R.	197, 221
Barich, B.	118
Bernard	119, 121
Binford, J.	
Bosinski, G.	98, 100
Combier, J.	59
Černyš	48, 49
Darwin, Ch.	333
Digard	372
Dillehay, T.	88
Formozov, A. A.	87
Gábori	50
Galdikas, Biruté	33
Gausсен, J.	101
Gauthierovi, Y. a Ch.	119, 401
Gerasimov, M. M.	85, 86, 87
Gorbačov, M.	285
Gurina	106, 137
Herebert, A.	181
Chavaillon	37
Il Chán	371
Jefimenko, P.	64, 65, 66
Jochelson, W.	285, 299
Kelly, O.	198
Klíma, B.	55, 56, 57
Knuth, E.	248, 250
Le Rouzic	207
Leakey, Mary	34
Leroi-Gourhan, H.	53, 97
Lumley, H. de	44, 45
Mania, D.	39
Manker, E.	272
Michel, D.	41
Negro, G.	118, 401
Ona Lola Keipje	333
Pahlaví, R.	371
Pidopličko, A. N.	71, 72, 73, 77, 80, 82
Poissonier	119, 121

Rogačev, A. N.	64, 66, 67
Svoboda J. A.	58
Šebesta, P.	351
Šovkopljaj, I. G.	71, 73, 77
Tixier, J.	122
Tunguy Le Roux, Ch.	207
Webber, John	247, 300
Wrangel, F. N.	285
Zamjatnin, S. N.	85

V knize byly otištěny fotografie, kresby a ilustrace z následujících zdrojů a se souhlasem autorů:

Archiv autora:

20, 35 nahoře, 36 dole, 45 nahoře, 49, 50, 55, 56, 59, 60, 62, 63, 65, 66, 69, 72–74, 78, 79, 82, 85–87, 89, 92, 97–99, 102, 103, 106–108 vpravo, 109, 111, 112, 115, 116, 119–121, 123, 127, 133, 134, 137 dole, 138 vlevo dole, 143–147, 149, 150–155, 158, 159 nahoře, 160–163 nahoře, 164–169, 172–180, 183, 186–188, 190, 192–195 nahoře, 196–203 vpravo nahoře, 205, 206 nahoře vlevo–209 dole, 210–213, 215–222, 224, 227, 228, 230, 231, 233 vlevo nahoře–236, 238 dole, 239–241 nahoře, 246–248 nahoře, 249, 250, 252, 253, 256–260, 263–269 dole, 270, 271, 275, 276 nahoře, 277, 279, 282, 283, 285–294 nahoře, 295, 298, 300–303, 304 nahoře vpravo, 305, 308 nahoře, 309, 311, 317 nahoře, 321, 324, 325, 327 nahoře, 329 nahoře, 332 dole, 335, 337, 338, 339, 341, 342, 343, 344 dole, 347 vlevo, 348, 351, 356, 366 dole–369, 371, 374, 375, 378, 384, 385 dole, 389 dole, 391 nahoře, 395, 399–401, 410, 412, 414, 415, 419, 421–426 nahoře, 430–433, 437–442

Marta Dočkalová: 420 dole, 424 dole, 426 dole

Jan Dungal: 388, 390

Magdalena Chumchalová:

35 vpravo, 41 nahoře, 42, 52, 53, 57, 77, 80, 121 nahoře, 143 uprostřed, 163 dole, 189, 197 vpravo nahoře, 204 dole, 206 vpravo, 214, 215 vlevo, 226 nahoře, 227 dole, 229, 232, 233, 237, 238 nahoře, 241 dole, 293 uprostřed, 302 uprostřed, 305 dole, 315

Richard Jeřábek:

237, 431, 434, 435, 437, 440

Jan Klimeš:

Titulní list, 11,16–18, 21, 22, 28, 29, 34, 36 nahoře, 39, 43, 44, 51, 77, 83, 84, 104, 108 vlevo, 122, 123 nahoře, 124, 128, 130, 131, 135 vpravo nahoře, 135–138 nahoře, 139, 140, 142, 143 dole, 144 uprostřed, 153 nahoře, 154 uprostřed, 156, 159 dole, 170, 172 dole, 185, 195 dole, 196 uprostřed, 202 dole, 217 dole, 226 dole, 236 vpravo nahoře, 251, 264 vpravo nahoře, 272–274, 276, 288 uprostřed, 289 dole, 291 nahoře, 296, 297 dole, 299, 303 nahoře, 306–310, 312, 313, 315–317 dole, 320, 322, 323, 327 dole, 328, 329 dole, 330–332 nahoře, 336, 347, 348 dole, 349, 350, 360, 362, 363, 365, 366 nahoře, 369 dole,

370, 372, 376, 377, 380–384, 394, 402–408, 412, 416– 418, 420
nahore, 421 uprostřed, 427, 428

Lenka Kosohorská: 300 vlevo nahore

Marek Latzmann:

81, 269 nahore, 292 uprostřed, 294, 297 nahore, 319, 326, 345, 346

Petr Modlitba: 40, 41, 61, 91, 191, 192 nahore, 203, 204 nahore

Peter Pickford: Obálka, 351

Ludmila Píchová:

19, 34, 45, 54, 57 dole, 62, 68, 70, 76, 83 nahore, 88, 102 nahore, 103
vlevo, 117, 129, 139 vpravo nahore, 184, 185, 205, 208, 209 nahore,
223, 242, 244, 248 dole, 254, 255, 262, 300 dole, 318, 334, 340, 341
dole, 344 nahore, 364, 396, 397, 399

Viera Postníková: 94

Jiří A. Svoboda: 125, 219, 225, 314, 333, 434–435

Michal Tůma:

93, 118, 352, 385, 386, 387, 389, 391, 392, 393, 396, 397, 409, 411

Poznámka vydavatele:

Soupis obsahuje všechny údaje, které byly ke dni vydání známy. Pokud
by se vyskytly nové skutečnosti, vydavatel uvítá jejich sdělení.

Ediční poznámka a poděkování editorky

Na přípravě knihy jsem s profesorem Janem Jelínkem začala pracovat před třemi lety. Zpočátku jsme mnoho úsilí věnovali vyvažování textu jednotlivých kapitol, výběru obrazového doprovodu, vzájemnému poměru fotografií, ilustrací či vědeckých rekonstrukcí, které jsou ve většině vytvořeny speciálně pro tuto knihu. Následoval čas, ve kterém jsme upravovali rukopis a všechny obrazové podklady k reprodukci. Ve trojici s výtvarnicí Evou Lufferovou pak vznikla první korektura, kterou autor pečlivě přečetl a opravil. Další korekturu nestihl dočíst. Od jeho úmrtí na podzim roku 2004 jsem knihu dokončovala bez jeho aktivní účasti. V této situaci mně velmi pomohla zkušenost z naší minulé spolupráce. Dlouhodobě jsem s profesorem Jelínkem spolupracovala jako vydavatelka jeho knih, dobře jsem poznala jeho styl vyjadřování i nezapodobitelnou schopnost pro vyjádření velkých myšlenek na malém prostoru zcela obyčejnými slovy. Snažila jsem se proto jeho osobitý, místy až zemitý styl zachovat a při jazykové a odborné redakci spolu s Evou Strnadovou, Martinou Tlachovou a Sabinou Dvořákovou jsem jej upřednostňovala.

Velmi dobrého vědeckého redaktora jsem našla v profesoru Jiřím A. Svobodovi, významném odborníkovi z Akademie věd ČR, který knihu lektoroval. Vícekrát dílo pečlivě přečetl a nezištně doplnil o nejnovější údaje i ilustrace.

Po konzultaci s profesorem Richardem Jeřábkem, vedoucím Ústavu evropské etnologie Masarykovy univerzity, byl v textu knihy sjednocen přepis většiny pojmenování etnických pospolitostí podle zásad zavedených v současné české odborné terminologii. Vzhledem k tomu, že nejsou stanoveny zcela přesné normy zejména pro označování jednotlivých různorodých kategorií etnických celků s velkým či malým písmenem, je v knize odlišeno psaní endonym, tj. pojmenování v jazyce vlastního etnika, a některých vžitých exonym, tj. označení etnika nebo jeho části pojmenováním uměle vytvořeným, tím, že je uváděno s velkým počátečním písmenem. Avšak u většiny exonym, jakož i pojmenování odvozených od antropologických specifických (negrité, pygmejové, černoši aj.), od způsobu obživy, např. nomadismu (beduíni), forem života, např. bydlení v zemních sídlech (troglodyté), a hromadných názvů antropologicky či kulturně blízkých etnik (indiáni, eskymáci, paleosibiridé, sibiridé), píšeme jejich pojmenování s malým písmenem.

Za četné konzultace děkuji odborníkům z Fakulty architektury VUT v Brně, Filozofické fakulty Masarykovy univerzity i Moravského zemského

muzea. Úpravy a sjednocování textů velmi dobře typograficky a celou knihu graficky výborně zpracovala Eva Lufferová.

Za pochopení náročnosti nakladatelských prací a za trpělivost při vydávání knihy děkuji autorům ilustrací a fotografií a především paní MUDr. Květě Jelínkové a její rodině.

Alena Mizerová, editorka
Červen 2006

Jan Jelínek

Střecha nad hlavou

KOŘENY NEJSTARŠÍ ARCHITEKTURY A BYDLENÍ

Odborná spolupráce Jiří A. Svoboda

Redakce Alena Mizerová

Obálka a grafická úprava Eva Lufferová

Foto Jan Jelínek, Marta Dočkalová, Richard Jeřábek, Peter Pickford,

Ludmila Píchová, Jiří A. Svoboda, Michal Tůma

Ilustrace Jan Jelínek, Jan Dungel, Magdalena Chumchalová, Jan Klimeš,

Marek Latzmann, Jan Modlitba, Ludmila Píchová, Viera Postníková

Jazyková spolupráce Eva Strnadová, Sabina Dvořáková,

Martina Tlachová

Vydalo Vysoké učení technické v Brně,

nakladatelství VUTIUM, Antonínská 1, Brno, v roce 2006

Vytiskla Východočeská tiskárna, spol. s r. o.

Vydání první

ISBN 80-214-2367-6